પ્રસ્તાવના

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદને મેં બે સ્વરૂપે કલ્પી છે એક ગુજરાતની અસ્મિતાના મંદિરરૂપે બીજી સાહિત્ય દ્વારા કાર્ય કરતી ગુજરાતની શારદાપીઠરૂપે એ સિવાય એનુ ત્રીજુ સ્વરૂપ હાલના સયોગોમા શક્ય નથી

૧૯૨૪મા એની સાથે મારો સીધો સબધ બધાયો ત્યારથી હુ એના પહેલા સ્વરૂપ પર ભાર દેતો આવ્યો છુ બીજાને માટે ૧૯૨૬મા યોજના ઘડેલી, પણ પરિષદના બધારણીય વમળમા એ અટવાઈ ગઈ માત્ર એ દિશામા સિદ્ધિ મળે તે માટે થોડા પૈસા ભેગા થઈ શક્યા

પણ જ્યા સુધી સાહિત્ય પરિષદ માટે કાર્ય કરતી ચાલુ સસ્થા ન ઊભી થાય અને તેને અગે આ જ કામ કરવામા આખો સમય આપનાર કાર્યકર્તાઓ ન હોય ત્યા સુધી આ પ્રયાસ સફલ નથી થવાનો એમ મારુ માનવુ હતુ એટલે ૧૯૩૭–૧૯૪૦ના મારા પ્રમુખકાલમા એ ક્ષતિ પૂરવા મેં પ્રયાસ આદર્યો પરિણામે ભારતીય વિદ્યા ભવન હેમચદ્ર સ્મારક, ને નર્મદ શિક્ષાપીઠ ઊભાં થઈ શક્યા, એટલુ જ નહિ પણ તે કાળમા ભવનની મદદથી પહેલી જ વાર પરિષદ સાહિત્ય ને અન્વેષણના સંગીન પુસ્તકો બહાર પાડી શકી

માત્ર સગીન પુસ્તકો દ્વારા સાહિત્યની શારદાપીઠ ન ચાલી શકે એને માટે લોકોને સુગમ એવા સાહિત્યની જરૂર છે આ ઉદ્દેશ પૂરો કરવા પરિષદની મધ્યસ્થ સભાએ પરિષદ સાહિત્ય માળાની યોજના ઘડી અને એ પાર પાડવા મને સંપાદક નીમ્યો

આ માળાનો મુખ્ય વિભાગ વિશ્વસાહિત્ય માળા છે. એનો હેતુ જગતનું શિષ્ટ સાહિત્ય ગુજરાતીમા ઉતારવાનો છે. ગમે તે ભાષામા લખાયું હોય તોપણ શિષ્ટ સાહિત્ય સનાતન સમ્મતાનું કીર્તિમંદિર છે. એના દર્શન કરવા જનારને ભાષા, દેશ, જાતિ કે ધર્મની મર્યાદાઓ નથી ત્યા દરેક રસિક માનવહૃદય પૂજી શકે છે, પ્રેરણા મેળવી શકે છે, નિરવધિ આનંદનો મોક્ષ મેળવી શકે છે, અને એ પૂજા, પ્રેરણા ને સાક્ષાત્કાર વડે જ પોતાનું સાહિત્ય અને જીવન ઉન્નત કરી શકે છે. ગુજરાતી સાહિત્યમા આવું કીર્તિમંદિર રચાવાની થોડીઘણી તૈયારી પણ મારા સંપાદનકાળમા થાય તો હું કૃતકૃત્ય થયો એમ માનીશ.

આ માલાનો આ પહેલો મણકો છે. એમાં ૫,૦૦૦ વર્ષો પૂર્વે રચાયેલા મિસરના અમર સાહિત્યમાથી થોડીક વાનગીઓ આપી છે.

પ્રાચીન સસ્કારભૂમિમા મિસરનુ સ્થાન અપ્રતિમ છે. નાઇલ નદીના પટથી બનેલા રણમા પણ ફળદ્રુપ એવો આ નાનકડો દેશ ઇતિહાસકાલની ઉષામા પણ સસ્કાર, સાધનસંપત્તિ અને પ્રતાપથી ઝળકે છે ઈ. સ. પૂર્વે ૩૦૦૦ના આશરામા ત્યા સુશ્લિષ્ટ રાજ્યસધારણ, ઉચ્ચ કલાકૌશલ્ય, ઉન્નત ધર્મભાવના, અને વિશુદ્ધ સાહિત્યપ્રણાલી દેખાય છે. મિસરવાસીઓએ નહેરો બાધી, પિરામીડો બનાવ્યા, ચિત્રલિપિ દ્વારા લખવાની કલા અપનાવી, અને સુન્દર સાહિત્ય સરજ્યું. એમની સંસ્કૃતિ સાધનપ્રધાન હોવાથી આજે એ બધાના અખંડિત અવશેષો મળી આવે છે.

ઈ. સ પૂર્વે ૪૪૦૦માં મીનીસ રાજા થઇ ગયો ત્યાંથી માંડીને તે ઈ. સ પૂર્વે ૩૩૨મા સિકંદરે મિસર લીધું ત્યાં સુધીનો

એનો લગભગ કડીબદ્ધ ઇતિહાસ મળી આવે છે સુમેર, આર્યાવર્ત ને ચીન સિવાય એશિયા ને યુરોપના બધા પ્રાચીન દેશોએ મિસર પાસે સરકારદીક્ષા લીધી એ નિશક છે

મિસરનું સાહિત્ય થોડું કોતરાયેલા લેખોમા મળે છે. એમા ઇતિહાસ, નીતિ ને વિજ્ઞાનવિષયક નિબધો, ધર્મસાહિત્ય, કથાઓ, કાવ્યો વગેરે ઘણુ છે ભાઈ ચદ્રશકરે આ પુસ્તકને અતે એ વિશે જે નિબધ આપ્યો છે તે એનો સારો ખ્યાલ આપશે

એ સાહિત્ય ઊંચા પ્રકારનું છે, રસસમૃદ્ધ છે, હૃદયગમ છે, કાલક્રમને વટાવી અમરતાના અખડ પ્રકાશમા જીવનસૌંદર્યની ઝાખી કરાવે છે

એવા સાહિત્યને ગુજરાતીમા લઇ આવવાનુ કામ અઘરુ છે. આપણી ભાષામા એની ખૂબીઓ જાળવવી એ કામ એથીયે અઘરુ છે અને કામ ભાઈ ચદ્રશકરે કથાથી ને ઉત્સાહથી કર્યું છે. એમને હુ અભિનદન આપુ છુ

મુબઈ, ૧૯–૩–૪૦ કનૈયાલાલ મુનશી

શુદ્ધિપત્ર

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૪	૯	ઓસાઇરીના	ઓસાઇરીસના
૨૫	નીચેથી ૨	૫૨	૨૨
૪૧	નીચેથી ૪	કર્યો. જેમને	કર્યો.
૪૫	૧૮	હેઠે	પેઠે
૫૭	૧	૧૯	૧૬
,,	૧૨	ઉમરાવોને	ઉમરાવો ને
૬૮	૬	ક્યાં છે	ક્યાં છે તે
૮૨	૧	૨૫	૨૫ ક
૧૦૩	૨૦	સ્ત્રીઓએ	સ્ત્રીઓએ
૧૦૪	૯	પ્રકારનાં પ્રકારનાં	પ્રકારનાં
૧૧૮	૧૧	ગયો	ગયાં
૧૨૮	નીચેથી ૩	તે	તેં

અનુક્રમણિકા

પિરામીડની છાયામાં

[મિસરનું પ્રાચીન સાહિત્ય]

૧

સૂર્યદેવની સ્તુતિ

[રા અથવા રે — સૂર્યદેવ — મિસરના દેવમંડળમાં શ્રેષ્ઠ દેવ ગણાતો. એ તેજસ્વી પિતા હતો, ને ધરતીમાતાને પ્રખર ઉષ્મા ને પ્રકાશ વડે ફળદ્રુપ બનાવતો. કેટલીકવાર એને દૈવી વત્સ (વાછડો) કહેવામા આવતો; તે દરરોજ ઉષઃકાળે નવો જન્મ ધારણ કરતો; એક સ્વર્ગીય નૌકામાં બેસી આકાશમાં ધીરે ધીરે સફર કરતો; અને સાયંકાળે, જેમ કોઇ ઘરડો માણસ લથડિયાં મારતો કબર તરફ જાય તેમ, પશ્ચિમમા ઊતરી પડતો. રા સૃષ્ટિનો સરજનહાર છે એમ મનાતું સૂર્યને કેટલીકવાર હોરસ નામે પણ પૂજવામા આવતો. તે બાજનું રૂપ ધારણ કરી દિનપ્રતિદિન આકાશમા ભવ્યતાથી ઊડે છે, ને પોતાના રાજ્યની દેખરેખ રાખે છે, એમ કલ્પવામાં આવતું. પાછળથી રા, આમન અને તાહ એ ત્રણ દેવને ભેળા કરી તેમને એક જ પરમેશ્વરની ત્રણ મૂર્તિઓ માનવામા આવતા.]

હે રા,[1] તું ઊગે છે ત્યારે હું તને નમન કરું છું. તારું મનોહર રૂપ મારી આંખ આગળ પ્રગટ થાય છે ને તારુ તેજ મારા દેહ પર પડે છે ત્યારે હું તારી પૂજા કરુ છું. અનુકૂળ વાયુ વાતો હોય એવી વેળાએ તું સેકેત નાવમાં બેસીને આથમવા ઊપડે છે, ને તારું હૈયું

---

૧. સૂર્ય.

હરખાય છે; માતેત નાવનું હૈયું હરખાય છે. તું શાંતિથી આકાશમાં વિચરે છે, ને તારા સર્વ શત્રુઓ હેઠા પડે છે. કદી વિશ્રાંતિ ન લેનારા તારા તારાં સ્તુતિગાન ગાય છે. જે તારા વિશ્રાંતિ લે છે, તથા જે તારા કદી ઊગવું ચૂકતા નથી, તેઓ પણ, તું મનુગિરિના[2] ક્ષિતિજ પર વિશ્રાંતિ લેવા ઢળી પડે છે તે વેળાએ, તારો યશ ગાય છે. તું પ્રભાતે તેમજ સાયંકાળે સુસ્વરૂપ ભાસે છે. હે દેવ, તું જીવંત છે, તુ અવિચળ છે; હે મારા નાથ!

નમન છે તને. તુ ઊગે છે ત્યારે 'રા' હોય છે; અને રમણીય રૂપે આથમે છે ત્યારે 'તેમ' હોય છે. હે દેવોના અભિષિક્ત રાજા! તું તારી માતા (નૂત)ની[3] પીઠ પર ઊગે છે ને પ્રકાશે છે. નૂત તને નમન કરે છે; અને સનાતન વિશ્વવ્યવસ્થા[4] સવારે ને સાંજે તને ભેટે છે. તું, હૃદયથી હરખાતો, આકાશમાં વિચરે છે; અને ટેસ્ટીસનું સરોવર તૃપ્તિ પામે છે. સેબાઉ અસુર ધરણી પર ઢળી પડ્યો છે; તેના બાહુ અને હસ્ત છેદાઈ ગયા છે, અને છરાએ તેના દેહના સાંધા તોડી નાખ્યા છે. રાને અનુકૂળ વાયુ મળી જાય છે; સેકેત નાવ ચાલવા માંડે છે, ને સફર કરતી કરતી બંદરમાં આવી પહોંચે છે. દક્ષિણના ને ઉત્તરના, પશ્ચિમના ને પૂર્વના દેવો તારી સ્તુતિ કરે છે. 'હે દૈવી તત્ત્વ, જીવમાત્ર તારામાંથી ઉદ્ભવે છે.[5] તું વચન ઉચ્ચારે છે, ને ધરણી પર શાંતિ રેલાય છે. હે એકેશ્વર, પૃથ્વી અને પર્વતો

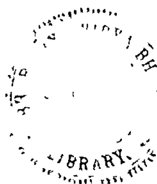
૨. અસ્તાચળ.

૩. નૂત—આકાશદેવી. સેબ (અથવા ગેબ)—પૃથ્વીદેવ. નૂ—આકાશનો દેવ (નૂતનો પતિ).

૪. મઆત—સત્ય, વિશ્વવ્યવસ્થા. એ રાની પુત્રી મનાતી. સરખાવો ઋગ્વેદનું 'ઋત'.

૫. સરખાવોઃ प्राणः प्रजानामुदयत्येष सूर्यः । —ઋગ્વેદ.

જન્મ પામ્યાં તે પહેલાં જ તું સ્વર્ગમાં વસતો હતો. હે પ્રધાવક,[૬] હે નાથ, હે એકેશ્વર, તું વસ્તુમાત્રનો કર્તા છે; દેવગણની જીભોને તેં ઘડી છે; સર્વ જલજાત જીવોને તેં પેદા કર્યા છે; અને હોરસ સરોવરની જલપૂર્ણ ભૂમિ ઉપર તું એ જળમાંથી નીકળી આવે છે. સૂંઘવા દે મને તારા નાકમાંથી આવતા વાયુને, અને તારી માતા (નૂત) પાસેથી આવતા ઉત્તરાનિલને. હે ઓસાઈરીમ,[૭] મારા તેજસ્વી દેહને દીપ્તિમંત બનાવ, મારા આત્માને દેવાંશી બનાવ! શાંતિમાં તારી પૂજા થાય છે. હે દેવાધિદેવ, તારાં અદ્ભુત કર્મોને લીધે તારી સ્તુતિ ગવાય છે. તારાં તેજકિરણો વડે તું પ્રતિદિન મારા શરીર પર પ્રકાશજે.

૬. દોડનાર.

૭. ઓસાઈરીસ દેવ એ પણ સૂર્યનું જ રૂપ છે એમ અહીં સૂચવ્યું છે. 'ઓસાઈરીસ' એ ગ્રીક અપભ્રંશ છે; મૂળ શબ્દ છે 'અસર'. મળતો વેદનો શબ્દ 'સુર' (સૂર્ય). 'सूराय विश्वचक्षसे'—ઋગ્વેદ.

૨
સૂર્યદેવની સ્તુતિ

વિજેતા ઓસાઈરીસ અનિ[1] કહે છેઃ

"પ્રતિદિન ક્ષિતિજ પર ઊગનાર હે બિંબ, હે ગભસ્તિપતિ,[2] સ્વાગત છે તને! તુ પ્રકાશ; અને વિજેતા ઓસાઈરીસ અનિના મુખ પર તારા તેજનાં કિરણો વરસાવ; કેમકે તે પ્રભાતકાળે તારાં સ્તુતિગાનો ગાય છે, અને, સાંયકાળે તુ આથમે છે ત્યારે તારી પ્રશસ્તિ લલકારે છે. વિજેતા ઓસાઈરીસ અનિનો આત્મા તારી સાથે આકાશમાં આવે; તે તારી સાથે માતેત નાવમાં સફર કરે, ને સેકેત નાવમાં બંદરે પહોચે; અને ગગનના, અવિરત પ્રવાસ કરતા તારકગણની વચ્ચેથી તે પોતાનો માર્ગ ભેદી લે."

ઓસાઈરીસ અનિ, શાંતિ ભોગવતો ને જીત પામેલો હોઈ, પોતાના દેવનું—અનતકાળના અધીશનું—સ્તવન કરે છે, અને કહે છે·

૧. મરેલા માણસના નામ આગળ 'ઓસાઈરીસ' શબ્દ લગાડવાનો રિવાજ હતો, કેમકે મર્યા પછી માણસ દેવરૂપ થઇ ગયેલો ગણાતો. અનિ એ માણસનું વિશેષ નામ છે.

૨. સૂર્ય.

" તને નમન છે, હે સ્વયભૂ ! તું જ્યારે ક્ષિતિજ પર ઊગે છે, અને ઉત્તરની ને દક્ષિણની ભૂમિ પર તારા કિરણો નાખે છે, ત્યારે તુ સુદર હોય છે, રમણીય હોય છે; તને ગગનપતિને સર્વ દેવો જુએ છે ત્યારે તેઓ હર્ષ પામે છે દેવી નેભ્ત-ઉન્નૂત[3] તારા માથા પર બેઠેલી છે, તે તારી આગળ પોતાનું સ્થાન રોકી લે છે. થોથ દેવ[4] તારી નૌકાના અગ્રભાગ પર બેઠેલો છે, તારા શત્રુમાત્રને વિદારવાને. જેઓ તુઆત (પાતાળ)મા છે તેઓ તને મળવાને ધાઇ આવે છે. તેઓ તારી મનોહર મૂર્તિ નિહાળવાને આવતાં નીચા નમી તને વદન કરે છે હુ તારી સમક્ષ આવ્યો છુ, તારી સમીપ રહેવા ને પ્રતિદિન તારા બિંબના દર્શન કરવા. મને (કબરમા) પુરાઈ ન રહેવા દઇશ મને પાછો ન વાળીશ તારા રમ્ય રૂપનું દર્શન કરતા મારા દેહના અવયવો નવા બની જજો, જેમ તારા સર્વ ઉપાસકોના બની જાય છે, કેમકે હું પૃથ્વી પર હતો ત્યા તારી આરાધના કરતો હતો. હું અનતત્વની ભૂમિમા આવવા ઇચ્છુ છુ મને શાશ્વત ધામમા આવવાની ઇચ્છા છે; કેમકે તેં મારે માટે એ નિર્મેલુ છે, હે સ્વામી !

" નમન છે તને, હે દેવ ! તુ રા રૂપે ક્ષિતિજ પર ઊગે છે. તુ (અવિચળ) નિયમ[5] પર આધાર રાખે છે. તું આકાશમા વિચરે છે, અને પ્રત્યેક મુખ તને ને તારી ગતિને જોઈ રહે છે, કેમકે તુ તેમની નજર આગળથી સંતાઇ રહેલો હતો. તું પ્રતિદિન પ્રાત કાળે ને સાયકાળે તારા રૂપનું દર્શન કરાવે છે જે સેકેત નાવમા તું રાજેશ્વર વિરાજેલો છે તે પ્રબળ વેગે ચાલે છે; તારા કિરણો (સર્વ) મુખોની

૩. આકાશની દેવી.

૪. વિદ્યાનો દેવ. તે ચિત્રલિપિનો રચનાર અને દેવોનો લહિયો મનાતો.

૫. ऋत.

૩

અમનની સ્તુતિ

[અમન એ સૂર્યનું જ એક બીજું નામ છે. ઉત્તરમા એ રા કહેવાતો, ને દક્ષિણમા અમન. એક કાળે અમન રાષ્ટ્રદેવ ગણાતો, ને એનો પ્રભાવ ઘણો ભારે હતો. અમન–રા એવું સયુક્ત નામ પણ કેટલાક સ્તોત્રોમા મળે છે.]

(૧)

હે અમન, ન્યાયાસન આગળ એકલા ઊભેલા (માણસ)ની વિનતિ તું કાને ધર. એ ગરીબ છે, ધનવાન નથી. અદાલત તેના પર જુલમ ગુજારે છે; દફતરવાળા કારકુનને સોનુંરૂપું ને નોકરોને વસ્ત્રો જોઇએ છે. તેને દુઃખમાથી ઉગારવાને ન્યાયાધીશનું કામ કરનાર બીજો કોઇ અમન નથી ગરીબ માણુસ ન્યાયાસન સમક્ષ આવે ત્યારે એને ધનવાન બનાવી દે એવું કોઇ નથી.

(૨)

હું કહુ છુ, જ્ઞાનનો આરભ એ અમનનો માર્ગ છે. તું સત્યનું સુકાન છે. જેની પાસે અન્ન નથી તેનો તું અન્નદાતા છે. તેના ઘરના ચાકરનુ તુ પોષણ કરે છે. મારી સર્વ વિપત્તિઓમાં કોઇ રાજા મારો રક્ષક ન બનો. મારી અરજી આ મહેલમાના કોઇ માણુસની આગળ

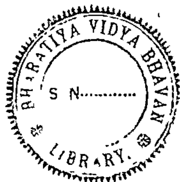
ન મુકાઓ. મારો નાથ (મારો) ત્રાતા છે. હું તેની શક્તિ જાણું છું. તે બળવાન ત્રાતા છે. એના એકલાના સિવાય કોઈ બલશાળી નથી. અમન બળવાન છે. તેને ઘા નાખનારને જવાબ કેમ દેવો તે એ જાણે છે, ને તેની કામના તૃપ્ત કરે છે. એ સૂર્ય છે, દેવોનો ખરો રાજા છે, બળવાન વૃષભ[1] છે, (શક્તિનો) મહાપ્રબળ પ્રેમી છે.

(૩)

હે સૂર્ય, તું મારી પાસે આવ. ક્ષિતિજ પરના હે હોરસ,[2] મને (સહાયતા) કર. તું જ સહાયતા કરે છે તારા વિના સહાયક કોઈ નથી. હે તુમ,[3] હે મહાદેવ, તું મને સાભળ. મારુ હૃદય આન[4] તરફ વળે છે. મારી કામનાઓ તૃપ્ત થવા દે; મારૂ હૈયુ હરખાવા દે; મારા ઊંડા અંતરમા હર્ષ ઊપજવા દે પ્રતિદિન મારા વ્રતો સાંભળ; મારી નમ્ર પ્રાર્થનાઓ સાભળ, ગતે મારી ઉપાસના સાભળ; મારા મુખમાથી નીકળતી, એક પછી એક મારા મોમાથી ઊઠતી, ભયની ચીસો સાભળ હે ક્ષિતિજ પરના હોરસ, હે આનના સ્વામી, તારા જેવો કરોડોનો ત્રાતા, લાખોનો મુક્તિદાતા, ઘા નાખનારનો રક્ષક બીજો કોઈ નથી. મારા અનેક પાપોને માટે મને ઠપકો ન આપીશ. હું જુવાન છુ. મારુ શરીર નિર્બળ છે હું હૃદય વિનાનો માણસ છું. બળદ જેમ ઘાસ પર ધસી આવે તેમ ચિન્તા મારા પર ધસી આવે છે. હું રાત શાન્તિમા ગાળુ છું ને તાજો થાઉ છું; પણ સૂતી વખતે ચિન્તા ફરી પાછી મને ઘેરી વળે છે.

---

૧. વૃષભ એ રા, અમન, ઓસાઇરીસ આદિ અનેક દેવોનુ પ્રતીક ગણાતો.
૨. સૂર્યનું બીજુ એક નામ. મૂળ શબ્દ છે 'હોર'. 'હોરસ' એ ગ્રીક રૂપ છે.
૩. તુમ અથવા આતુમ (આથમતો સૂર્ય), હિલિયોપોલીસ શહેરનો સ્વામી.
૪. હિલિયોપોલિસ શહેર.

૪
ઓસાઈરીસની સ્તુતિ

[ઓસાઇરીસ એ અનતત્વનો અધીશ, અમૃતત્વનો સ્વામી ગણાતો. છેક પ્રાચીન કાળથી તેની પૂજા સૂર્યદેવ રાની હારોહાર થતી; ને પાછળથી તેની લોકપ્રિયતા રાના કરતા પણ વધી ગઈ. આઇસીસ દેવી તેની બ્હેન અને પત્ની હતી; તેનો ઉલ્લેખ નીચેના સ્તોત્રમા આવે છે. મનુષ્યના મરણ પછી તેનો ન્યાય ઓસાઇરીસની આગળ થાય છે એમ મનાતુ; અને તે બે સત્યના સભાગૃહમાં વિરાજતો. ઓસાઇરીસ એ નાઇલનો દેવ પણ મનાતો; અને ઓસાઇરીસનું મરણ અને તેનો નવાવતાર (resurrection) એ નાઇલ નદીના પૂરની ચડઊતરનાં સૂચક મનાતા. 'ઓસાઇરીસ' અને 'આઇસીસ' એ ગ્રીક લોકોએ ચલાવેલા શબ્દો છે. મિસરની મૂળ ભાષાના શબ્દો છે અનુક્રમે 'અસર' અને 'અસેત'.]

સ્વાગત છે તને, હે ઓસાઈરીસ! તું કાલાધીશ છે. તું દેવોનો રાજા છે. તારાં ઘણાં નામો છે. તું નવાં નવાં પવિત્ર રૂપો ધારણ કરે છે. મંદિરોમાં તારાં ગૂઢ રૂપો હોય છે. તું પરમ તત્ત્વ છે. તું ટટુમાં વસે છે. તું સોખેમમાં વસનારો મહેશ્વર છે. આંતમાં તું ઉદ્દગાતા છે. ઓનમાં તું રિદ્ધિસિદ્ધિનો સ્વામી છે. બે સત્યના ધામમાં આજ્ઞા કરવાનો તારો હક છે. તું સૂર્યનો પ્રાણ છે. તારો આત્મા જગતની ચોકી કરવાને હસ્તી ધરાવે છે.

એના ધામનો રસ્તો તાસરમાં[2] છે. એનું નામ માણસોનાં મુખમાં કાયમ છે. તે સૃષ્ટિનો કર્તા છે; સર્વ દેવોમાં એ પ્રાણીઓનો અન્નદાતા છે; મૃતાત્માઓના નિવાસમાં કલ્યાણકારી દેવ છે.

સ્વર્ધુની[3] નાઇલ તેની પાસેથી પાણી મેળવે છે. વાયુ તેની પાસેથી આવે છે. અને શ્વાસ લેવાની હવા તેના નાકમાં છે, તેની તૃપ્તિને માટે ને તેના હૃદયની રુચિને માટે. તેને માટે પૃથ્વી પાક પેદા કરે છે ઉપરનું આકાશ અને તેમાંના તારા તેની આજ્ઞાને અનુસરે છે, અને તે મહાદ્વાર ખોલે છે દક્ષિણાકાશમાં તે ઉદ્ગાતા છે, અને ઉત્તરાકાશમાં પુરોહિત છે. ફરતાં નક્ષત્રો, તેમજ વિશ્રાંતિ લેતાં નક્ષત્રો તેના મુખસ્થાનની નીચે છે; તેઓ એનાં નિવાસસ્થાન છે. સેબ તેને બલિદાન ધરાવવાની આજ્ઞા કરે છે; દેવો તેને પૂજે છે; જેઓ અંતરિક્ષમાં છે તેઓ તેને નમન કરે છે; દેવોના અગ્રણીઓ તેને વંદન કરે છે; સર્વ તેની પાસે યાચના કરે છે.

દેવો તેને જુએ છે ને તેના ધાકમાં રહે છે. તેની પવિત્ર મૂર્તિ જ્યારે આકાશમાં વિચરે છે ત્યારે આખી પૃથ્વી તેનાં યશોગાન ગાય છે. તે મહાગૌરવશાળી છે. તેનું સામ્રાજ્ય સ્થિરસ્થાવર છે. તે દેવોનો સર્વોત્તમ સ્વામી છે; તે સ્વરૂપવાન છે; તેને ભાળનારા સહુને તે પ્રિય છે. તે સર્વ દેશોમાં પોતાની ધાક ફેલાવે છે, એટલે તેઓને તેનું નામ પ્રથમ પદે મૂકવું રુચે છે. તેને પ્રતાપે સહુ રિદ્ધિસિદ્ધિ ભોગવે છે. તે સ્વર્ગમાં ને પૃથ્વી પર કીર્તિનો સ્વામી છે. તે ભ્રાતાઓમાં જ્યેષ્ઠ છે; પ્રથમ છે, દેવોનો અગ્રણી છે. બે લોકમાં ન્યાયને તે ટકાવી રાખે છે, અને પિતાને સ્થાને પુત્રને તે સ્થાપે છે. તેના પિતા સેબ તેની પ્રશંસા કરે છે. માતા નૂનો તે પ્રિય પુત્ર છે. તે અતિ શૂર છે; પાપી

---

૨. મૃતાત્માઓના નિવાસસ્થાનનું પ્રવેશદ્વાર.

૩. સ્વર્ગની નદી.

લોકોને ઉથલાવી પાડે છે તે અજેય છે, પ્રતિપક્ષીને હણે છે, શત્રુના હૃદયમા ભય ઉપજાવે છે તે દુર્જનોના સીમાડા હરી લે છે તેનું હૃદય દૃઢ છે, તેના પગ પ્રમાદરહિત છે તે સેબનું સંતાન છે ને બને જગત પર રાજ્ય કરે છે સેબે તેના ગુણ નિહાળ્યા છે અને તેને પોતાના હાથ વડે નિરંતર પ્રજાઓને ચલાવવાની આજ્ઞા કરી છે તેણે આ જગત તેનુ જળ તેનું અતરિક્ષ, તેની વનસ્પતિ, તેના સર્વ પશુ તેના સર્વ પખી, તેના સર્વ મત્સ્યો, તેના સર્વ સરીસૃપો[4] ને ચતુષ્પાદોને[5] પોતાને હાથે સરજ્યા છે ન્યાયનો હિસાબ નૂના પુત્ર આગળ રજૂ થાય છે તે સૂર્યની પેઠે પિતાના આસન પર આરૂઢ થાય છે ત્યારે સૃષ્ટિ શાત થઈ જાય છે તે ક્ષિતિજ પર પ્રકાશે છે તિમિરને અજવાળે છે તેના બેવડા પીંછા વડે[6] છાયાને તેજોમય બનાવે છે તે સૂર્યની પેઠે દરરોજ સવારે પૃથ્વી પર તેજના પૂર રેલાવે છે તેનો મુગટ ગગનને માથે અડકે છે ને તારાની સાથે માથે ફરે છે તે સર્વ દેવોનો પથપ્રદર્શક છે

તેની ઇચ્છા ને વાણી કલ્યાણકારી છે મોટા દેવો તેની પ્રશસા કરે છે, ને નાના દેવો તેના પર પ્રેમ ઢોળે છે

તેની બહેને તેની સભાળ લીધી હતી તેના શત્રુઓનું બળ હરીને, અને દુર્દૈવને હટાવી કાઢીને તે પોતાના મુખના બળ વડે પોતાની વાણીનો પ્રચાર કરે છે તેની જીભમા શાણપણ હોઈ તેનું એકે વચન એળે જતુ નથી તેની ઇચ્છા ને તેની વાણી કલ્યાણકારી છે એ કલ્યાણમયી આઇસીસ દેવી છે તેણે ભાઈનુ વેર વાળ્યુ છે તેણે તેની ખોળ કરી, ભાઇને માટે વિલાપ કરતા કરતા તે આખુ જગત ફરી

૪ પેટે ચાલનારા પ્રાણીઓ

૫ ચોપગા જાનવરો

૬ સૂર્યદેવના શિરપેચ પર શોભતા બે પીંછા

વળી, તેની ભાળ મળી નહીં ત્યાં લગી તે થોભી નહીં, તેણે પોતાની પાંખ વડે છાયા પ્રસારી, તેની પાંખના ફફડાટથી પવન વાયો, એ પવન તેના ભાઈના દફનનું મૃત્યુગીત બની રહ્યો થળી ગયેલા હૃદયવાળા દેવના અવશેષોને તેણે ઉપાડ્યા, તેના અર્ક કાઢ્યો: તેને બાળક થયુ, તેણે બાળકને ગુપ્તપણે સ્તનપાન કરાવ્યુ, એ ઘટના ક્યાં બની તેની ખબર કોઈને ન પડી

સેબના મહાનિવાસમા૭ (એ બાળકનો) બાહુ બળવાન બન્યો છે હોરસને૮—ઓસાઇરીસના તેજસ્વી ને ઔગ્ર પુત્રને, આઇસીસના તનુજને, ઓસાઇરીના વારસને — આવી પહોચેલો જોઈ દેવો હર્ષ પામ્યા છે દેવોના અગ્રણીઓ તેને આવી મળે છે દેવો સમજી જાય છે કે એ સ્વય પરમાત્માનું જ બાળક રૂપ છે ન્યાય કરનાર દેવો પાપ અને અન્યાય પર ચોકી રાખવાને ભેગા મળેલા છે ને સેબના મહાનિવાસમા બેઠા છે તેઓ ન્યાયના આ દેવને સત્તા સોપે છે હોરસને તેનું ઉચિત પદ પ્રાપ્ત થયુ છે તેને પિતાનો ઇલકાબ અપાયો છે, અને સેબની આજ્ઞાથી તે રાજાનો શિરપેચ ધારણ કરીને દર્શન દે છે તે ઉભય લોકનુ રાજ્ય હાથમા લે છે શ્રેષ્ઠ લોકનો મુકુટ તેના માથા પર મૂકવામા આવ્યો છે તે ઇચ્છામા આવે એમ જગતનો ન્યાય કરે છે સ્વર્ગ અને પૃથ્વી તેના મુખસ્થાનની નીચે છે તે હુકમ ચલાવે છે માનવજાતિ પર, બુદ્ધિશાળી જીવો પર, મિસરવાસી પ્રજા પર, ઉત્તરના જંગલીઓ પર સૂર્યનું બિંબ તેની હકૂમતમા છે વાયુ,

૭ સેબનો મહાનિવાસ તે પૃથ્વી પોતે કેટલાક વિદ્વાનો 'સેબ'ને બદલે 'ગેબ' નામ આપે છે ગેબ એટલે પૃથ્વીનો દેવ ગેબ અને નૂત—પૃથ્વીપિતા ને આકાશમાતા એથી ઊલટુ વેદમા આવે છે દ્યાવાપૃથિવી—દ્યૌષ્પિતા ને પૃથ્વી માતા—આકાશપિતા ને પૃથ્વીમાતા શુ દેવ નૂત દેવીને ગેબ દેવના ભુજપાશમાથી છોડવે છે એવી કાવ્યમય કલ્પના છે

૮ હોરસ — બાલરવિ

જળ, વૃક્ષાદિ વનસ્પતિ પણ માને છે તેની જ આણ તે બીજપ્રદ દેવ છે તે વનસ્પતિમાત્ર આપે છે, અને આપે છે ભૂમિના રસકસ તે ધનધાન્ય આપે છે, અને આપે છે તે આખી ધરતીને

મનુષ્યમાત્ર પરમ આનંદમા છે, તેમના હૃદયમા મધુરતા છે, છાતીમા હર્ષ છે, પ્રત્યેક જણ પૂજા કરે છે પ્રત્યેક જણ તેની સુજનતાના ગુણગાન કરે છે તેનો આપણો માટેનો પ્રેમ સૌમ્ય છે; તેની મૃદુતા આપણા હૃદયને વીંટળાઈ વળી છે, સર્વ હૃદયોમા તેને માટે ઘણો અનુરાગ છે આઇસીસના પુત્ર આગળ ન્યાયનો હિમાયત અપાય છે તેનો શત્રુ તેનો ક્રોધ જોઇને ભોયભેગો થાય છે, ને પાપી તેનો અવાજ સાભળીને હિંસક મનુષ્ય અંતકાળની ઘડીએ છેઃ આઇસીસનો પુત્ર, પિતાનુ વેર વાળનારો, તેની પાસે આવે છે

પાવનકારી, કલ્યાણકારી છે તેનું નામ પૂજ્યભાવને તેનુ પાત્ર મળી રહે છે (લોકો) તેના કાયદા માટે અવિચળ આદર (ધરાવે છે). ઉભય લોક જંપી જાય છે, પાપ પલાયન કરી જાય છે, અને ધરતી તેના સ્વામીની આણ તળે શાતિમા ફળદ્રુપ બને છે, તેનો નાથ ન્યાયને દૃઢમૂલ કરે છે, પાપનો પીછો પકડે છે

સૌમ્ય છે તારુ હૃદય, હે ઉનીફ્ર, હે આઇસીસપુત્ર! તેં ઊર્ધ્વલોકનો મુકુટ ધારણ કર્યો છે સેબના મહાનિવાસમા તારા પિતાની સત્તા તને સોપાઈ છે

તારા પિતા સેબે તારે માટે જે આજ્ઞા કરી છે તે તેના વચન અનુસાર પળાવા દે તથાસ્તુ

૫

પાપની ક્ષમાયાચના

[ઇહલોકમા મરણ પામનાર જીવ સર્વના ન્યાય તોળનાર દેવ ઓસાઇરીસની પાસે જઈ પહોચે છે ને પોતાનો ન્યાય થતી વેળા નીચે પ્રમાણે વિનતી કરેછે, ને પાપની ક્ષમા માગે છે આવા લખાણોવાળા પેપીરસના ટીપણા લગભગ એકેક હજાર મિસરની પ્રાચીન કબરોમાથી મળી આવ્યા છે એ પિરામીડ જેટલા પ્રાચીન ને કેટલાક તો એથીયે જૂના, છે મિસરના લોકો માનતા કે આ સ્તોત્રો વિદ્યાના દેવ થોથના લખેલા છે]

હે દેવ તું કાળની ઊડતી પાખોને વેગ આપે છે તું જીવનની સર્વ ગૂઢતાઓમા વસે છે મારા મુખમાથી નીકળતા પ્રત્યેક વચનનો તુ સાક્ષી છે જો તો ખરો, મારે માટે—તારા પુત્રને માટે તને શરમ આવે છે ! તારું હૃદય દુ ખ અને શરમથી ભરેલુ છે કેમકે જગતમાં મારા પાપો બહુ ભૂરા હતા, મારી દુષ્ટતા ને મારો અનાચાર મારા ગર્વના દ્યોતક હતા હે દેવ, મારા પર પ્રસન્ન થા, મારા પર પ્રસન્ન થા, અને આપણી વચ્ચે જે દીવાલો આડી પડી છે તેને ભાગી નાખ ! મારા સર્વ પાપો ધોવાઇ જાઓ અને ભુલાઈ જઇને તારી જમણી ને ડાબી બાજુએ પડી જાઓ ! હે દેવ, મારી સર્વ દુષ્ટતાનો નાશ કર, અને તારા હૃદયમા ભરેલી શરમ કાઢી નાખ, જેથી તું અને હું હવે પછી શાતિમા રહીએ

૬

"મેં પાપ નથી કર્યું"

[પાછલા પ્રકરણમા પાપની ક્ષમાયાચના હતી નીચેના સ્તોત્રમા મૃતાત્મા કહે છે કે 'મેં પાપ નથી કર્યું, તેથી મને સજા ન કરીશ.' મિસરવાસીઓની નીતિધર્મની કલ્પના કેટલી આગળ વધી હતી તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આ સ્તોત્ર આપે છે. મૃતાત્મા કહે કે 'મે પાપ નથી કર્યું' એટલા પરથી ઓસાઈરીસ તેને નિષ્પાપ માની ન લેતો. ન્યાયસભામા ઉપસ્થિત સર્વ દેવોની સમક્ષ તેનુ હૃદય ત્રાજવામા તોળાવા મુકાતુ. તે પરથી તે કેટલો પાપી છે કે નિષ્પાપ તેની ખરી પરીક્ષા થતી.]

નમન છે તને, હે મહાદેવ, હે બે સત્યના[1] અધિપતિ. હું તારી પાસે આવ્યો છું, હે નાથ. હું અહીં આવ્યો છું તારા સુભગ રૂપનાં દર્શન કરવાને હુ તને જાણુ છુ; તારુ નામ જાણું છુ; અને જે બેંતાળીમ દેવો આ સભાગૃહમા તારી સાથે વસે છે તેમના નામ પણ હું જાણુ છું. તેઓ પાપીઓના પહેરેગીર તરીકે રહે છે; અને જે દિવસે ઉનેફર દેવની સમક્ષ મનુષ્યોની જિંદગીનો હિસાબ લેવાય છે તે

૧. દેહ છોડયા પછી જીવ ન્યાય માટે બે સત્યના સભાગૃહમા પ્રવેશે છે એવી કલ્પના હતી. તેનો અધિપતિ એટલે ઓસાઇરીસ—ન્યાય કરનાર દેવ. બે સત્ય તે 'સત્ય' અને 'ન્યાય' — 'સત્ય' અને 'ઋત' જેવા.

દિવસે તેઓ પાપીઓના લોહીનું પ્રાશન કરે છે. વસ્તુતઃ તારું નામ 'રેખી-મર્તી-નેબ-મઆતી' (એટલે કે એકસાથે જન્મેલી, બે આંખવાળી બહેનો, બે સત્યની સ્વામિનીઓ) છે. ખરેખાત હું તારી પાસે આવ્યો છું; હું મારી સાથે મઆત (એટલે કે ન્યાય અને સત્ય) ને તારી પાસે લાવ્યો છું, અને તારે ખાતર મેં દુરાચારનો નાશ કર્યો છે. મેં મનુષ્યોને હાનિ કરી નથી. મેં મારાં કુટુંબીજનોને પીડયાં નથી. મેં ન્યાય અને સત્યના ધામમાં (તીર્થક્ષેત્રમાં) દુરાચરણ કર્યું નથી. મેં બૂરા માણસોનો સંગ નથી કર્યો. મેં દરરોજ સૌથી પહેલો એવો વિચાર નથી કર્યો કે મારે માટે હદ બહારની મહેનત થવી જોઈએ. મેં માનપાન મેળવવા માટે મારું નામ આગળ નથી ધર્યું. મેં નોકરચાકરને દુઃખ નથી દીધું. મેં મનથી ઈશ્વરનો તિરસ્કાર નથી કર્યો. મેં જુલમથી પીડાયેલા માણસને ઠગીને તેની માલમતા પડાવી નથી લીધી. દેવોને અકારું લાગે એવું કંઈ કામ મેં નથી કર્યું. મેં શેઠને તેના નોકરને ઈજા કરવા નથી દીધી. મેં દુઃખ નિપજાવ્યું નથી. મેં કોઇ માણસને રોટલા વિનાનું કર્યું નથી. મેં કોઈ માણસને રડાવ્યું નથી. મેં ખૂન કર્યું નથી. મારી વતી ખૂન કરવાનો હુકમ મેં આપ્યો નથી. મેં માનવજાતિને માથે દુઃખ નાખ્યું નથી. મેં ઠગાઈ કરીને મંદિરોનાં બલિદાન પડાવી લીધાં નથી. મેં દેવોને ધરાવેલું નૈવેદ્ય ચોરી લીધું નથી. મેં જારકર્મ કર્યું નથી. મેં મારા નગરના દેવમંદિરમાં કુકર્મ કર્યું નથી, તેમજ માપમાં ઘટાડો કર્યો નથી. મેં મારી જમીન વધારી નથી; કોઇની ચોરી નથી. મેં બીજાનાં ખેતર પર દબાણ કર્યું નથી. મેં (વેચનારને છેતરવા માટે) ત્રાજવાંનાં કાટલાંમાં ઉમેરો કર્યો નથી. મેં (ખરીદનારને છેતરવા માટે) ત્રાજવાંની દાંડી ઊંચીનીચી કરી નથી. મેં બાળકોનાં મોંમાંથી દૂધ કાઢી લીધું નથી. ગૌચરમાં ચરતાં ઢોરને મેં હાંકી કાઢયાં નથી. દેવાલયના

વાડાનાં પીંછાંવાળાં મરઘાં પર મેં જાળ પાથરી નથી. મેં ગલ પર માછલી મૂકીને માછલીઓ પકડી નથી. પાણી વહેવું જોઇએ એવી વેળાએ મે તેને પાછું વાળ્યું નથી. મેં વહેતા પાણીની નહેરમાં છિદ્ર પાડયુ નથી. દેવતા બળવો જોઈએ એવી વેળાએ મેં તેને હોલવી નાખ્યો નથી. સરસ માંસનાં બલિદાન આપવાની વેળા મેં ચુકાવી નથી. દેવોની વાડીઓમાંથી મે ઢોરને હાંકી કાઢ્યાં નથી. ઈશ્વરના આવિષ્કારોનો મેં તુચ્છકાર કર્યો નથી. હું શુદ્ધ છું. હું નિષ્પાપ છું. હું નિષ્કલંક છું. મે પાપ નથી કર્યું. સુતેનહનેન શહેરમાં પેલો મહાન બેન્નુ દેવ છે એની વિશુદ્ધિના જેવી મારી વિશુદ્ધિ છે. કેમકે, જો, હું વાયુદેવનું નાક છું. વાવણીની મોસમના બીજા માસની આખરે અન્નુમાં[3] રાની આંખ પૂરેપૂરી ઊઘડે છે ત્યારે વાયુદેવ જ આખી મનુષ્યજાતિને જિવાડે છે. અન્નુમા ગની આંખ પૂરેપૂરી ઊઘડેલી મેં જોઈ છે. તેથી આ ભૂમિમા અને આ સભાગૃહમાં મને દુઃખ ન પડવા દઇશ; કેમકે હું — હ. હું જ — અહીં જે દેવો વસે છે ને જેઓ મહાદેવના અનુચરો છે ... નામો જાણું છું.

---

૩. હિલિયોપોલીસ—સૂર્યનગર.

૭

જીવનદાતા નાઈલને

[મિસર એ, એક ગ્રીક ઇતિહાસકારે કહ્યું છે તેમ, 'નાઇલની પ્રસાદી' છે. નાઇલ નદીના પૂર અને તેમાં તણાઇ આવતો કાંપ એણે જ સૂકા રણના પ્રદેશમાં મિસરની ફળદ્રુપતા રચી છે, ને એ જ તેને પાળેપોષે છે. નાઇલ ન હોત તો મિસર પણ ન હોત. એવી જે જીવનદાતા નદી છે તેની સ્તુતિ મિસરવાસીઓએ કરી હોય એ સ્વાભાવિક છે. નાઈલદેવનું નામ હાપી હતું. નીચેના સ્તોત્રમાં નાઈલનદીના દેવનું સ્તવન કરેલું છે.]

૧

સ્વાગત છે તને હે નાઇલ ! તું આ ભૂમિમાં પ્રગટ થાય છે, શાંતિથી આવે છે, ને મિસરને પ્રાણદાન આપે છે. હે અમન, તું રાત્રિને દિવસ પ્રત્યે દોરી જાય છે, ને તેથી હૃદય હરખાય છે.[૧] રાનાં સરજેલાં ઉદ્યાનોમાં તું પાણીનાં પૂર રેલાવે છે.[૨] તું પ્રાણીમાત્રને જીવન પ્રદાન કરે છે; અટક્યા વિના ધરતીને જળમય કરે છે. તું પૃથ્વી પર ઊતરી આવતી સ્વર્ધુની (સ્વર્ગનદી) છે. હે તા,

---

૧. મિસરના દેવોના અનેક વર્ણનો એકબીજાને લાગુ પડે છે તેનું આ એક દૃષ્ટાંત છે.

૨. રાને ફૂલો બહુ ગમતાં એવી કલ્પના હતી.

તું અન્નપ્રિય છે; અન્નદાતા છે; ઘરેઘરમાં તું પ્રકાશ પહોંચાડે છે.

૨

હે મત્સ્યપતિ, તારાં પૂર ફરીવાર આવે છે ત્યારે ખેતરો પર જીવજંતુ પડતા નથી. હે જવના સર્જક, ઘઉંના ઉત્પાદક, દેવમંદિરોનો નિર્વાહ તું ચલાવે છે! કરોડો માણસોના, દુઃખી લોકોના હાથ આળસુ રહે એનો તેને અણગમો છે. સ્વર્ગના દેવો દુભાય[૩] તો માણસો પર દુઃખ આવી પડે છે.

૩

તે વૃષભોને માટે આખી ધરતીને ખુલ્લી કરે છે.[૪] અને મોટા નાના હર્ષ પામે છે. તેના આગમનને (તેના પૂરને) માણસો વધાવી લે છે! તે નૂમનુ[૫] રૂપ ધારણ કરે છે. તે પ્રકાશે છે, તે પછી ભૂમિ હર્ષને હિંલોળે ચડે છે! ઉદરમાત્રનો આનંદ માતો નથી! પ્રાણી–માત્ર પોષણ પામે છે! દાંતમાત્રને અન્ન મળે છે.

૪

હે અન્નવાહક! હે અન્નદેવ! હે સર્વ સુભગ વસ્તુના સરજનહાર! હે ભીષણતા ને પરમાનંદના સ્વામી! તેનામાં સર્વનો સંગમ થયેલો છે. તે વૃષભોને માટે ઘાસ પેદા કરે છે; પ્રત્યેક દેવને માટે બલિદાન આણી આપે છે. તે સુંદરમાં સુંદર ધૂપ પૂરો પાડે છે. તે ઉભયલોકનો નાથ છે. તે અનાજના કોઠારો ભરી આપે છે; ભંડારોમાં સમૃદ્ધિ વધારે છે. તે રંકની સ્થિતિ માટે કાળજી રાખે છે.

૫

તે સર્વ કામનાઓ તૃપ્ત કરવા માટે પાક પેદા કરે છે. તેમાં તે

---

૩. માણસના આળસથી દેવો દુભાય છે. સરખાવો: न ऋते श्रान्तस्य सख्याय देवाः ।

૪. એટલે કે તેને પાણી પાઈ ખેતી માટે તૈયાર કરે છે.

૫. જીવનદાતા નાઈલદેવનું બીજું નામ.

કદી થાકતો નથી. તે પોતાની શક્તિને ઢાલરૂપ બનાવે છે. એવડો મુકુટ ધારણ કરનારી તેની આરસની મૂર્તિ કોરાયેલી નથી. તે દેખાતો નથી. તેની નથી થતી સેવાપૂજા, ને નથી ધરાતું તેને નૈવેદ્ય. તેનો વાસ ક્યાં છે તે કોઇ જાણતું નથી. ચીતરેલી આકૃતિઓવાળુ મંદિર (એને માટે) રચાયેલું નથી.[૬]

૬

એને સમાવી શકે એવુ કોઈ મકાન (જગતમાં) નથી! (હે દેવ,) તારા હૃદયનો કોઇ મલાહકાર નથી! તારા યુવકો—તારાં અર્ભકો તારે વિષે રાચે છેઃ તું રાજારૂપે એમને આજ્ઞા કરે છે. આખા દેશમાં તારો કાયદો સ્થપાયેલો છેઃ ઉત્તરમાં તારા સેવકોના સાનિધ્યમાં[૭]. નયનમાત્ર તેનાથી તૃપ્તિ પામે છે, તેના ઘણા આશીર્વાદોને માટે આતુર રહે છે.

૭

પાણીનાં પૂર આવે છે, અને (સાથે) આવે છે આનંદોત્સવ; અને હર્ષ ઊભરાય છે પ્રત્યેક હૈયામાં. નીથનાં સંતાન મગરોના દાંત, અને તારા સાથે ગણાતા દેવોનું મડળ પણ (હરખાય છે)[૮] તેની રેલ

૬. આ કંડિકા બહુ મહત્ત્વની છે. તે બતાવે છે કે મિસરવાસીઓ મૂર્તિપૂજક છતા તેમનામા એ કલ્પના પણ પ્રવર્તતી હતી કે સર્વ દેવોથી પર એવો એક પરમાત્મા છે, જે અજ્ઞાત, અદૃશ્ય, અચિંત્ય, ને અપ્રમેય છે. તે જ ભૂતમાત્રનો અધિપતિ છે, રાજા છે. તે જ સર્વ શુભ અને શક્તિનું ઉગમસ્થાન છે. તે કોઇ મંદિરમા સમાઇ શકે એમ નથી, ને તેથી તેની મૂર્તિ રચવી, પૂજાઓ કરવી ને બલિદાનો ધરવાં એ તેની ઉપાસનાનો સાચો માર્ગ નથી.

૭. ન્યાયાધીશો દેવના સેવકો મનાતા, ને તેઓ ઉત્તરથી દક્ષિણ લગી કાયદાનો અમલ કરતા.

૮. નીથ દેવીના બે સ્તનને બે મગર ધાવે છે એવું ચિત્ર મિસરના પ્રાચીન સંગ્રહોમા મળી આવે છે.

ખેતરોને પાણી પાય છે, મનુષ્યોને હર્ષઘેલાં કરે છે, ને એકનું સર્જન કરવા બીજાને પયપાન કરાવે છે.[૯] તેની સાથે કામ કરનારું કોઈ નથી; તે નીયની સહાયતા વિના જ અન્ન પેદા કરે છે.[૧૦] માનવીઓને તે હર્ષ ઉપજાવે છે.

૮

તિમિરમાથી નીકળી આવીને તે પ્રકાશ આપે છે. તેનાં ઢોરનાં ગોચરમાં તેની શક્તિ સર્વ કંઇ પેદા કરે છેઃ જે નહોતું (મૃતવત્ હતું) તેને તેની ભીનાશ સજીવન કરે છે. મનુષ્યોને વસ્ત્ર પહેરાવાય છેઃ તેના ઉદ્યાનોને ભરવા. તે પોતાના મજૂરોની કાળજી રાખે છે. તે સાયકાળ અને મધ્યાહ્નને સર્જાવે છે. તે અનંતતા અને કાબીસ[૧૧] છે. તે ઉત્તરમા સર્વ કાર્યોને ચલાવે છે. તે સરજાવે છે સર્વ લખાણોને, સર્વ પવિત્ર વચનોને, અને તેના (મનુષ્યનાં) સર્વ ઓજારોને.[૧૨]

૯

તે શબ્દો ઉચ્ચારતો તેના ઘરના અંતર્ભાગમાં પ્રવેશે છે. તેની ઇચ્છા થાય ત્યારે તેના ગૂઢ મંદિરમાથી તે ચાલવા માંડે છે. તારો કોપ થયે મત્સ્યોનો વિનાશ થાય છે[૧૩] પછી માણસો મોસમનાં પાણી માટે તારી પ્રાર્થના કરે છેઃ " થિબાઈડ દ્વીપકલ્પ જેવુ દેખાઓ, દરેક માણુસ પોતાના ઓજાર લઇને ચાલતો દેખાઓ, કોઇ માણુસ

૯. "નાઈલ સર્વ મનુષ્યોને કામાતુર બનાવે છે, ને તેમને પ્રજનન-શક્તિ આપે છે."

૧૦. નીય (એટલે વરસાદ આપનારી દેવી)ની સહાયતા વિના. નાઈલનાં ઉનાળાના પૂર વરસાદ વિના જ આવે છે, એને અનુલક્ષીને આ વચન કહ્યું હોય એ સંભવિત છે.

૧૧. દેવોના નામ.

૧૨. તે વાણીનો પણ દેવ છે, ને સાથે મનુષ્યને ઉપયોગી એવા ઓજારો પણ બનાવે છે.

૧૩. દેશમા ખોરાકની તંગી પડે છે.

સાથીઓથી પાછળ ન પડી જાઓ! વસ્ત્રો ધારણ કરનારા વસ્ત્રો વિનાના હો. અમીરોના પુત્રો આભૂષણો વિનાના હો. રાતે દેવોનાં મંડળ ન થાઓ!"[૧૪] એના ઉત્તરમાં (દેવ) સ્ફૂર્તિદાયક જળ આપે છે, ને સર્વ જનોને હષ્ટપુષ્ટ બનાવે છે.

૧૦

હે ન્યાયના સંસ્થાપક! પ્રચંડ જળનાં પૂરની સાથે તારી પૂજા થાય છે, તે વેળા મીઠાં મધુરાં સ્તુતિવચનોથી તારી આરાધના કરતાં લોકો હરખાય છે! મનુષ્યો ધાન્યની આહુતિઓ આપે છે, ને સર્વ દેવની આરાધના કરે છે. ધરતી પર કોઈ પંખીઓ પડતાં નથી. તારો હાથ સુવર્ણથી સુશોભિત છે; જાણે સુવર્ણથી મઢેલો ન હોય. સ્વચ્છ લીસમ જેવા મહામૂલા ધાન્યને ફણગા ફૂટતા હોય ત્યારે તે ખવાઈ જતું નથી.[૧૫]

૧૧

તારું આ સ્તોત્ર વીણાની સાથે ગવાય છે; તારી પ્રીત્યર્થે વીણા[૧૬] (કુશળ) હાથે વગાડવામાં આવે છે! જુવાનો તને જોઇને રંજિત થાય છે. તેઓ તારાં જ સંતાનો છે. તેં એમના શ્રમનું ફળ આપ્યું છે. દેશને શોભાવનારો એક મહાનુભાવ છે; તે પ્રકાશનો દેનારો છે; મનુષ્યોની આગળ ઢાલરૂપ છે; તે નિરાશાની વેળાએ હૃદયમાં ઉત્સાહ પૂરે છે. તેનાં સર્વ પશુની વૃદ્ધિ તેને ગમે છે.

૧૪. આનો અર્થ સ્પષ્ટ નથી. નાઈલનું પૂર આવે ત્યારે લોકોને જે કામે ચડી જવાની ભારે ઉતાવળ થાય છે તે અહીં વર્ણવવાનો આશય લાગે છે: કોઇ કપડાં કે ઘરેણાં પહેરવા ન રોકાય, અને દેવોના ઉત્સવો ને ક્રિયાવિધિઓ પણ બંધ કરી દેવામાં આવે.

૧૫. પંખીઓ અનાજને ખાઇ જતાં નથી; દેવ તેનું રક્ષણ કરે છે.

૧૬. Lyre. એ પણ વીણાનો એક પ્રાચીન પ્રકાર હતો.

૧૨

તું રાજાના નગરમાં પ્રકાશે છે; પછી ગૃહસ્થો સર્વ સારી વસ્તુઓ પ્રાપ્ત થતાં અતિ સંતોષ પામે છે; નિર્ધન માણસ કમળને[૧૭] જોઈ હસે છે. વસ્તુમાત્ર સંપૂર્ણ સુવ્યવસ્થિત થઈ ગઈ છે. તારાં બાળકોને હરેક પ્રકારની વનસ્પતિ મળે છે. અન્નના વાખા પડે ત્યારે આનંદોત્સવ ધૂળમાં મળી જાય છે, ને દેશને થાક ચડી જાય છે.

૧૩

હે નાઇલના પૂર, તને બલિદાન અપાય છે; તારા નૈવેદ્યને કાજે બળદો વધેરાય છે; તારે કાજે મહોત્સવો થાય છે; તને મરઘાંનો ભોગ ચડાવાય છે; ખેતરનાં પશુઓને તારે કાજે પકડવામાં આવે છે; ને તારે પ્રીત્યર્થે શુદ્ધ જ્વાળાઓનો હોમ કરવામાં આવે છે. બલિદાનો જેમ નાઈલને અપાય છે તેમ પ્રત્યેક દેવને પણ અપાય છે. બળદ, આખલા ને મરઘાં આદિ અગ્નિમા હોમાય છે; ને તેની સુવાસ આકાશે ચડે છે! નાઈલનદ પોતાને માટે થિબાઇડમાં[૧૮] ખીણો પાડી લે છે; સ્વર્ગમાં તેનુ નામ અજ્ઞાત છે. તે પોતાના રૂપ પ્રગટ કરતો નથી! એની પ્રતિમાઓ કરેલી સર્વ નકામી છે![૧૯]

૧૪

મર્ત્યો (એનું) સ્તવન કરે છે; અને દેવમંડળ પણ! ભીષણ સત્ત્વો તેનાથી ભય પામે છે. તેના પુત્રને[૨૦] સર્વનો સ્વામી બનાવેલો છે, આખા મિસરને ઉજાળવાને. પ્રકાશ, પ્રકાશ, હે નાઈલ, પ્રકાશ! મનુષ્યોને તેમના વૃષભો દ્વારા જીવન આપ! તેના વૃષભોને ગોચરો-દ્વારા જીવન આપ તેજસ્વી રૂપે પ્રકાશ, હે નાઇલ.

---

૧૭. અનાજની તંગીમા જ્યારે બીજું કંઇ ન મળતુ ત્યારે તેને કમળ ખાઇને રહેવું પડતુ

૧૮. નાઈલ દક્ષિણની બે ખીણોમાંથી નીકળે છે એનો અહીં ઉલ્લેખ છે.

૧૯. કેમકે તે નિરાકાર છે. સરખાવો પૃ. ૫૨.

૨૦. ફરાઓને—રાજાને. રાજા સૂર્યનો ઔરસ પુત્ર મનાતો.

૮

અતનની સ્તુતિ

[ઈ. સ. પૂર્વે ૧૩૮૦ મા મિસરમા અમનહોતેપ ૪થો નામનો રાજા થયો. તે કાળે ધર્મને નામે જે અનાચાર ચાલતો હતો તેની સામે તેને આણગમો છૂટયો. કર્નાકમા અમનદેવનું ભવ્ય દેવાલય હતું તેમાં અમનનું મોટું જનાનખાનું રહેતું, ને અમનની—વસ્તુતઃ પૂજારીવર્ગની—રખાતો રહેતી. આ નવા જુવાન ને પત્નીવ્રતી રાજાને એ અકારું લાગ્યું. અમનને નામે વધેરાતાં પ્રાણીનું લોહી જોતું તેને વસમું થઈ પડયુ. પૂજારીઓ મંતરજંતર ને તાવીજોના વેપાર ચલાવતા, ને દેવને નામે રાજકાજમાં દખલ કરતા, તેની તેને સૂગ ચડી. આ અધર્મ જોઈને તણે ધર્મને શુદ્ધ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો; જૂની, શુદ્ધ રૂપની સૂર્યપૂજા ફરી ચાલુ કરવાનું ઠરાવ્યું, સૂર્યને 'અતન' નામ નામ આપ્યું, અને એ જ એક દેવ છે ને બીજા કોઈ દેવ નથી એવો એકેશ્વરવાદ પ્રચલિત કર્યો. મૂર્તિપૂજા બધ કરાવી. સૂર્યની પ્રચલિત મૂર્તિઓ મનુષ્યરૂપની હતી તે કઢાવીને સૂર્યના બિંબની આકૃતિ બનાવી તેની પૂજા ચાલુ કરી. આખા દેશમાથી અમન દેવનુ નામ ને તેની મૂર્તિઓ ઉખાડી નખાવ્યાં, અને 'દેવો' એ શબ્દ જ્યાં જ્યા હતો ત્યા બધેથી ભૂંસી નખાવ્યો. પોતાનું નામ 'અમનહોતેપ' (અમનપ્રસાદ) હતુ તે બદલીને 'ઇખનાતન' (તૃપ્તાતન) રાખ્યું. આમાં અસહિષ્ણુતા હતી. દેવની મનુષ્યાકૃતિની પૂજા જો મૂર્તિપૂજા હતી, તો સૂર્યની બિંબાકૃતિની પૂજા પણ શુદ્ધતર તોયે મૂર્તિપૂજા જ હતી. મિસરની

પ્રજાના હાડમા આવી ધર્મની અસહિષ્ણુતા ન હતી. એવો અસહિષ્ણુ એકેશ્વરવાદ તો પાછળથી યહૂદીઓએ ચલાવ્યો. એવી અસહિષ્ણુતા ન હોત તો તેણે કરવા ધારેલો ધર્મશુદ્ધિનો પ્રયત્ન કદાચ સફળ અને સ્થાયી થયો હોત. એ રાજાનું રચેલુ અતનનું એક સુંદર સ્તોત્ર નીચે આપ્યું છે. તેણે જૂનુ પાટનગર છોડી નવું વસાવ્યું ને તેને નામ આપ્યું અખેતાતન (અતનની ક્ષિતિજ). ત્યાં એ પોતાના ધર્મસિદ્ધાતના ચર્ચા ને ઉપદેશ કરતો ને દરબારીઓ તે સાભળતા. અતનને યુદ્ધ પ્રિય નથી એમ તે માનતો, તેને લીધે સામ્રાજ્ય કેટલેક અંશે ઢીલુ પણ પડવા પામ્યુ, અને સીરિયા સામ્રાજ્યમાથી ખરી પડયું. તેના મૃત્યુ પછી તેનો સપ્રદાય ઝાઝો વખત ટકયો નહીં. જૂના સપ્રદાયે ફરી પાછુ જોર જમાવ્યું. તેના અનુગામી તુતનખાતને પોતાનુ નામ ફેરવીને તુતનખામન રાખ્યુ. અમનની ઉપાસના ફરી શરૂ થઇ. અને ચાળીસેક વરસ પછી ઇખનાતનને 'અધર્મી' ને 'દેશદ્રોહી' નામ આપવામા આવ્યા, અતનના મદિરો તોડી નાખવામા આવ્યા, ઈખનાતનનુ નામ સરકારી દફતરોમાથી છેકી નાખવામા આવ્યુ, ને તેનો રાજ્યકાળ જાણે થયો જ ન હોય એવી રીતે સરકારી તવારીખો બદલવામા આવી. છતા જૂના ધર્મના એ ઝનૂનીઓ આ રાજાનુ નામ, તેની સ્મૃતિ, ને તેણે રચેલુ અતનનુ સુદર સ્તોત્ર એનો નાશ ન જ કરી શકયા.]

આકાશના ક્ષિતિજ પર ઉદય મનોહર છે તારો; હે જીવત અતન, હે સૃષ્ટિના આદિકર્તા તુ જ્યારે પૂર્વના ક્ષિતિજમા ઊગે છે ત્યારે ઊતારી રમ્યતા આખા દેશમા રેલાવે છે.

તુ સુંદર છે, મહાન છે, દરેક દેશની ઉપર ઊચે ઊચે તું દીપ્તિમત રૂપે પ્રકાશે છે તારાં કિરણો ભૂમિને વ્યાપી વળે છે. એ બધી સૃષ્ટિ તેં જ રચી છે. તુ રા છે, અને તું એ સર્વને બદી બનાવીને લઇ જાય છે; તું તેમને તારા પ્રેમપાશ વડે બાધે છે. તુ દૂર દૂર છે, પણ તારાં કિરણો તો અવનિતલ પર છે, તુ ઊચે ઊચે છે, પણ તારાં પગલા તે આ દિવસ છે.

તું જ્યારે આકાશના પશ્ચિમ ક્ષિતિજ પર આથમે છે ત્યારે પૃથ્વી તિમિરે છવાય છે ને મૃતવત્ બની જાય છે તેઓ (લોકો) પોતાના ઘરોમા ઊંઘી જાય છે, તેઓ માથે ઓઢી લે છે, તેમના નાક બંધ થઈ જાય છે, અને કોઈ એકબીજાને જોતું નથી તેમનાં માથા નીચે પડેલી સર્વ ચીજો ચોરાઈ જાય છે, ને તેની તેમને ખબર પડતી નથી પ્રત્યેક સિંહ તેની ગુફામાથી નીકળી આવે છે, ને સર્વ સર્પો ડખ મારે છે . જગતે મૌન ધારણ કર્યું છે, તેનો જે સરજનહાર છે તે પોતાના ક્ષિતિજમા વિશ્રાંતિ લઈ રહ્યો છે

તું જ્યારે ક્ષિતિજ પર ઊગે છે ત્યારે ધરણી તેજથી ઝળહળી ઊઠે છે તું જ્યારે દિવસે અતનરૂપે પ્રકાશે છે ત્યારે તું તિમિરને હાંકી કાઢે છે તુ જ્યારે તારા કિરણોને બહાર મોકલે છે ત્યારે બે ભૂમિ[1] પ્રતિદિન ઉત્સવ માણે છે તું એમને ઉઠાડે છે ત્યારે તેઓ જાગે છે ને પોતાના પગ પર ઊભા રહે છે તેમના અંગોનું સ્નાન થઇ ગયા પછી તેઓ વસ્ત્રો પરિધાન કરે છે, ને તેમના હાથ તારા ઉદયનુ ઉપસ્થાન કરવા ઊંચા થાય છે આખા જગતમા લોકો પોતપોતાનું કામ કરે છે.

સર્વ પશુઓ પોતાના નિવાસમા વિશ્રાંતિ લે છે, વૃક્ષો ને વનસ્પતિ ફૂલેફાલે છે, પખીઓ તેમની કર્દમભૂમિમા ફફડે છે, ને તારુ ઉપસ્થાન કરના પોતાની પાંખો ઊંચી કરે છે ઘેટામાત્ર તેમના પગ પર નૃત્ય કરે છે, સર્વ પાંખાળા પ્રાણીઓ ઊડે છે, તુ તેમના પર પ્રકાશે છે ત્યારે તેમના જીવમા જીવ આવે છે[2]

નદીના પ્રવાહમા નાવડીઓ ઉપર નીચે હંકારે છે તુ ઊગે છે એટલે પ્રત્યેક રાજમાર્ગ ખુલ્લો થઇ જાય છે નદીના માછના તારી

૧ મિસરનું તે કાળે મિસરમા પ્રચલિત નામ આ હતુ
૨. સરખાવો सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्च ।

સામે કૂદાકૂદ કરે છે તારા કિરણો લીલા મહાસાગરના મધ્યમાં પડે છે. સ્ત્રીમાં શુક્રનો સર્જક તુ છે; પુરુષમા વીર્યનો સરજનહાર છે, પુત્રને માતાના દેહમા જીવન તુ આપે છે, તે રડે નહીં માટે તેને પપાળે છે, ગર્ભવાસમા પણ તેની માવજત કરે છે તેં સરજેલા પ્રત્યેક પ્રાણીને સચેતન બનાવવા તુ તેને શ્વાસોચ્છ્વાસ આપે છે. તે જે દિવસે (માતાના) દેહમાથી નીકળી આવે છે એ તેના જન્મદિને, તુ તેનું મુખ ઉઘાડી તેને વાચા આપે છે, તું તેને જરૂરની વસ્તુઓ પૂરી પાડે છે

ઈંડામા રહેલો પખીનો જીવ જ્યારે ઈંડામા ચીં ચીં કરે છે ત્યારે તુ તેને શ્વાસોચ્છ્વાસ આપે છે, તેને જીવતુ રાખવાને તુ તેને (સાચવીને) ઈંડુ ફોડવાની ક્ષણ લગી લાવે છે ત્યારે તે ઇંડુ ફોડીને બહાર આવે છે, પોતાની સર્વ શક્તિ વાપરીને ચીં ચીં કરવા માટે. તે બહાર આવે છે એટલે બે પગ પર ચાલવા લાગે છે

કેવા અનેકવિધ છે તારા કર્મો! તે અમારી નજરથી ગૂઢ છે. હે એકેશ્વર, તારા જેવી શક્તિ બીજા કોઇની પાસે નથી. તુ જ્યારે એકલો હતો ત્યારે તેં તારા હૃદયની કામના અનુસાર આ સૃષ્ટિને સરજાવી મનુષ્યોને, મોટા ને નાના ઢોરને, ધરતીના સહુ નિવાસીઓને, પગે ચાલનારાઓને, આકાશમા વિચરનારાઓને, પાખે ઊડનારાઓને. પરદેશોને, સિરિયાને અને કુશને, મિસરની ભૂમિને, પ્રત્યેક મનુષ્યને તુ તેને સ્થાને સ્થાપે છે, ને તેની જરૂરિયાત પૂરી પાડે છે.

તુ પાતાળલોકમા નાઇલને સરજે છે, તુ તારી ઇચ્છા અનુસાર તેને લાવે છે, લોકોને જીવતા રાખવાને માટે.

કેવી ઉત્તમ છે તારી યોજનાઓ, હે અનંતત્વના અધીશ! આકાશમા એક નાઇલ છે — પરપ્રજાઓને માટે, અને પ્રત્યેક દેશનાં

પગે ચાલનારાં પશુઓને માટે. તારાં કિરણો પ્રત્યેક ઉદ્યાનને પોષણ આપે છે. તું ઊગે છે ત્યારે તેઓ જીવે છે. તારા વડે તેઓ ખીલે છે ને વિકાસ પામે છે. તું ઋતુઓને રચે છે, તારી સર્વ સૃષ્ટિને સરજાવવાનેઃ શિયાળો તેને શીતળતા આપવાને; અને ઊષ્મા તેઓ તારો આસ્વાદ પામી શકે તે માટે. તેં રચ્યું છે દૂરદૂરનું આકાશ — તેમાં તારે ઊગવાને સારુ, ને તેં જે સચરાચરને રચ્યું છે તે નિહાળવા માટે.

તું એકલો, જીવત અતનરૂપે પ્રકાશે છે, ઊગે છે, ઝળકે છે, દૂર દૂર જાય છે, ને પાછો વળે છે. તું રચે છે કરોડો-રૂપો, તારા એકલાની શક્તિ વડેઃ નગરો, ગામો ને ગોત્રો; રાજમાર્ગો ને સરિતાના પ્રવાહો. ચક્ષુમાત્ર તેમની સમક્ષ તને નિહાળે છે; કેમકે તું પૃથ્વીને માથે તપતો દિનમણિ અતન છે.

તું મારા હૃદયમાં છે; તારા પુત્ર ઈખનાતન સિવાય બીજું કોઇ તને જાણતું નથી. તેં એને જ્ઞાન આપ્યું છે તારી યોજનાઓનું ને તારા સામર્થ્યનું. જગત તારા હાથમાં છે; ને તેનો સરજનહાર પણ તું જ છે. તું ઊગે છે ત્યારે તેઓ જીવે છે; તું આથમે છે ત્યારે તેઓ મરી જાય છે; કેમકે તું તારું પોતાનું દીર્ઘાયુષ્ય છે. મનુષ્યો તારા વડે જીવે છે; અને તું આથમે છે ત્યાં લગી તેમની આંખો તારા મનોહારી રૂપ પર ચોંટી રહે છે. તું પશ્ચિમમાં આથમે છે ત્યારે પરિશ્રમનાં સર્વ કામો ઊંચાં મુકાય છે......

તેં જગતને સ્થાપ્યું છે, અને તેને તારા પુત્રને કાજે પોષ્યું છે — દીર્ઘાયુ ઇખનાતનને કાજે; અને તેની પટરાણી, તેની પ્રિયતમા, -બે ભૂમિની સ્વામિની, ચિરંજીવ અને સદા વર્ધમાન એવી, -નેફ્રૅર-નેફુ-અતન, નોફ્રેતીતને કાજે.

૯

રાને સર્પદંશ

[આઈસીસ અને એસાઈરીસની કથા એક પ્રકારની છે આઇસીસ અને રાની કથા જુદા પ્રકારની છે એમા આઇસીસ દેવીને જાદુ ને જંતરમંતર કરનારી કલ્પી છે. સૂર્યદેવ રાના હૃદય અને જિહ્વા સમાન થોથ દેવે (વિદ્યાપતિએ) તેને વિદ્યા શીખવેલી છે તેની મૂર્તિનું મુખ સર્પનુ કલ્પેલુ છે સામાન્ય રીતે તે લોકોની ભીડ ભાગવામા ને તેમના સંકટો ટાળવામા જ મદદ કરતી પણ તેને એટલા જ્ઞાનથી સંતોષ ન થયો, અને સ્વર્ગ તથા પૃથ્વીના કર્તા ને ભર્તા એવા સૂર્યદેવ રાના જેવી શક્તિ મેળવવાનુ તેને મન થયુ. તેણે જોયું કે રા પોતાની શક્તિ એક ગૂઢ 'નામ'માથી મેળવે છે, ને તેને એ 'નામ' જાણવાની ઇચ્છા થઈ. એને માટે એણે કરેલા પ્રયત્નનુ વર્ણન નીચેની કથામા છે. એ કથાનો કા તો કુદરતની કોઇ ઘટના જોડે સંબંધ હોય. અથવા મિસરના જનસમૂહમા જે અનેક વહેમો ચાલતા, જાદુ ને જંતરમંતર ચાલતા તેમાના કોઈની સાથે—દા. ત. સાપનુ ઝેર ઉતારવાના મંત્રની સાથે—તેનો સંબંધ હોય. આ કથામા સૂર્યનું 'નામ' એટલે સૂર્યની ગૂઢ શક્તિ એ અર્થ અભિપ્રેત છે મિસરમા જેણે સંસ્કૃતિ પહેલવહેલી સ્થાપી તે મંજ અથવા અહમંજ રાજાએ, સર્પ જેનુ પ્રતીક હતો એવા ચંદ્રની ઉપાસનાની જગાએ સૂર્યપૂજા પ્રચલિત કરેલી. એટલે ઉપાસનાના આ બે સંપ્રદાયના સંઘર્ષનું સૂચન પણ કદાચ નીચેની વાર્તામા હોય. બે સંપ્રદાય વચ્ચે

ને દેવીના સાનિધ્યમા નિર્જીવ રહ્યો જે માર્ગે થઈને સૂર્યદેવ બે દેશ (મિસર)મા યથેચ્છ વિહરતા હતા તે માર્ગમા દેવીએ આ નિર્જીવ વસ્તુને મૂકી દીધી

સૂર્યદેવ ઊગ્યા, તેમની પાછળ સ્વર્ગના દેવો ચાલ્યા, અને તેમણે નિત્યક્રમ અનુસાર પ્રયાણ કર્યું પેલો નાગ સૂર્યદેવને ડસ્યો અને તેમના દેહમાથી ચેતનરૂપી અગ્નિ નીકળી ગયો દેવે મુખ ઉઘાડ્યુ, અને તેમની ચીસનો પડઘો આખા આકાશમા પડ્યો દેવમડે કહ્યુ 'શુ છે?' અને તેમની પાછળ ચાલ્યા આવતા દેવોએ પૂછ્યુ 'શુ છે?' સૂર્યદેવને નમળાઇ એટલી આવી ગઈ હતી કે તે આનો ઉત્તર દઈ શકયા નહીં તેમની દાઢો કકડવા લાગી, આખુ શરીર થરથર ધ્રૂજવા લાગ્યુ, અને જેમ નાઇલનો પ્રવાહ દેશમા વ્યાપી વળે છે તેમ વિષ તેમના અગેઅગમા વ્યાપી વળ્યુ

એ મહાબલાઢ્ય દેવે હૃદયને મજબૂત કર્યું અને પાછળ આવતા દેવોને બૂમ પાડીને કહ્યુ 'મારા અગમાથી ઉત્પન્ન થયેલા, મારા દેહમાથી જન્મેલા હે દેવો તમે અહીં મારી પાસે આવો, તો હું તમને કહું કે શુ થયુ છે કોક જીવલેણ વસ્તુએ મને ઘા કર્યો છે મારુ હૃદય તે જાણે છે મારી આખે એ વસ્તુને કદી જોઈ નહોતી, મારા હાથે એને કદી બનાવી નહોતી મારા પર આવો ઘા કરે એવુ કોઇ મારી જાણમા તો નથી મને આના જેવુ દર્દ પહેલા કદી થયું નથી, અને એના જેવી તીવ્ર વેદના બીજી એકે નથી

"હું રાજા છુ, રાજાનો પુત્ર છુ દેવનું બીજ છુ. હુ મહાદેવ છુ, મહાદેવનો પુત્ર છુ મારા પિતાએ મારુ 'નામ' યોજ્યુ છે મારે ઘણા નામો છે, ઘણા રૂપો છે મારુ સત્ત્વ પ્રત્યેક દેવમા વિદ્યમાન છે તેમુ અને હોરમ દેવ, જેઓ નામો આપે છે, તેમણે મારુ 'નામ' ઉચ્ચાર્યું છે મારા પિતાએ ને મારી માતાએ મારુ 'નામ' ઉચ્ચાર્યું

માડવાળ થયાની નિશાની કદાચ એ પણ હોય કે પાછળથી રાજાઓના મુગટમાં શિરોભાગ પર સર્પની આકૃતિ જોવા મળે છે અથવા સભવ છે કે આ વાર્તામા સૂર્યગ્રહણનો પણ ઉલ્લેખ હોય સર્પ એ ધૂમસ, અધકાર ને વાદળોની પ્રતિમા છે, ને દરરોજ રાતે સૂર્યની સામે લડે છે, એવી પણ કલ્પના છે.]

સ્વર્ગ અને પૃથ્વીના, ચેતન અને અગ્નિના, દેવો અને મનુષ્યોના, પશુના અને ઢોરના, સરીસૃપોના, પખીઓના અને મત્સ્યોના કર્તા, એવા સ્વયભૂ દેવની આ કથા છે તે મનુષ્યો ને દેવોનો રાજા છે. તેનું રૂપ એક છે કાળના યુગો તેને સારુ વરસો જેવા છે તેને ઘણા અજ્ઞાત નામો છે, ને તે નામો દેવો પણ જાણતા નથી

હવે આઇસીસે સ્ત્રીરૂપ ધારણ કર્યું હતુ તેની વાણીમા ઘણી કુટિલતા હતી, ને તેના વેણમા ઘણી મોહકતા હતી તે કરોડો મનુષ્યોથી મનમા કટાળી ગઇ હતી, તેને કરોડો દેવો વધારે ગમતા હતા, ને કરોડો તેજસ્વી સત્ત્વો વિષે તેને અતિ આદર હતો તેણે હૃદયમા વિચાર કરી જોયો કે તેનાથી સ્વર્ગમા ને પૃથ્વી પર રા જેવી થઇ શકાય ખરુ ? પૃથ્વી ને સ્વર્ગની સ્વામિની બની શકાય ખરુ ? તેણે મનમા ઘડભાજ કરી જોઇ કે આ પવિત્ર દેવ (રા)નુ 'નામ' જાણવાથી એ ધારણા પાર પડે કે નહીં ?

રા દરરોજ તેના નાવિકોને મોખરે નીકળીને આકાશમા આવતો, અને ક્ષિતિજના બેવડા સિહાસન પર[1] વિરાજતો દેવ વૃદ્ધ થયો હતો તે પોતાના શરીરમાથી પૃથ્વી પર સ્રાવ કરતો હતો, અને તેનું થૂક જમીન પર પડતુ હતુ. એ થૂક સાથે જમીન પરની ધૂળને મસળીને તેનો પિડો આઇસીસે હથેળીમા લીધો, અને તેમાથી નાગની આકૃતિ બનાવી, તેનુ રૂપ તીરને મળતુ બનાવ્યુ નાગ હાલ્યો નહીં,

1 સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્તની ક્ષિતિજ.

ને દેવીના સાનિધ્યમા નિર્જીવ રહ્યો. જે માર્ગે થઈને સૂર્યદેવ બે દેશ (મિસર)મા યથેચ્છ વિહરતા હતા તે માર્ગમાં દેવીએ આ નિર્જીવ વસ્તુને મૂકી દીધી.

સૂર્યદેવ ઊઠ્યા; તેમની પાછળ સ્વર્ગના દેવો ચાલ્યા; અને તેમણે નિત્યક્રમ અનુસાર પ્રયાણ કર્યું પેલો નાગ સૂર્યદેવને ડસ્યો, અને તેમના દેહમાંથી ચેતનરૂપી અગ્નિ નીકળી ગયો. દેવે મુખ ઉઘાડ્યુ, અને તેમની ચીસનો પડઘો આખા આકાશમા પડ્યો દેવમંથે કહ્યુ 'શુ છે?' અને તેમની પાછળ ચાલ્યા આવતા દેવોએ પૂછ્યુ 'શુ છે?' સૂર્યદેવને નબળાઇ એટલી આવી ગઈ હતી કે તે આનો ઉત્તર દઈ શકયા નહીં તેમની દાઢો કકડવા લાગી, આખુ શરીર થરથર ધ્રૂજવા લાગ્યુ; અને જેમ નાઇલનો પ્રવાહ દેશમા વ્યાપી વળે છે તેમ વિષ તેમના અંગેઅંગમા વ્યાપી વળ્યુ.

એ મહાબલાઢ્ય દેવે હૃદયને મજબૂત કર્યું અને પાછળ આવતા દેવોને બૂમ પાડીને કહ્યુ "મારા અંગમાથી ઉત્પન્ન થયેલા, મારા દેહમાથી જન્મેના હે દેવો, તમે અહીં મારી પાસે આવો, તો હું તમને કહું કે શુ થયુ છે કોક જીવલેણ વસ્તુએ મને ઘા કર્યો છેઃ મારુ હૃદય તે જાણે છે. મારી આખે એ વસ્તુને કદી જોઈ નહોતી, મારા હાથે એને કદી બનાવી નહોતી મારા પગ આવો ઘા કરે એવુ કોઇ મારી જાણમા તો નથી મને આના જેવુ દર્દ પહેલા કદી થયું નથી, અને એના જેવી તીવ્ર વેદના બીજી એકે નથી.

"હું રાજા છુ, રાજાનો પુત્ર છુ, દેવનુ બીજ છુ. હુ મહાદેવ છું, મહાદેવનો પુત્ર છુ. મારા પિતાએ મારુ 'નામ' યોજ્યું છે. મારે ઘણા નામો છે, ઘણાં રૂપો છે. મારુ સત્ત્વ પ્રત્યેક દેવમા વિદ્યમાન છે. તેમુ અને હોરસ દેવ, જેઓ નામો આપે છે, તેમણે મારુ 'નામ' ઉચ્ચાર્યું છે. મારા પિતાએ ને મારી માતાએ મારું 'નામ' ઉચ્ચાર્યું

છે મારા જનકે તે નાગ દેહમા મતાડી દીધુ છે, કે જેથી કોઈ મારા પર મત્ર યા જાદુ કદી ચલાવી શકે નહીં.

"હું મારા મદિરમાથી બહાર આવ્યો હતો, મારે શુ કરવાનું છે તે જોવાને મે સરજેલા બે દેશો (મિસર)ની ભૂમિ પર થઇને હું વિચરતો હતો તેવામા કોઇએ મારા પર છરો ફેંકી ઘા કર્યો,[૨] પણ ઘા કોણે કર્યો તેની મને ખબર નથી એ અગ્નિ હોય ખરો? એ પાણી હોય ખરુ? મારા હૃદયમા અગ્નિ બળગે છે, મારા અગો ધ્રૂજે છે, ને મારુ શરીર થથરે છે દેવો મારા મતાનો છે, તેમાથી જેમની વાણીમા જાદુઈ શક્તિ હોય, જેમના મુખમાથી છટાદાર વાણી નીકળતી હોય અને જેમની શક્તિ સ્વર્ગને ભેદતી હોય તેવાને મારી પાસે લાવો"

પછી એમના મતાનો એમની પાસે આવ્યા સર્વ દેવદેવી ત્યાં આવ્યા હતા ને રડતા હતા જાદુઈ શક્તિવાળી આઈસીસ દેવી પણ આવી તેના મુખમા જીવનનો પ્રાણ છે, તેના મત્રોચ્ચાર દુખનો નાશ કરે છે, અને તેના મત્રો મરેલા ગળાને જીવતા કરે છે. તેણે કહ્યુ "આ શુ છે હે દૈવી પિતા, તે હું કહું તમને નાગે દશ કર્યો છે. જે વસ્તુને તમે સરજી છે તેણે તમારી સામે માથુ ઊચક્યુ છે કલ્યાણકારી મત્રો વડે એનો નાશ અવશ્ય થશે જ. તમારા કિરણોના દેખતા હુ એને નસાડી શકુ છુ"

સૂર્યદેવે મુખ ઉઘાડ્યુ ને કહ્યું "હુ રસ્તા પર પ્રવાસ કરતો હતો, મારા રાજ્યના બે દેશ પર થઇને વિચરતો હતો, કેમકે મેં જે સૃષ્ટિ રચી હતી તે જોવાનુ મને મન હતું તે વેળાએ નાગ મને ડસ્યો; પણ મે તેને જોયો નહીં એ અગ્નિ નથી એ પાણી નથી. (અત્યારે)

૨ નાગને સૂર્યદેવ જાણતા નહોતા એટલે તેમને એ આકૃતિ છરા જેવી લાગી હશે.

હું પાણીથીયે શીતળ છું; ને અગ્નિથીયે ગરમ છું. મારાં સર્વ અંગો પરસેવાથી નવાઈ રહ્યાં છે. હું ધ્રૂજું છું. મારી આંખ અસ્થિર છે, ને હું આકાશને જોઈ શકતો નથી. ભરઉનાળામાં બને એમ મારા મોઢા પરથી પાણી ઝરે છે."

આઈસીસે રાને કહ્યું: "હે પિતૃદેવ, મને તમારુ નામ કહો."

[રાએ કહ્યુઃ] "હું સ્વર્ગ અને પૃથ્વીનો કર્તા છું. મેં પર્વતોને એગા બાંધ્યા છે, અને તેના પર જે ચીજો હસ્તી ધરાવે છે તેને સરજી છે. હું જળનો સરજનહાર છું, ને સ્વર્ગનું મહાસરોવર મેં બનાવ્યું છે. પ્રેમના આનંદનો સર્જક મેં ઉત્પન્ન કર્યો છે. મેં સ્વર્ગ રચ્યું છે, બે ક્ષિતિજોને શણગારી છે, અને તેમાં દેવોનું ભવ્ય તેજ મૂક્યું છે. હું મારાં બે નેત્ર[3] ઉઘાડુ છું ત્યારે પ્રકાશ થાય છે, અને મારાં બે નયન મીંચું છું ત્યારે અંધકાર પથરાય છે. હું આજ્ઞા કરું છું ત્યારે નાઇલના પૂર ચડે છે. મારુ 'નામ' દેવો જાણતા નથી. ઘડીપળ મેં બનાવ્યાં છે. દિવસોનો સર્જક હું છું. વરસના ઉત્સવોનો આરંભ કરનાર હું છું. પાણીના પ્રવાહોનો સર્જક હું છું હું અગ્નિને પેદા કરું છું, ને તેના વડે ઘરના કામો થાય છે. હું પ્રભાતે ખેપરી છું, મધ્યાહ્ને રા છું, ને સાયંકાળે તેમુ છું."

પણ [રાના શરીરમાં] વિષ ફેલાતુ અટક્યુ નહીં, ને એમને જરા પણ કળ વળી નહીં.

આઇસીસે રાને કહ્યું: "તમે મને આટલું બધું કહ્યું તેમાં તમારું નામ ન કહ્યું. એ 'નામ' કહો એટલે વિષ તમારા શરીરમાંથી નીકળી જશે. જે પોતાનું 'નામ' પ્રગટ કરે છે તે જીવે છે."

દરમ્યાન [રાના શરીરમાં] વિષના અગ્નિની ભયંકર બળતરા થવા લાગી, અને અગ્નિની જ્વાળા કરતાયે તે દારુણ થઈ પડ્યું.

૩. સૂર્ય અને ચંદ્ર.

ગએ કહ્યુ "હું આઇસીસને કહું છું કે તે મારુ અગેઅંગ તપાસી લે. મારુ નામ મારી કાયામાંથી એની કાયામા પ્રવેશ કરશે."

પછી સૂર્યદેવ અન્ય દેવોથી સંતાઈ ગયા, અને કોટિ વર્ષોની નાવમાંનું સિંહાસન ખાલી પડયુ હૃદયને આવવાનો સમય થયો એટલે આઇસીસે તેના પુત્ર હોરસને કહ્યુ 'સૂર્યદેવે શપથ લઇને કહ્યુ છે કે તેઓ પોતાની બે આખ (તને) આપી દેશે " [ગએ શપથ લીધા] અને એ મહાદેવનું 'નામ' તેમની પાસેથી લઇ લેવામાં આવ્યુ

પછી જાદુના મંત્રોની સ્વામિની આઇસીસ બોલી "નીકળી આવ, હે વિષ! રાના શરીરમાથી બહાર નીકળ! હે હોરસના નેત્ર, તેમ દેવના શરીરમાથી બહાર આવ, ને તેના મેં ઘડેલા મુખ પર ઝોકાઇ જા વિષ નીચે પડો, પૃથ્વી પર ઊતરો વિષને ઉતારી દેવામા આવ્યુ છે જુઓ, મહાદેવ સૂર્યનુ 'નામ' તેમની પાસેથી લઇ લેવામા આવ્યુ છે ગ જીવે છે, વિષ મરે છે, વિષ મરે છે, ગ જીવે છે"

૧૦

'હું રા છું'

[નીચેના સ્તોત્રમાં કહેલું છે કે મનુષ્ય દેવરૂપ છે, ને તેનું એકેએક અંગ કોઈ ને કોઈ દેવનું અંગ છે. મૃત્યુ પછી ઓસાઇરીસની આસપાસ ભેળાં થયેલાં દેવદેવી પાપી મનુષ્યના અંગોને ખાઇ જવા તત્પર થાય છે ત્યારે મનુષ્ય આ સ્તોત્ર કહે છે, અને પોતાનું ભક્ષણ ન કરી જવા વીનવે છે, એવી કલ્પના છે. અતિપ્રાચીન કાળમા મિસરમા નરમેધની પ્રથા હતી, તે બંધ કરાવવા માટે પણ કદાચ આ કલ્પનાઓ પ્રચલિત કરવામા આવી હોય. તે ઉપરાત આ સ્તોત્રમાં દેવત્વને અંગેની અનેક ઉચ્ચ કલ્પનાઓ સ્પષ્ટ રૂપે પ્રગટ થવા મથતી હોય એમ દેખાય છે.]

હે રાજદંડની ભૂમિ! હે દેવરાજના કિરીટ! હે નૌકાના વિશ્રામસ્થાન! હું એ (દૈવી) બાળક છું, હું એ બાળક છું, હું એ બાળક છું.[1] હે અણુ-ઉર, તું દરરોજ (મને) કહે છેઃ "તું જાણે છે કે તારે માટે વધસ્તંભ તૈયાર થયો છે, ને તું જરઠ થઈ ગયો છે." પણ હું તો પ્રશંસકોની રક્ષા કરનાર રા છું. હું આસર વૃક્ષમાં દેવની ગાંઠ છું, બમણો સુંદર છું, ગઈ કાલના કરતાં અધિક તેજસ્વી છું.

---

૧. દૈવી બાળક — હોરસ દેવ.

મારા વાળ તે નૂના વાળા છે મારુ મુખ તે સૂર્યબિંબનું મુખ છે. મારી આંખો તે હથોરની આંખો છે મારા કાન તે અપુઆતના કાન છે મારુ નાક તે ખેતી–ખ્યાસનું નાક છે મારા ઓઠ તે અનપુના ઓઠ છે મારા દાત તે સરકતના દાત છે મારુ ગળુ તે દેવી આઈ-સીસનું ગળુ છે મારા હાથ તે બા–નેમ–ટટ્ટુના હાથ છે ...મારા શરીરનું એકે અગ એવુ નથી જે કોઇ દેવનુ અગ ન હોય થોથ દેવ સદા મારા દેહનું રક્ષણ કરે છે, અને હુ પ્રતિદિન પ્રકાશતો રા છુ[૨] મારા બાવડા પકડીને મને કોઇ ખેચી નહીં શકે, ને કોઈ મારા હાથને જબરાઈથી પકડી નહીં શકે...... જે દેવ આવે છે, આગળ વધે છે ને જેનું નામ અજ્ઞાત છે તે હું છુ હું ગઈ કાલ (ભૂતકાળ) છુ, અને મારુ નામ છે કરોડો વર્ષોનો દ્રષ્ટા હું ચાલુ છુ દૈવી સ્વર્ગીય ન્યાયાધીશોના માર્ગો પર હું ચાલુ છુ હુ અનતકાળનો અધીશ છુ. હું ખેપેરા દેવની જેમ આજ્ઞાઓ આપુ છુ ને ન્યાય તોળુ છું. હું ઉરેરેત કિરીટનો સ્વામી છુ હું હોરસ છુ, ને કરોડો વર્ષોને પદાક્રાંત કરુ છુ મે મારા સિંહાસનને (સ્થિર કરવા) માટે આજ્ઞા કરી છે, ને હું તેનો શાસક છુ ખરેખર મારુ મુખ વાણી અને મૌન વચ્ચે સમતોલપણું સાચવે છે હું ઉનેફર છુ, એક ઋતુથી બીજી ઋતુ સુધી, અને મારી પાસે જે કઈ છે તે મારા દેહમાં સમાયેલુ છે. હુ એકેશ્વર છુ, અને જે એકેશ્વર ગોળ ગોળ ફરે છે

---

૨ સરખાવો पूषन्नेकर्षे यम सूर्य प्राजापत्य व्यूह रश्मीन् समूह । तेजो यत्त रूप कल्याणतम तत्ते पश्यामि योऽसावसौ पुरुष सोऽहमस्मि ॥

(હે પૂષન, હે એકર્ષિ, હે યમ, હે સૂર્ય, હે પ્રજાપતિના પુત્ર, તારા કિરણોને ફેલાવ, તારા તેજને ભેગુ કરી લે, જેથી તારું જે કલ્યાણતમ રૂપ છે તે હુ જોઇ શકુ. તેમા જે પુરુષ છે તે પુરુષ હુ પોતે છું।)

—ઈશોપનિષદ

તે મારો જન્મદાતા છે ઉચાતમા વસનારો દેવ હું છુ કોઇ પણ પ્રકારની બૂરી વસ્તુ મારી સામે ઊભી થઇ શકશે નહીં, અને કોઇ પણ બૂરી વસ્તુ, કોઇ પણ હાનિકારક વસ્તુ, કોઇ પણ વિનાશકારી વસ્તુ મને ઇજા કરી શકશે નહીં. હુ સ્વર્ગના દ્વાર ખોલુ છુ, મારા સિંહાસન પર રાજ્ય કરું છુ, અને આજે થનારા જન્મોનો માર્ગ હુ ખુલ્લો કરુ છુ હુ ગઇ કાલ (ભૂતકાળ)ના માર્ગ પર ચાલનારો બાળક છુ હુ અગણિત રાષ્ટ્રો ને પ્રજાઓ માટે આજનો દિવસ (વર્તમાનકાળ) છુ. હું કરોડો વર્ષો થયા તમારી રક્ષા કરુ છુ, અને તમે સ્વર્ગના નિવાસી હો, કે આ પૃથ્વીના, કે દક્ષિણના, કે ઉત્તરના, કે પૂર્વના, કે પશ્ચિમના નિવાસી હો, મારો ભય તમારા દેહમા ભરેલો છે મારો પ્રાણ મારી આખમા વસે છે, અને હુ ફરી મરવાનો નથી... હું અજ્ઞેય છુ, પણ રાતા દેવોના મુખ મારી તરફ વળેલા છે. હુ પ્રગટ છુ...હું ઊગનારો ને પ્રકાશનારો દેવ છુ, ભીંતમાથી નીકળી આવનારી ભીંત છુ એકેશ્વર છુ, ને એકેશ્વરના ઉદરમાથી ઉત્પન્ન થયેલો છુ.. સ્વાગત છે તને, હે મારા સરજનહાર મારામા ચાલવાની શક્તિ નથી. મારુ બળ મારી હથેળીમા છે હું પોતે અજ્ઞાત છુ, પણ હું તને જાણુ છુ હું હાથમા પકડાઉં એવો નથી, પણ હું તને મારી હથેળી પર રાખી શકુ એમ છુ...હુ કરોડો વરસ જીવનારો હોરસ છુ મારી જ્યોત તમારા પર પ્રકાશે છે, ને તમારા હૃદયને મારી પ્રત્યે ખેચી લાવે છે. હું મારા સિંહાસન પર આજ્ઞા ચલાવુ છુ. અને હુ આ ઋતુમા આગળ વધુ છુ મેં રસ્તો ખુલ્લો કર્યો છે, અને હું સર્વ બૂરી વસ્તુઓમાથી મુક્ત થઇ ગયો છુ.

૧૧
રાજાની પ્રશસ્તિ

[મિસરનો રાજા પેરો[1] સૂર્યદેવની સાક્ષાત્ મૂર્તિ અને તેનો પ્રતિનિધિ ગણાતો, અમન દેવનો ઔરસ પુત્ર ગણાતો, અને તેથી દેવની પેઠે તેની પણ સ્તુતિ કરવામા આવતી. તેનો એક નમૂનો નીચે આપ્યો છે.]

ઘણુ જીવો રાજા! આ આવે છે સત્યનિષ્ઠના રાજવી ભવનમા—જેમાં સૂર્યદેવ છે તે મહાસ્વર્ગમા—રાજાના આગમનની છડી પોકારવાને. પૃથ્વીને સુજનતા વડે પ્રકાશિત કરવાને ઉદય પામનારા હે સૂર્ય, મારા તરફ દૃષ્ટિપાત કર. મનુષ્યરૂપધારી સૂર્યબિંબ તિમિરનો પીછો પકડી મિસરમાથી હાકી કાઢે છે. તુ જાણે આકાશમાં ઊગનારા તારા પિતા સૂર્યદેવની પ્રતિમા જેવો છે. તારા તેજકિરણો ગુફાઓ સુધી સોસરાં પહોચી જાય છે તારી સુજનતા વિનાનુ કોઈ સ્થાન (જગતમા) નથી. તારાં વચન દેશેદેશમા કાયદારૂપ છે તું જ્યારે તારા મહેલમાં વિશ્રાંતિ લે છે ત્યારે તું સર્વ દેશોની વાણી સાભળે છે તને કરોડો કાન છે. ગગનના તારકગણુની ઉપર તારુ તેજસ્વી નયન છે, ને તે સૂર્યબિંબની સામે મીટ માડી શકે છે. ગુફામા પણ કોઇ મોઢુ કશુક બોલે તો તે વચન તારા કાન સુધી પહોચી જાય છે. જે કઇ કામ ગુપ્ત રીતે થાય છે તેને તારી આખ જુએ છે, હે દયામય પ્રભુ, હે શ્વાસોચ્છ્વાસના સર્જક.

---

૧. મૂળ શબ્દ 'પેરો' છે, 'ફરાઓ' એ શબ્દ યહૂદીઓએ મૂળ પરથી બનાવેલો અપભ્રંશ છે.

૧૨

રાજાનો લેખ

[મિસરના ઇતિહાસકારોએ અમુક ધોરણે રાજાઓના અનેક વંશો ગણાવ્યા છે. એમાં ૧૨મા વંશનો રાજ્યકાળ ભારે જાહોજલાલીનો હતો. તે સમયમાં સ્થાપત્ય સિવાયની સર્વ કળાઓ પ્રગતિની ટોચે પહોચી હતી. એ વંશના પહેલા રાજા અમન-એમહેત ૧લાનો એક લેખ મળેલો છે તેમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યુ છે.]

હું ધાન્યની ખેતી કરતો, ને મને કૃષિદેવ પ્રત્યે અનુરાગ હતો; નાઈલ મને અને પ્રત્યેક ખીણને હર્ષથી આવકાર આપતી; મારાં વરસોમાં કોઇ ભૂખ્યું ન રહેતું, ત્યારે કોઈ તરસે ન મરતું; મેં જે કામો કર્યાં હતાં તેને લીધે માણસો શાંતિમાં રહેતા, ને મારે વિષે વાતો કરતા.

હું ભિક્ષુકને દાન આપતો; અનાથ બાળકોને ઉછેરતો. હું જેમ મોટા મોભાદાર માણસોને તેમ જ રંક અને દીનહીનને મારી સમક્ષ આવવા દેતો. પણ જેણે મારુ અન્ન ખાધું તેમણે બળવો કર્યો. જેમને જેમના પર મેં વિશ્વાસ રાખ્યો તેમણે જ મને દગો દીધો.

[આવા સારા રાજાની સામે તેણે જાતે હાથે પદે ચડાવેલા અમીર ઉમરાવોએ કાવતરું કર્યું. તેને તો તેણે દબાવી દીધું, પણ તેનું મન ખાટું

થઈ ગયું ને તે પોતાના દીકરાને માટે નીચેની શિખામણ એક લેખ દ્વારા મૂકી ગયો.]

હું તને કહું છું તે તું સાંભળ; જેથી તું પૃથ્વીનો રાજા થઈ શકે, જેથી તું કલ્યાણમાં વૃદ્ધિ કરી શકે. તારા તાબાના સહુ માણસો પ્રત્યે તું કડક થજે. એ લોકોને જે ત્રાસ આપે તેની જ વાત તેઓ કાન ધરે છે. તેમની પાસે તું એકલો ન જતો. તારા હૃદયમાં ભાઈને સ્થાન આપીશ નહીં; કોઈને મિત્ર ગણીશ નહીં;......તું સૂઈ જાય ત્યારે તારા પોતાના હૃદયની રક્ષા કરજે; કેમકે આફતને દહાડે માણસને કોઈ મિત્ર હોતો નથી

૧૩

રાણીના શિલાલેખ

[થુતમોસ ૧ લો નામના પ્રતાપશાળી રાજાને એક પુત્રી હતી હતશેપસુત. પિતાએ પોતાના લાંબા રાજ્યકાળના છેવટના ભાગમાં એને સિંહાસનની ભાગીદાર બનાવેલી. પિતાના મૃત્યુ પછી થોડાંક વરસ તેના સાવકા ભાઇ અને પતિ થુતમોસ બીજાએ રાજ્ય કર્યું. ને તેના મરણ પછી પતિના બીજા એક સાવકા ભાઇને કોરે મૂકી રાણી પોતે જ ગાદીએ બેઠી. તેણે ૨૨ વરસ રાજ્ય કર્યું, ને સફળ રીતે રાજ્યકારભાર ચલાવ્યો. ઇતિહાસકાર કહે છેઃ "તેણે અઘટિત ત્રાસ વિના આંતરિક શાંતિ ને સુવ્યવસ્થા જાળવી, અને મુલક ગુમાવ્યા વિના બાહ્ય શાંતિ જાળવી. તેણે પુંત દેશ (પૂર્વ આફ્રિકા)માં મોટી સવારી મોકલી, સ્વદેશના વેપારીઓને નવાં બજાર મેળવી આપ્યાં, ને પ્રજાને નવી નવી મોજશોખની ચીજો. તેણે કર્નાકને રળિયામણું બનાવવામાં ફાળો આપ્યો, ત્યાં બે ભવ્ય સ્તંભો ઊભા કર્યા, અને પિતાએ જે આલેશાન દેવાલયની યોજના ઘડેલી તે બંધાવી પૂરું કર્યું. પરદેશી રાજાઓ જે જૂનાં મંદિરોને નુકસાન કરી ગયેલા તે દુરસ્ત કરાવ્યાં." પોતાના સ્ત્રીત્વને બાદ કરતાં દરેક બાબતમાં તેણે રાજાનું પદ શોભાવ્યું. સ્ત્રીત્વનો અપવાદ પણ તેણે ન રહેવા દીધો. મિસરનો દરેક રાજા મહાદેવ અમનનો પુત્ર હોવો જોઈએ એવી ધર્મની પ્રણાલિકા હતી, એટલે હતશેપસુતે પુરુષ અને દેવપુત્ર બંને બનવાની ગોઠવણ કરી, ને એ પ્રકારની કથા રચાવી. પોતાની પ્રજાની માન્યતાને, અને કદાચ

પોતાના હૃદયની ગૂઢ ઇચ્છાને, સંતોષવા રાણીએ સ્મારકો પર દાઢીવાળા ને -સ્તન વિનાના યોદ્ધારૂપે પોતાની આકૃતિ કોતરાવી શિલાલેખોમા એનો ઉલ્લેખ નારીજાતિમા કરેલો છે ખરો, પણ એમા જ એને 'સૂર્યપુત્ર' અને 'બે -ભૂમિનો સ્વામી' એ નામો પણ આપેલા છે તે જ્યારે જાહેરમા નીકળતી ત્યારે પુરુષવેશ અને દાઢી ધારણ કરતી "૧ તેણે પોતાના એક શિલાલેખમા કહ્યુ છે: "જે ખડેરો હતા તેનો મે જીર્ણોદ્ધાર કર્યો છે એશિયાવાસીઓ આ ભૂમિમા આવેલા ને જે કંઇ ઊભુ હતુ તેને તોડીફોડી નાખેલુ, ત્યારથી જે કઇ અધૂરૂં પડ્યુ હતુ તે મે પૂરૂ કર્યુ છે" તેણે નાઇલને પશ્ચિમ કાંઠે પોતાની કબર પણ ચણાવી રાખી પછીના રાજાઓ પણ તેનુ અનુકરણ કરીને પોતાની કબરો જીવતા જ ચણાવી રાખવા લાગ્યા, એ જગાએ રાજાઓની કબરોનુ જાણે નગર રચાયુ ને એ સ્થાન નાઇલને આથમણે કાંઠે હોવાથી મિસરની ભાષામા 'આથમણે જવુ' એટલે 'અવસાન પામવુ' એવો અર્થ પ્રચલિત થયો રાણીએ ઊભા કરેલા પેલા બે સ્તભોમાથી એક અત્યારે આડો પડેલો છે ને બીજો હજુ જેવો ને તેવો ઊભો છે તે ૯૬ ફીટ ઊચો છે ને એક જ પથ્થરનો છે આવા બબ્બે સ્તભો મદિરો વગેરેના પ્રવેશદ્વારની બે બાજુ ઊભા કરવાનો તે વેળા રિવાજ હતો એક લેખક કહે છે 'હતશેપસુતના એક પાષાણના બનેલા બે સ્તભો થીબ્સથી દક્ષિણે ૧૨૦ માઇલ પર અસ્વાનમા આવેલી ખાણોમાથી ખોદવા પડયા હશે, નદી વાટે થીબ્સ લાવવા પડયા હશે, અને ત્યા મદિરમા ઊભા કરવા પડયા હશે એ યાદ કરીએ અને એ સ્તભની બેસણી પર કોરેલા શિલાલેખમા કહ્યુ છે કે 'સ્તભોના પથરા ખાણમાથી ખોદતા ફક્ત સાત જ મહિના લાગેલા,' એ હકીકત ધ્યાનમા લઈએ, તો આ સ્તભોની નિર્મિતિ એ સ્થાપત્યની એક મહાસિદ્ધિરૂપ ગણાવી જોઇએ' ૨ એ બે સ્તભો પરના શિલાલેખોના મુખ્ય ભાગ નીચે આપ્યા છે]

"જે લોકો બે યુગ પછી જન્મ પામશે, અને જેમના હૃદય મે મારા પિતાને કાજે રચેલા આ સ્મારક વિષે વિચાર કરશે, તેમને

૧ Will Durant *The Story of Civilisation.*

૨ Alan W. Shorter *The Egyptian Gods* ૩ સુવર્ણથી મઢેલા.

ઉદ્દેશીને હું કહું છું. હું મહેલમા બેઠી હતી ત્યાં મને મારા જન્મ-દાતાનું સ્મરણ થઇ આવ્યું, અને મારા હૃદયે મને પ્રેરી — એમને કાજે શુદ્ધ સુવર્ણના એવા બે સ્તભો રચવાને, જેના શિખરો ગગનમાં ભળી જતા હોય .....

"ભવિષ્યનાં વર્ષોમા મારુ આ સ્મારક જોનાગ ને મારી કૃતિને વિષે બોલનાગ હે લોકો, તમે એમ રખે કહેતા 'આ શા સારુ કર્યું હશે, આવો કોઇએ કર્યો નથી એવો નર્યા સોનાનો પહાડ શાને આરુ ઘડ્યો હશે, એ હુ નથી જાણતો, નથી સમજી શક્તો' હું શપથપૂર્વક કહુ છુ. જેમ ગ મારા પગ પ્રીતિ રાખે છે, જેમ મારા પિતા અનન મારી પ્રશસા કરે છે, જેમ મારુ નાક ચેતન અને કલ્યાણ વડે નવી સ્ફૂર્તિ પામે છે, જેમ હુ શ્વેત કિરીટ ધારણ કરુ છુ, જેમ હુ લાલ મુગટ પહેરીને બહાર નીકળુ છુ, જેમ આ બે દેવોએ મારે કાજે તેમના અશોનું એકીકરણ કર્યું છે, જેમ હું આઇસીસપુત્રની પેઠે આ ભૂમિ પર ગજ્ય કરુ છુ, જેમ મેં નૂતના પુત્રની પેઠે બળ પ્રાપ્ત કર્યું છે, જેમ રા તેની સાયનૌકામા આથમે છે, જેમ તે પ્રાતર્નૌકામા ચિરંતન તપે છે, જેમ તે દૈવી નાવમા પોતાની બે માતાઓ સાથે બેમે છે, જેમ આકાશ સ્થિર રહે છે, જેમ તેણે સરજેલી વસ્તુઓ ચિર-સ્થાયી રહે છે, જેમ હુ અવિનાશી તારકની હેઠે શાશ્વતકાળ જીવીશ, જેમ હું આતુમની[૩] પેઠે જીવનમા આથમીશ, તેમ હું કહું છુ કે મેં મારા પિતા અમનને કાજે શુદ્ધ સુવર્ણના બે મહાસ્તભો ઘડાવ્યા છે; એટલા માટે કે આ મદિરમા મારું નામ કાયમ રહે ને શાશ્વતકાળ ટકી રહે. એ સ્તભો કઠણ રાતા પથ્થરનો એક એક આખો કકડો છે, એમા સાંધો કે થીગડુ એક પણ નથી."

૩. સાયંકાળનો સૂર્ય.

[બીજા શિલાલેખમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે.]

"આ સ્તંભો દક્ષિણની ખાણોમાંથી આણેલા કઠણ પથ્થરના છે; તેમનાં શિખર સર્વ પરદેશોમાંના ઉત્તમોત્તમ સુવર્ણમાંથી પસંદ કરેલા શુદ્ધ સુવર્ણનાં છે. એ સ્તંભો નદીમાં દૂરદૂરથી જોઇ શકાય છે; એમના તેજનો અંબાર બે ભૂમિને આંજી દે છે; અને જ્યારે સૂર્યબિંબ એ બેની વચ્ચે પ્રગટ થાય છે ત્યારે ખરેખર જાણે આકાશના ક્ષિતિજમાં સૂર્ય ઊગ્યો હોય એવું ભાસે છે......તમે, જેઓ દીર્ઘ કાળ પછી આ સ્મારકો જોશો, જેઓ મારી આ કૃતિને વિષે વાતો કરશો, તેઓ કહેશોઃ 'એમણે સુવર્ણનો આખો પહાડ કેવી રીતે રચ્યો હશે એ અમે જાણતા નથી, અમે સમજી શકતા નથી.'......એ સ્તંભોને ઢોળ ચઢાવવાને મેં સોનું મણ મણને માપે આપ્યું છે, જાણે એ અનાજની ગૂણો ન હોય......કેમકે મને ખબર હતી કે કર્નાક એ પૃથ્વી અને સ્વર્ગ વચ્ચેનું ક્ષિતિજ છે."

૧૪

વિજયગીત

[રાજા થુતમોસ ૩ જો એ મહાન વિજેતા હતો તેણે અનેક સંગ્રામો ખેડ્યા, ને અનેક શત્રુઓ પર વિજય મેળવી અનેક દેશો મિસરના સામ્રાજ્યમા ઉમેર્યા. એક મોટી જીત મેળવીને તે સ્વદેશ પાછો ફર્યો તે વેળાએ તેના સ્વાગતમા નીચેનુ ગીત ગવાયેલુ. અમન–રા રાજાનો ઇષ્ટદેવ હતો]

કર્નાકનો[૧] નાથ અમન–રા કહે છે "તું મારી પાસે આવે છે, ને તારું મન હરખાય છે, મારું રૂપ નિહાળીને હે વત્સ, હે મારુ વેર વાળનારા, હે ચિરજીવ, તારા પ્રેમને લીધે જ હું પ્રકાશુ છુ. તુ રૂડી રીતે મારે મદિરે આવે છે એથી મારું હૃદય ફુલાય છે. મારા બે હાથ તારાં અંગોમા રક્ષણનું બળ અને ચેતન પૂરે છે. તારું બાહુબળ મારા દેહને બેવડી રીતે મધુર લાગે છે મેં તને મારા નિવાસસ્થાનમાં સ્થાપ્યો છે, મેં તારે કાજે અદ્ભુત કર્મો કર્યાં છે, મેં તને સામર્થ્ય આપ્યુ છે, મેં સર્વ દેશો પર તને વિજય અપાવ્યો છે, મેં સર્વ દેશોમા તારી આણ ને તારી બીક પ્રવર્તાવી છે, તારો ત્રાસ સ્વર્ગના ચાર સ્તભો સુધી પહોચ્યો છે

---

૧. મિસરનુ એક શહેર.

"હું આવ્યો છું. મેં તારી પાસે જાહીના રાજાઓ પર પ્રહાર કરાવ્યા છે. તેમને મેં તેમના પર્વતોમાં તારા પગ આગળ ફેંકી દીધા છે. તેમને મેં પ્રકાશપતિ તરીકેનું તારું ભવ્ય રૂપ દેખાડી દીધું છે. તું તેમનાં મુખ સમક્ષ મારી પ્રતિમાની પેઠે ઝળહળતા તેજે પ્રકાશ્યો છે.

"હું આવ્યો છું. મેં તારે હાથે પૂર્વની ભૂમિ પર પ્રહારો કરાવ્યા છે. જેઓ ઈશ્વરની ભૂમિના પ્રદેશમાં વસે છે તેમનું તેં નિર્દલન કર્યું છે. ગોળ ગોળ ફરતો તારો એની જ્વાળા ચોમેર ફેલાવે છે ને અગ્નિના ભડકા કાઢે છે. એના જેવું તારું જે ભવ્ય રૂપ છે તે મેં એ લોકોને દેખાડી દીધું છે."

સામે બોલવાની કોઇની મજાલ નથી. તેમની સલાહમાં શાણપણ હોય છે. પોતાની પ્રજાના રક્ષક તેઓ જ્યારે રાજમુકુટ ધારણ કરે છે ને પોતાની ઇચ્છા પ્રગટ કરે છે ત્યારે તેમના નિર્ણયો સંપૂર્ણ હોય છે. તેમનું હૃદય લોહગિરિના જેવું છે. એવા છે નરેંદ્ર રામીસીસ મીઆમુન.

રાજાએ સૈન્યને અને રથોને, અને તે જ પ્રમાણે શારડનવાસીઓ, જે એક કાળે તેમના બંદી હતા તેમને, શસ્ત્રસજ્જ કર્યા, તે પછી તેમને યુદ્ધનો હુકમ અપાયો......

હવે શત્રુઓ—ખીતાનો અભાગી રાજા, ને તેની સાથેના ઘણા લોકો—કડેશ શહેરની વાયવ્ય બાજુએ એક ઝાડીમાં સંતાઈ રહ્યા હતા. જ્યારે પેરો તો એકલા હતા, તેમની સાથે બીજું કોઈ ન હતું. અમનની સેના તેમની પાછળ આવતી હતી. પેરોએ તેમની સેનાના સેનાનીઓને બોલાવ્યા. જુએ છે તો તેઓ એમોર દેશના સરોવરની સમીપ હતા તે જ વેળાએ ખીતાનો અભાગી રાજા તેની સેનાના મધ્યભાગમા ઊભો હતો, પણ તેના હાથમાં નહોતું એવું પરાક્રમ કે પેરોની જોડે લડવાની હામ ભીડી શકે. તેથી તેણે પોતાનાં રેતીના કણ જેવાં અગણિત હયદળ અને રથદળને પાછાં ખેંચી લીધાં એક એક યુદ્ધરથ પર ત્રણ ત્રણ સુભટો ઊભા હતા. તેમને એક સ્થળે ભેળા કરવામાં આવ્યા. ખીતાના સૈન્યના એ સર્વોત્તમ સુભટો હતા, યુદ્ધનાં સર્વ શસ્ત્રાસ્ત્રોથી સુસજ્જ થયેલા.

આગળ વધવાની તેમની મગદૂર નહોતી. તેઓ કડેશની વાયવ્યે ઝાડીમાં સંતાઈ રહ્યા હતા. પછી તેઓ દક્ષિણ દિશાએ બહાર નીકળ્યા ને પેરોની સેના પર તૂટી પડ્યા. પેરોના સુભટો ને રથો પાછા હટ્યા; અને તેઓ રાજાને કહેવા આવ્યા. રાજા ઊઠ્યો—તેના જનક મોંથુના જેવો. શસ્ત્રો હાથમાં લીધાં ને બખ્તર પહેર્યું—બાલ દેવની

પેઠે બે અશ્વરત્નો પેરોના રથને ખેચતા હતા રાજાએ રથ હાકી મૂક્યો ને પોતાના શત્રુસૈન્યમાં ઝપલાવ્યુ તેઓ એકલા હતા, સાથે કોઇ ન હતું. આટલુ કર્યા પછી પેરોએ પાછળ નજર નાખી ને જોયુ તો ૨૫૦૦ રથ તેમને ઘેરી વળ્યા છે, ને પોતાના અભાગી રાજાના ઉત્તમોત્તમ વીરો રાજાનો પાછા વાળવાનો માર્ગ રૂધીને ઊભા છે

[રાજા કહે છે]

"મારો એક પણ ઉમરાવ, મારો એક પણ રથી, મારો એક પણ સેનાની, મારો એક પણ સુભટ મારી માથે ન હતો મારા યોદ્ધા ને મારા રથ મને તજી ગયા હતા, સંગ્રામમા ભાગ લેવા એકેય હાજર ન હતો"

[પછી રાજાએ અમનદેવની સ્તુતિ કરી]

"તુ હવે ક્યા છે, હે પિતા અમન? જો તો ખરો પિતા કદી પુત્રને ભૂલી જાય કે? પણ હુ શુ મારા પોતાના બળ પર વિશ્વાસ રાખુ છુ? ચાલતા ને ઊભતાં મારુ મુખ તારા તરફ નથી હોતુ? હું તારી સલાહ નથી પૂછતો? જેનું આગમન થતાવેત દેશના શત્રુઓ વિખેરાઈ જાય છે એવા હે મિસરના મહારાજ, હું તારી સમર્થ સલાહ નથી પૂછતો? જેઓ દેવને ઓળખતા નથી તેમને દેવ હેઠા પાડશે મેં તારે માટે પાષાણના અનેક મોટા દેવાલયો બધાવ્યા નથી? મેં તારા મદિરને મારી લડાઇની લૂટોથી નથી ભર્યું? મેં તારે માટે હજારો વરસ ચાલે એવુ મદિર નથી બધાવ્યુ? આખી પૃથ્વી એગી થઇ તારો પાસે આવીને તને ભોગ ધરાવે છે મેં તને ભોગ ધરાવ્યો છે ત્રીસ હજાર બળદોનો અને સર્વ પ્રકારની સુવાસિત વનસ્પતિનો ..... મેં તારે માટે મોટા પાષાણનુ દેવાલય

બધાવ્યુ છે, ને તારે માટે શાશ્વત ઉદ્યાનો રચ્યા છે મેં અણુથી તારે માટે સ્તમ્ભો આપ્યા છે મેં તારે કાજે અનત કાળ ચાલે એવા પાષાણો મગાવ્યા છે, તારે કાજે સમુદ્ર પર નૌકાઓ ચલાવી છે, ને દેશેદેશથી ત્યાની બનાવટની વસ્તુઓ મગાવી છે એવુ કામ પહેલાં ક્યારે થયેલુ કહેવાયુ છે? તારી યોજનાઓનો વિરોધ કરનાર દરેક જણ ભૂઝાય છે, તારી આજ્ઞાને અનુસરનાર દરેક જણ પુનિત થાય છે. હે અમન, તું જે કંઈ કરે છે તે મારા હૃદયને પ્રિય લાગે છે હું તને ધા નાખુ છુ, મારા પિતા અમન સર્વ દેશોમાથી ભેગા થયેલા ઘણા અજ્ઞાત લોકોની મધ્યમા હું આવી પડયો છુ પણ હુ જાતે એકલો છુ, મારી સાથે બીજુ કોઈ નથી મારા બાણાવળીઓએ ને મારા ઘોડેસવારોએ મને તજી દીધો છે તેઓ ડરી ગયા મેં એમને હાક પાડી તે તેમાના એકે પણ કાને ધરી નહીં કરોડો બાણાવળીઓ, લાખો ઘોડેસવારો, હજારો સુનદર જુવાનો, સહુ એક જ સ્થાનમા ભેગા થાય તોયે તેમના કરતા અમનની કુમક મને વધારે છે. માણસોની હિંમતો ચાલી શકતી નથી અમન એમના કરતા અધિક બળવાન છે તેઓ તારી આજ્ઞાઓને અનુસરતા નથી, હે સૂર્યદેવ! મેં તારી આજ્ઞાઓ નથી પૂછી? મેં ધરતીને છેડેથી તારુ આવાહન નથી કર્યું?”

[અમને આ આર્તવાણી સાભળી પછી રાજા કહે છે]

‘મ જમણે હાથે બાણુ ફેકયા, ને ડાબે હાથે લડયો એમની નજર આગળ મેં સાનદેનના જેવુ યુદ્ધ કર્યું મેં ૨૫૦૦ જોડ અશ્વો જોતા હતા, હુ તેમના મધ્યમ હતો, પણ મારા અશ્વોની સામે તેમના ચૂરેચૂરા થઈ ગયા એ સવારોમાના એકેએ લડવાને હાથ ઊંચો કર્યો નહીં, તેમની હિંમત તેમના હૈયામા થીજી ગઈ, તેમના હાથપગ ઢીલા થઈ ગયા, તેઓ ન ફેંકી શક્યા બાણ, કે ન રહી તેમની હિંમત ભાલો

ફેંકવાની જેમ મગર પાણીમા પડે છે તેમ મેં તેમને પાણીમા હડસેલી મૂક્યા તેઓ ઊંધે માથે એક પછી એક ગબડી પડ્યા મેં એમને યથેચ્છ હણ્યા, ન તો કોઈએ પાછળ નજર નાખી, ન કોઈએ પાછા વળીને જોયુ દરેક જણ પડ્યો, ને ફરી પાછો ઊઠ્યો નહીં ..

"હું તેમના પર તૂટી પડયો હું મોથુના જેવો ગિરજતો હતો મેં ક્ષણવારમા તેમને મારા હાથનો સ્વાદ ચખાડી દીધો મેં તેમને ભોય પર ત્રાટક્યા, ને તેઓ ઊભા હતા ત્યા જ તેમને હણ્યા એમાના એકે એના પડોશીને કહ્યુ 'આ કોઈ મનુષ્ય નથી. હાય! આજે આવી બન્યુ છે આપણુ! આ તો છે કીર્તિમાન સુનેખ, તેના અંગે-અંગમા બાલનુ બળ છે ચાલો નાસી છૂટીએ એની આગળથી આપણા જીવ બચાવીએ, ચાલો શ્વાસ ભરીને દોટ મૂકીએ"

ગજા પર કોઇ પ્રહાર કરે તો તેનો હાથ અને તેના શરીરનો એકેએક અવયવ ખરી પડતો તેઓ એની સામે ધનુષ્ય કે ભાલું તાકી શકતા નહોતા રાજા દૂરથી ધસમસતા આવતા તે વેળા તેઓ તેમની સામે જોઈ જ રહેતા રાજા એમની પાછળ પડ્યા હતા, પ્રચંડ અસુરની પેઠે

[રાજાએ કહ્યુ]

'મેં તેમને પ્રહાર કરીને પાડ્યા, તેઓ મારી આગળથી નાસી શક્યા નહીં મેં મારા સુભટોને ને મારા મહારથીઓને હાક મારી, ને તેમને કહ્યુ થોભી જજો! ઊભા રહેજો! હામ બીડજો, હે મારા સુભટો, હે મારા મહારથીઓ! જુઓ મારો વિજય હુ એકલો છુ, પણ અમન મારો મદદગાર છે, ને તેનો હાથ મારો ભેરુ છે'

'મારા સારથિ મેન્નાએ જ્યારે જોયુ કે કેટલા બધા રથ મને ઘેરી વળ્યા છે, ત્યારે તેના હાજા ગગડી ગયા, ને તેનું હૃદય બીકથી ફફડવા લાગ્યુ બીક અને ભયભીતપણાથી તેનું આખુ શરીર ધ્રૂજવા

લાગ્યુ તેણે તરત જ મને કહ્યુ 'હે મહારાજ, હે પરાક્રમી નરેશ, હે સગ્રામમા મિસરવાસીઓના ત્રાતા, તમે આપણી રક્ષા કરો આપણે શત્રુઓના મધ્યમા એકલા ઊભા છીએ થોભો, આપણા પ્રાણ બચાવવાને આપણો છુટકારો કરો, આપણી રક્ષા કરો હે મહારાજા રામીસીમ મીઆમૂન!'

પછી રાજાએ તેના સારથિને કહ્યુ "થભી જા! ઊભો રહે! હિંમત રાખ હે સારથિ! જેમ બાજ ઉપરથી નીચે ધસી આવે છે તેમ હું એ સૈન્યમા ધસી જઇશ હુ એમને હણીશ, હુ એમના ટુકડે ટુકડા કરી નાખીશ હુ એમને પછાડીને જમીન પર ધૂળમા નાખીશ તારા હૃદયમા આવો વિચાર કેમ આવ્યો? આ લોકો અમનની નજરે અપવિત્ર છે — દેવને ન માનનારા અભાગિયાઓ"

અને રાજાએ વેગથી ધસારો કર્યો ખીતાના શત્રુસૈન્ય પર તેમણે હુમલો કર્યો છઠ્ઠીવાર હુમલો કરતી વેળા [રાજાએ કહ્યુ] હું બળ-શાળી બાલદેવના જેવો તેમની પાછળ પડ્યો મે તેમને હણ્યા, કોઈ મારી આગળથી નાસી શક્યુ નહીં"..

પછી ખીતાની શત્રુ પ્રજાના રાજાએ મહાનામી રાજા રામી-સીસને દયા ઉપજાવે એવી રીતે પ્રાર્થના કરવાને દૂત મોકલ્યો તેણે આવીને કહ્યુ આપ રા છો આપ તેજસ્વી સુતેખ છો, નૂતના પુત્ર છો, મહાપ્રતાપી બાલદેવ છો આપનો ત્રાસ ખીતાના પ્રદેશમા ફેલાયો છે, કેમકે આપે ખીતાની ડોક સદાને માટે મરડી નાખી છે"

આ સાભળી રાજાએ દૂતને પ્રવેશ કરવા દીધો તેના હાથમા એક કાગળ હતો તેના પર સરનામુ લખેલુ હતું 'બે નામવાળા મહારાજને'

" મિસરની પ્રજાએ અને ખીતાની પ્રજાએ આપના સેવકો તરીકે ભાઇઓની પેઠે રહેવુ ઘટે છે તેમને આપના ચરણ સમક્ષ

આવવા દેવાની કૃપા કરશો. સૂર્યદેવ રાએ આપને ઉત્તમ (પ્રજા) આપી છે. હે યશોધન, અમને કશી હાનિ ન કરશો. આપનો કોપ ખીતાની પ્રજાને સહેવો વસમો લાગે છે.

"આપના જે સેવકોને આપે આપની સત્તા તળે આણ્યા છે તેમને આપ મારી નાખવા ઇચ્છો તો એ ઉચિત ગણાય ખરું ? આપનો દેખાવ ભયાનક છે, અને આપની વૃત્તિ સૌમ્ય નથી. આપ શાંત પડો. કાલે આપ આવ્યા ને લાખોનો સંહાર કર્યો. આજે આપ આવો તો (આપની સેવા કરવાને) કોઇ બાકી નહીં રહે.

"આપની ધારણા પાર ન પાડશો, હે પ્રતાપી રાજેન્દ્ર. યુદ્ધ કરતાં શાંતિ સારી છે. અમને મુક્તિ આપો."

પછી રાજા પ્રસન્ન ચિત્તે પાછા ફર્યા, અને પેરોએ પોતાની સેનાના અને રથદળના અને અંગરક્ષકોના સર્વ નેતાઓને ભેગા કર્યા. એ સર્વ એક સ્થળે ભેગા થયા એટલે ખીતાના મહારાજાએ મોકલેલો સંદેશો તેમને કહી સંભળાવવામાં આવ્યો. તેમણે ઉત્તર આપતાં પેરોને કહ્યું :

"રંગ છે, રંગ છે ! આપનો ક્રોધ ઊતરવા દો, હે રાજાધિરાજ ! જે શાંતિ ન સ્વીકારે તેણે શાંતિનું કહેણ આપવું જોઇએ. આપનો કોપ થાય ત્યારે આપને કોણ સંતોષી શકે ?"

રાજાએ હાથ હેઠા મૂક્યા, ને દક્ષિણમાં પાછા જવાની તૈયારી કરી. પછી રાજા તેમના ઉમરાવો, તેમની સેના, અને તેમના મહારથીઓ સાથે પ્રસન્ન ચિત્તે મિસર દેશ પાછા ફર્યા. બે ભુવનના રાજાની પેઠે આ રાજાની શક્તિથી સર્વ દેશો ડરવા લાગ્યા. રાજાની એ શક્તિએ તેમના પોતાના યોદ્ધાઓની રક્ષા કરી હતી. સર્વ પ્રજાના લોકો એમનું નામ સાંભળીને આવતા, અને તેમના રાજાઓ એમના સુન્દર વદન આગળ વિનંતિ કરવાને પ્રણિપાત કરતા. રાજા—

૧૯

પ્રધાનનો ધર્મ

૧

[મિસરમા વજીરનું સ્થાન બહુ અગત્યનુ હતુ. તે રાજાનો વડો પ્રધાન, મુખ્ય ન્યાયાધીશ, અને કોશાધ્યક્ષ હતો એક કબર પર વજીરને પરોઢિયે પોતાને ઘેરથી નીકળતો આલેખ્યો છે તે "લોકોની અરજીઓ સાભળવાને, અને નાના મોટા વચ્ચે ભેદભાવ ન રાખવાને" જાય છે, એમ પણ એ કબર પરના લેખમા કહ્યુ છે એક બીજો લેખ મળ્યો છે, તેમા રાજા વજીરને ઉદ્દેશીને આ પ્રમાણે કહે છે・]

વજીરનુ આ પદ જુઓ. તેના જે કઠ કર્તવ્યો છે તેને વિષે જાગૃત રહો જુઓ, તે આખા દેશનો કારમનો આધાર છે...વજીરાત મીઠી નથી, કડવી છે...જુઓ, તેણે ઉમરાવોને રાજસભાના સભ્યો પ્રત્યે પક્ષપાત કરવાનો નથી; તેણે કોઈ પણ લોકોના દામ બનવાનું નથી જુઓ, કોઇ અરજદાર જ્યારે ઉત્તર મિસરમાથી કે દક્ષિણ મિસરમાથી આવે ત્યારે તમારે કાળજી રાખવી કે બધુ કામ કાયદા અનુસાર થાય, બધુ કામ તે તે દેશની રૂઢિ અનુસાર થાય, ને દરેક માણસને ન્યાય મળે ..પક્ષપાત કરવો એ દેવની નજરે પાપ છે... તમારા ઓળખીતા હોય તેમજ તમને અપરિચિત હોય તે સર્વની

રાના પરમ ઉપાસક—રામીસીસ મીઆમૂનની નગરીમાં પહોંચ્યા, અને અતિસ્વસ્થ ચિત્તે મહેલમાં વિશ્રાંતિ લેવા લાગ્યા, જાણે સૂર્ય તેમના સિંહાસન પર વિરાજતો ન હોય. અને અમનદેવ એમને મળવા આવ્યા, ને કહ્યું: "આશીર્વાદ છે તને, હે અમારા પ્રિય પુત્ર, હે રામીસીસ મીઆમૂન! તારા પિતા તુમના સિંહાસન પર દેવો તને તેત્રીસ વરસના મહોત્સવો સદાકાળ કરાવો, અને સર્વ દેશો તારા પગ નીચે રહો!"[1]

---

૧. આ મહાકાવ્ય કોઈ પેંતાઉર નામના લેખકનું લખેલું છે. તેણે તે રાજાને નહીં પણ અમન-અમન નામના મુખ્ય ગ્રંથપાલને અર્પણ કરેલું છે. રાજાને એ એટલું બધું ગમી ગયેલું કે તેણે તે પોતાના મહેલની એક દિવાલ પર ચિત્રલિપિમાં કોતરાવ્યું. એમાંનો કેટલોક ભાગ હજુ વાચી શકાય એવો રહ્યો છે. એમાંની તારીખ જો ખરી હોય તો તે એમાં વર્ણવેલા યુદ્ધ પછી ચાર વરસે લખાયું હશે; અને એમાં અતિશયોક્તિ ઘણી છે છતાં એવો કંઈક બનાવ ખરેખર બન્યો હશે, એવો નિષ્ણાત વિદ્વાનોનો મત છે.

૧૯
પ્રધાનનો ધર્મ

૧

[મિસરમાં વજીરનું સ્થાન બહુ અગત્યનું હતું. તે રાજાનો વડો પ્રધાન, મુખ્ય ન્યાયાધીશ, અને કોશાધ્યક્ષ હતો. એક કબર પર વજીરને પરોઢિયે પોતાને ઘેરથી નીકળતો આલેખ્યો છે. તે "લોકોની અરજીઓ સાંભળવાને, અને નાના મોટા વચ્ચે ભેદભાવ ન રાખવાને" જાય છે, એમ પણ એ કબર પરના લેખમાં કહ્યું છે એક બીજો લેખ મળ્યો છે, તેમાં રાજા વજીરને ઉદ્દેશીને આ પ્રમાણે કહે છે.]

વજીરનું આ પદ જુઓ. તેનાં જે કંઇ કર્તવ્યો છે તેને વિષે જાગૃત રહો. જુઓ, તે આખા દેશનો કાયમનો આધાર છે...વજીરાત મીઠી નથી; કડવી છે...જુઓ, તેણે ઉમરાવોને રાજસભાના સભ્યો પ્રત્યે પક્ષપાત કરવાનો નથી; તેણે કોઈ પણ લોકોના દાસ બનવાનું નથી...જુઓ, કોઇ અરજદાર જ્યારે ઉત્તર મિસરમાંથી કે દક્ષિણ મિસરમાંથી આવે...ત્યારે તમારે કાળજી રાખવી કે બધું કામ કાયદા અનુસાર થાય, બધું કામ તે તે દેશની રૂઢિ અનુસાર થાય, ને દરેક માણસને ન્યાય મળે...પક્ષપાત કરવો એ દેવની નજરે પાપ છે... તમારા ઓળખીતા હોય તેમજ તમને અપરિચિત હોય તે સર્વની

પ્રત્યે સરખી રીતે વર્તજો, રાજાની નજીક હોય તેની પ્રત્યે ને (તેમના મહાલયથી) દૂર હોય તેમની પ્રત્યે સમાનભાવે વર્તજો જુઓ, જે પ્રધાન આ પ્રમાણે કરશે તે આ પદ પર કાયમ ટકી રહેશે પ્રધાનની બીક એટલા માટે લાગે છે કે તે ન્યાય કરે છે...તમને જે નિયમો બતાવવામાં આવ્યા છે તે તપાસજો ને તેનો વિચાર કરજો

૨

['તા–હોતેપનો હિતોપદેશ' એ નામનું પુસ્તક તે મિસરનો રાજકારણ ને ફિલસૂફીનો પહેલવહેલો ગ્રંથ હતો, ઇ સ પૂર્વે ૨૮૮૦મા રચાયેલો. તા–હોતેપ મેફીસનો સૂબો, ને રાજાનો વડો પ્રધાન હતો પ્રધાનપદેથી નિવૃત્ત થયા પછી તેની પોતાના પુત્રને માટે પોતાના અનુભવ પરથી ઘડેલા ઉપદેશના સૂત્રો મૂકી જવાની ઇચ્છા હતી તેને માટે રાજાની સંમતિ માગતા તે ગ્રંથના આરંભમા કહે છે]

હે મહારાજા, હે મારા સ્વામી, જીવનનો અંતકાળ સમીપ આવ્યો છે, ઘડપણ મારા પર ઊતરી આવે છે, નિર્બળતા આવે છે ને ફરીવાર બાળપણ આવે છે, જે વૃદ્ધ છે તે પ્રતિદિન દુ ખ પામતો સુઇ જાય છે આંખો નાની થઈ ગઇ છે, કાન બહેરા થઇ ગયા છે, શક્તિ ઘટી ગઈ છે, હૃદયને જરાયે આરામ નથી તેથી આપના સેવકને મારી પ્રધાનપદની સત્તા મારા પુત્રના હાથમા સોપી દેવાની આજ્ઞા કરો પ્રાચીન કાળના જે મનુષ્યો એક કાળે દેવોના વચન સાભળતા હતા તેમની શિખામણ કાને ધરનારાઓના વચન મારા પુત્રને કહી જવાની મને પરવાનગી આપો હું આપને વિનતિ કરુ છુ કે આપ આટલી વસ્તુ થવા દો

૧૭

⁂ તા-હોતેપનો હિતોપદેશ

તું વિદ્વાન છે એટલા માટે ગર્વ કરીશ નહીં. જેવી રીતે જ્ઞાનીની સાથે તેવી જ રીતે અજ્ઞાન માણસની સાથે વાત કરજે. કેમકે કળાના (જ્ઞાનના) ક્ષેત્રની સીમા બંધાઈ ગઈ નથી; ને કોઈ પણ કળાકાર તેણે જેટલી સંપૂર્ણતા મેળવવાની ઇચ્છા રાખવી જોઈએ તેટલી મેળવી શકતો નથી. દાસીઓને કાંકરામાથી ક્વચિત જે લીલમ જડી જાય છે તેના કરતાયે સારી વાણીનું મૂલ્ય અધિક છે...તેથી તું દયાના ઘરમાં વસજે. એટલે માણસો આવીને પોતાના પડની જ ભેટ તારી આગળ ધરશે.

કોઈ વિવાદ કરનાર ઊકળાને બોલે છે એમ જો તને જણાય, અને જો તે શક્તિમાં તારાથી ચડિયાતો હોય, તો તુ તારા હાથ નીચા મૂકજે; પીઠ વાળી દેજે; એની જોડે કજિયામાં ઊતરીશ નહીં. તે તને એના શબ્દોને ખોટા ઠરાવવા દેવાનો નથી; એટલે એના ભાષણમાં વિક્ષેપ પાડવો સર્વથા અનુચિત છે; એવું કરવાથી તો ઊલટું એમ જણાઈ આવે કે તને અણગમતું વચન કોઈ બોલે તો શાંત રહેવાની શક્તિ તારામાં નથી. કોઈ વિવાદકર્તા ઉકળાટમાં

છે એમ તું જુએ, તો તારો એના જેવો જ મત નથી એટલા માટે તું એનો તિરસ્કાર કરીશ નહીં. તેનું કહેવું ખોટું હોય ત્યારે તું તેના પર ક્રોધ કરીશ નહીં; એવી વાતથી દૂર રહેજે.

તારે, નેતા તરીકે, ઘણા માણસોના વર્તનને વિષે નિર્ણય કરવાનો હોય, તો તેમ કરવાની સૌથી સંપૂર્ણ રીત તું શોધી કાઢજે, જેથી તારું પોતાનું વર્તન શુદ્ધ ને નિષ્કલંક રહે. ન્યાય મહાન છે, અવિચળ છે, નિશ્ચિત છે; ઓસાઈરીસના કાળથી એમાં વિક્ષેપ પાડવામાં આવ્યો નથી. કાયદાના માર્ગમા અંતરાયો નાખવા એનો અર્થ એ છે કે હિંસાને માટે રસ્તો ખુલ્લો કરવો.

માણસોને બીક બતાવીશ નહીં; નહીં તો ઈશ્વર તારી સામે એ જ રીતે લડશે. કોઈ કહેશે કે તે એવી રીતે (એટલે કે બીક બતાવી પૈસા પડાવીને) જીવે છે, તો ઈશ્વર તેના મોઢામાંથી રોટલો લઈ લેશે. કોઈ કહેશે કે તે એવી રીતે ધન પ્રાપ્ત કરે છે, તો ઈશ્વર કહેશેઃ એ ધન હું પોતે લઈ લઈશ. કોઈ કહે કે તે બીજાઓને મારે છે, તો ઈશ્વર તેનું બળ હરી લેશે. કોઇ માણસોને બીક બતાવે નહીં, એવી ઈશ્વરની ઈચ્છા છે.

તું તારા કરતાં મોટા માણસના ઘરમાં બીજા માણસો જોડે ભોજન કરવા બેઠો હોય, તો તને જે પીરસાય તે લેજે, ને જમીન સુધી વળીને નમન કરજે. તારી આગળ જે પીરસાય તેને ધ્યાનથી જોજે, પણ તેના તરફ આંગળી કરીશ નહીં; તેના તરફ ફરીફરીને નજર નાખીશ નહીં આ નિયમનો ભંગ કરનાર માણસ નિંદાને પાત્ર થાય છે. એ મોટો માણસ પૂછે એથી વધારે એની સાથે બોલીશ નહીં, કેમકે એ શાથી નારાજ થઈ જાય એની કોઇને ખબર નથી પડતી. તે તને બોલાવે ત્યારે બોલજે, એટલે તારી વાણીથી એ રીઝશે.

જે મોટા માણસ પાસે આજીવિકાનું પુષ્કળ સાધન હોય તે

મરજીમાં આવે તેમ વર્તે છે. જે કામથી તેને આનંદ થાય તે કરે છે; તેને વિશ્રાંતિ લેવાની ઈચ્છા થાય તો તેની ઈચ્છા પૂરી પડે છે. મોટો માણસ પોતાનો હાથ લંબાવીને જે કરી શકે છે તે બીજા માણસો કરી શકતા નથી. પણ આજીવિકાનાં સાધન ઈશ્વરના હાથમાં છે, એટલે તેની સામે માણસથી બળવો કરી શકાય નહીં.

તું જીવે એટલો વખત ક્રિયાશીલ રહેજે; તને આજ્ઞા થાય એથી વધારે કામ કરજે. તારી પ્રવૃત્તિનો સમય બગાડીશ નહીં. પોતાની ક્ષણોનો દુરુપયોગ કરનાર માણસ દોષપાત્ર છે. તારા ઘરમાં જે કંઈ હોય તેમાં વધારો કરવાની રોજની તક ગુમાવીશ નહીં. પ્રવૃત્તિથી ધન વધે છે, ને પ્રવૃત્તિ મંદ પડે ત્યારે ધન ટકતું નથી.

તું જો ન્યાયાધીશ હોય તો અરજદારની વાત સાંભળજે. તેની વાતને વચ્ચેથી તોડી પાડીશ નહીં; એથી એને દુઃખ થશે. એને એમ ન કહીશ કે 'આ તો તું અગાઉ કહી ચૂક્યો છે.' તારી સહનશીલતા એને પોતાના આગમનનો હેતુ સિદ્ધ કરવાનું ઉત્તેજન આપશે. પોતાને થયેલી ઈજાની ફરિયાદ કરવાને બદલે ઈજા થઈ ત્યારે શું શું બન્યું એનું વર્ણન ફરિયાદી કરે તો તેની વાતને તોડી પાડીશ નહીં! સ્પષ્ટ ખુલાસો મેળવવાનો રસ્તો એ છે કે દયાભાવથી સાંભળવું.

તું જે ઘરમાં પ્રવેશ કરે ત્યાં તારે આદરમાન પ્રાપ્ત કરવાં હોય તો ત્યાંની સ્ત્રીની જોડે નખરાં કરીશ નહીં, કેમકે એમ કરવામાં કશો લાભ નથી. એમાં ભાગ લેવામા શાણપણ નથી. એમ કરતાં હજારો માણસોએ વિનાશ વહોરી લીધો છે; સ્વપ્ના જેવી એક ટૂંકી ક્ષણનો આનંદ માણવા જતાં મોત માગી લીધું છે. જે પુરુષ આવી રીતે વિકારવશ થાય છે તેનો ઇરાદો દુષ્ટ હોય છે; એ ઇરાદો તે જો પાર પાડવા જાય તો તેની બુદ્ધિ નાશ પામે છે. જે પુરુષને આવા કામની ઘૃણા નથી હોતી તેનામાં જરા પણ અક્કલ નથી હોતી.

તારી નજીક જે કઈ બને તેને વિષે મનમાં ચીડ કરીશ નહીં. તારી પોતાની સ્થિતિ વિષે બબડાટ કરીશ નહીં. તારા પડોશીઓને વિષે ચિડિયલ સ્વભાવ રાખીશ નહીં. પડોશીઓ જોડે તકરારમાં ઊતરવું, પોતાની વાણી પરનો કાબુ ગુમાવી બેસવો, એ અનુચિત છે. એવે વખતે માણસ સહેજ પણ ચીડ ચડવા દે, તો જે વેળાએ પાછો શાંત પડે તે વેળાએ પોતાને પરિતાપ કરવાનું કારણ પેદા કરે છે.

તું જો શાણો હોય તો તારા ઘરની સંભાળ રાખજે. તારી ધર્મપત્ની પર શુદ્ધ પ્રેમ રાખજે. તેને પેટપૂર ભોજન આપજે. તેના અંગને વસ્ત્રથી ઢાકજે. આટલી કાળજી તેના શરીરને માટે લેવી ઉચિત છે. તેનું હેતથી લાલનપાલન કરજે; તેના જીવનકાળમાં તેની ઈચ્છાઓ તૃપ્ત કરજે; એટલો દયાભાવ પુરુષને શોભાવે છે. પત્ની પ્રત્યે નિર્દય થઈશ નહીં; તેના પર મારપીટ કરતા રિઝાવટની સારી અસર થશે. તે શાની આકાંક્ષા રાખે છે, શું મેળવવા ઈચ્છે છે, તેને શું ગમે છે તેને વિષે ધ્યાન રાખજે એમ કરવાથી તારા ઘરમાં તેનું મન ચોટશે. હું તેને અણગમો ઉપજાવીશ તો તે અણગમો મોટો ખાડો થઇ પડશે. તુ એને બોલાવજે, ને એને તારુ હેત દેખાડજે.

તારાં આશ્રિતો પ્રત્યે તારાથી બની શકે એટલું સારું વર્તન રાખજે. ઈશ્વરે જેના પર કૃપા કરી છે તેનાથી એ બની શકે જ છે. આવતી કાલે શું બનશે એ આપણે જાણતા નથી, એટલે જે બીજાઓ પ્રત્યે સારી રીતે વર્તે છે તે ડાહ્યો માણસ છે. જો આશ્રિતો પ્રત્યે સારુ વર્તન થશે તો, જ્યારે ઉત્સાહ બતાવવાની જરૂર ઊભી થશે ત્યારે, તેઓ જ કહેશે, 'ચાલો, ચાલો.' સારુ વર્તન નહીં થયું હોય તો આશ્રિતો કશુ કામ નહીં કરે.

કોઇએ વાણીમા અતિશયોક્તિ કરી હોય તો તેનું પુનરાવર્તન કરીશ નહીં, એવી અતિશયોક્તિ સાભળીશ નહીં. એ મોઢામાથી ઉતાવળે નીકળી

ગયેલી ચીજ છે જો કોઈ ફરીવાર એવુ બોલે તો તે ન સાભળતા બીય તરફ જોઇ રહેજે, તેને વિષે કશુ જ બોલીશ નહીં જો કોઇ તારી સાથે બોલે—તને અન્યાય કરના પ્રેરે તેને પણ—યોગ્ય અને ન્યાય્ય વર્તન શુ તે જણાની દેજે જે ન્યાય્ય કર્મ હોય તે કરાવજે, તેનો વિજય કરાવજે જે કર્મ કાયદાની દષ્ટિએ નિંદ્ય હોય તેને વિષે સ્પષ્ટપણે બોલીને તેને વખોડી કાઢજે

તુ જો સમર્થ હોય, સત્તાધીશ હોય, તો જ્ઞાનને અને શાત વાણીને માન આપજે હુકમ કરે તો તેમા માત્ર સૂચના આપજે; આપખુદ બનવુ એ ખૂરાઈમા જઇ પડના જેવુ છે તારા હૃદયને ઉદ્ધત થવા દઈશ નહીં તેમ તેને અનુદાર પણ બનવા દઈશ નહીં તારી આજ્ઞાઓને અણમોલી ગખીશ નહીં, ને તાગ ઉત્તરોને સોસરા ઊતરવા દેજે પણ આવેશમા આવ્યા વિના બોલજે, ને ગભીર મુખમુદ્રા ધાગણ કરજે થનગનના હ્રદયના તગ્વગાટને જરા ઠડો ગખજે સૌમ્ય માણસ સર્વ અતરાયોને ઓળગી જાય છે જે માણસ આખો દિવસ મનમા ઉકળાટ કરે છે તેને એક ક્ષણ શાતિની મળતી નથી. જે માણસ આખો દિવમ રગગગ કર્યા કરે છે તેની મપત્તિ ઝાઝો વખત ટકતી નથી

મોટા માણમને ખલેન પાડીશ નહીં, જે માણસ કામમા હોય તેની એકાગ્રતામા વિક્ષેપ નાખીશ નહીં

વિપત્તિમાં પણ તારી મુખમુદ્રા સ્વસ્થ રાખજે એવા જ માણસો પોતાની ધાગણામા સફળતા મેળવે છે

બીજાઓને મોટા માણસ આગળ માથુ નમાવતા શીખવજે. તુ એના વતી માણસો પાસેથી પાક ભેગો કરે, તો એનો માલિક જે તને આજીવિકા આપે છે તેને તુ એ પૂરો પાક પહોચાડજે. પણ તારુ અગ જે અન્નવસ્ત્ર વડે પોષાય છે તેના કરતાયે અધિક ભેટ તે પ્રેમની ભેટ છે તારી આસપાસના માણસોને પ્રેમાળ અને આજ્ઞાધારક બનાવજે.

તને કોઇ વસ્તુ જોઇને ક્રોધ ચડે, કોઇ માણસ પોતાના અધિકારમાં રહીને વર્તતો હોય તેનાથી તારુ મન દુભાય, તો તુ તેની નજર આગળથી ખસી જજે, અને તે તને બોલાવતો બધ થાય ત્યારે તેને ફરી યાદ કરીશ નહીં [એટલે કે તને યોગ્ય ઠપકો મળ્યા પછી, ઠપકો દેનાર પ્રત્યે દ્વેષ રાખીશ નહીં]

તુ હલકો દરજ્જો ભોગવ્યા પછી મોટે હોદ્દે ચઢ્યો હોય, તું ગરીબી ભોગવ્યા પછી ધનવાન બન્યો હોય, તુ નગરનો શેઠ હોય, તો તું એ પ્રથમ પદે પહોચ્યો છે એ વસ્તુનો ગેરલાભ લઇશ નહીં, તારી મોટાઇને લીધે તારુ હૃદય કઠણ કરીશ નહીં, તું તો માત્ર ઈશ્વરની મારી વસ્તુઓનો વહીવટદાર જ બન્યો છે એમ સમજજે જે પડોશી તારા જેવા છે તેને તારી પાછળ રાખીશ નહીં, તું તેના સાથી જેવો બનજે

તું જો સભ્ય ને સરકારી રીતભાત કેળવવા માગતો હોય, તો જે કોઈ મળે તેને ઊંચે સાદે હાક મારીશ નહીં. ખાસ કરીને એની સાથે એવી રીતે વાત કરજે કે એને ચીડ ન ચડે વાતચીતનો વિષય એના મગજમા પૂરો ઊતરી જવાનો વખત એને આપ્યા પછી જ એની સાથે ચર્ચામા ઊતરજે. તે જો પોતાનુ અજ્ઞાન ઉઘાડુ પડવા દે, અને તને તેની હાસી કરવાની તક આપે, તોપણ તુ તેના પ્રત્યે વિવેક દાખવજે, એને અકડામણમા મૂકીશ નહીં, એને શબ્દ સૂચવીશ નહીં, તેને જડબાતોડ જવાબ દઇશ નહીં, તેને મૂઝવીશ નહીં

તું જીવે ત્યા સુધી હસતુ મોઢુ રાખજે

જે અનુભવ વિનાનો માણસ કોઇનુ કહ્યુ સાભળતો નથી તે કશુ જ કરી શકતો નથી તે અજ્ઞાનને જ્ઞાન સમજે છે, ખોટને નફો માને છે તે હમેશા સર્વ પ્રકારની ભૂલ કરે છે, હમેશા જે સ્તુત્ય હોય તેનાથી ઊલટો જ માર્ગ પસદ કરે છે

તારા શેઠ તને જે હુકમ કરે તે કામ કરજે. તે જે કહે તેને હૃદયમાં ઉતારજે. તેને બહુ સંતોષ આપવાને, તેણે કહ્યું હોય તેના કરતાં વધારે કામ કરજે. કહ્યા કરતાં વધારે કરનારો પુત્ર (શિષ્ય) એ ખરેખર ઈશ્વરની પ્રસાદી છે.

તારે જો સુજ્ઞ પુરુષ થવું હોય તો દેવને પ્રસન્ન કરવાને તું એક પુત્રને જન્મ આપજે. તે જો તારા દષ્ટાંતને અનુસરીને સદાચારી થાય, તારા કામકાજનો કારભાર રૂડી રીતે ચલાવે, તો તેનું જેટલું સારુ કરી શકાય એટલું કરજે. તે જો બેપરવા હોય ને સદાચારના નિયમોનું ઉલ્લંઘન કરે, ને હિંસા કરે; તેના મુખમાથી પદે પદે કુવચન નીકળતું હોય; તો તું એને તાડન કરજે, જેથી એની વાણી સુધરે. પુત્રનો સદાચાર એ માણસની મોટી સંપત્તિ છે; અને સચ્ચારિત્ર એ ચિરકાળ યાદ રહેનારી વસ્તુ છે.

અહીં જે કંઈ કહ્યું છે તેમાંનો એક પણ શબ્દ આ ભૂમિમાંથી કાયમનો નષ્ટ નહીં થઈ જાય, પણ આદર્શરૂપ બનશે, ને તેને અનુસરીને રાજકુમારો સારી વાણી બોલશે. માણસે કેવી રીતે બોલવું એનો ઉપદેશ મારાં વચનમાંથી મળશે. અરે, તે આજ્ઞાપાલનમાં તત્પર ને વાણીચાતુર્યમાં કુશળ બનશે. તેનું ભાગ્ય ઊઘડશે. તે જીવનના અંત લગી સુખી રહેશે; ને નિરંતર સંતુષ્ટ રહેશે.

૧૮

કેટલાંક સુભાષિતો

તારી માતાને કદી ભૂલી જઇશ નહીં, કેમકે તેણે દીર્ઘ કાળ લગી પોતાના ઉદરમાં તારો ભાર વહ્યો હતો; અને તારા મહિના પૂરા થયા પછી તને જન્મ આપ્યો હતો. ત્રણ વરસ લગી તેણે તને ખભા પર ઉપાડયો, અને તને સ્તનપાન કરાવ્યું. તેણે તને ઉછેર્યો, ને તારા મેલની સૂગ રાખી નહીં. તું જ્યારે નિશાળે દાખલ થયો ને ભણવા લાગ્યો ત્યારે તે દરરોજ ઘેરથી રોટી ને આસવ લઇને શિક્ષકની પાસે આવીને ઊભી રહેતી.

× × ×

જેની પાસે ખેતર ન હોય તેને અન્ન આપજે, અને કાયમની કીર્તિ પ્રાપ્ત કરજે.

× × ×

એક હાથ જમીનને માટે લોભ કરીશ નહીં; અને વિધવાની હદ દબાવીશ નહીં. તારી જરૂર પૂરતું અન્ન મેળવવાને ખેતરમાં ખેતી કરજે, અને તારા પોતાના ખળામાંથી જ અનાજ મેળવજે. અન્યાયથી મેળવેલા પાંચ હજાર મણ કરતાં ભોગવવાને તને આપેલો એક મણ

સારો છે. ભંડારમાં પડેલી સંપત્તિ કરતાં પ્રભુની નજરે સારા રહીને ભોગવેલી નિર્ધનતા સારી છે. અને દુઃખમાં મળેલા ધન કરતાં, જ્યારે હૃદય આનંદમાં હોય ત્યારે મળેલા જાડા રોટલા સારા છે.

× × ×

તું શરાબખાનામાં જઈશ નહીં. તું શું બોલે છે તેનું તને ભાન ન હોય એવી વેળાએ તારા મોંમાંથી સંભળાયેલા શબ્દો એ ખૂરી વસ્તુ છે. (શરાબ પીને) તું પડે ત્યારે તારાં અંગો ભાગે છે, ને તને કોઈ હાથનો ટેકો આપતું નથી. શરાબ પીનારા તારા જોડીદારો ઊભા થઈ જાય છે ને કહે છેઃ "કાઢો આ છાકટાને અહીંથી."

૧૯

એવો રાજા ક્યાં છે?

[પોતાની આસપાસ ચાલતા અન્યાય ને અનાચાર જોઇને દુઃખી થનાર ને નિરાશાવાદી બનનાર માણસો કયા દેશમાં નથી હોતા? મિસરમાં એવો ઇપુવર કરીને એક ફિલસૂફ હતો. તેણે દેશમાં ફેલાઇ રહેલાં અંધાધૂંધી, હિંમ, દુકાળ ને સડાને વિષે ખેદ પ્રદર્શિત કર્યો છે; "દેવ ક્યાં છે અમે જાણીએ તો તેને ભોગ ધરાવીએ," એમ કહેનાર સંશયવાદીઓ પર પ્રહાર કર્યા છે; આપઘાતની વધતી જતી સંખ્યા પર ટીકા કરી છે; ને કંટાળીને કહ્યું છે: "મનુષ્યમાત્રનો અંત આવી જાય, ને ન કોઇ સ્ત્રી ગર્ભ ધારણ કરે, ન કોઇ બાળક જન્મે, તો કેવું સારું! દેશમાં કોલાહલ બંધ થઈ જાય ને કલહનું નામ ટળી જાય તો કેવું રૂડું!" આખરે તે એવું સ્વપ્નું સેવે છે કે કોઇ રાજર્ષિ નીપજે ને પ્રજાને અંધાધૂંધી ને અન્યાયમાંથી ઉગારે. એવા રાજર્ષિને વિષે તે કહે છે.]

તે જ્વાળાને (સમાજના દાવાનળની?) ઠારે છે. એમ કહેવાય છે તે કે મનુષ્યમાત્રનો ગોવાળ છે. તેના હૃદયમાં લવલેશ કિલ્બિષ નથી. તેનાં ધણ જ્યારે નાનાં હોય ને તેમનાં હૃદય તપેલાં હોય ત્યારે તે દિવસ આખો તેમને ભેગાં કરવામાં ગાળે છે. તેણે એમના ગુણ

પહેલી જ પેઢીમાં ઓળખી લીધા હોત તો કેવું સારુ થાત ! ત્યારે તે પાપને હણી શકત. તેની સામે તે પોતાનો બાહુ લંબાવી શકત. એ ધણુના બીજને અને તેના પરિવારને તે હણી શકત...એવો રાજા આજે ક્યાં છે ? એ કદાચ સૂતો હશે તો ? પણ આજે તો એવાનું બળ જોવામાં આવતુ નથી.

૨૦

વાત કોને કરું ?

[દુનિયાના કડવાં અનુભવથી કંટાળેલા એક કવિએ પોતાના જમાનાનો ચિતાર નીચે પ્રમાણે આપ્યો છે.]

વાત તે આજે કોને કરું ? ભાઇઓ ભૂંડા થઈ ગયા છે. આજના મિત્રો પ્રેમને પાત્ર નથી રહ્યા.

વાત તે આજે કોને કરું ? માણસો લોભી થઇ ગયા છે. સહુ પડોશીનો માલ લૂટી લે છે.

વાત તે આજે કોને કરુ ? નમ્રતા નાશ પામી છે; માણસોમાં ગર્વ આવ્યો છે.

વાત તે આજે કોને કરુ ? સંતોષી મનનો માણસ ખૂરો ગણાય છે; સર્વત્ર સુજનતાનો અનાદર થાય છે.

વાત તે આજે કોને કરુ ? જેનાં કુકર્મોથી સજ્જનોને રોષ ચડે છે, તેનું જ પાપ જ્યારે દુઃખદ થઇ પડે છે ત્યારે માણસોને એ જોઇને હસવું આવે છે.

વાત તે આજે કોને કરું ? માણસો લૂટફાટ કરે છે, ને દરેક જણ પડોશીનો માલ પડાવી લે છે.

વાત તે આજે કોને કરું ? કોઈ યાદ નથી કરતું પુરાણી પ્રીત; નથી આ ઘડીએ યાદ આવતો પોતાને બીજાએ કરેલો ઉપકાર.

વાત તે આજે કોને કરુ ? ? ભાઇઓ થયા છે ભૂંડા. સારા સ્વભાવવાળાને પણ સહુ ગણે છે શત્રુ.

વાત તે આજે કોને કરુ ? મોઢા નથી દેખાતાં હવે. સહુ મોઢું નીચું કરી લે છે પોતાનો ભાઇ નજરે પડતાં.

વાત તે આજે કોને કરુ ? હૃદય લોભી બન્યાં છે. જેના પર મનુષ્યો વિશ્વાસ રાખે છે તે હૈયાસૂના બન્યા છે.

વાત તે આજે કોને કરુ ? કોઈ સાધુજન કે સદાચારી રહ્યા નથી. પૃથ્વીમાં સર્વત્ર દુરાચાર વ્યાપ્યો છે.

વાત તે આજે કોને કરું ? વિશ્વાસુ મિત્ર ખોળ્યે પણ નથી જડતો. માણસ પોતાની ઓળખાણ આપે તોયે લોકો તેને અજાણ્યો ગણે છે.

વાત તે આજે કોને કરુ ? માથે દુ:ખનો ડુંગર પડ્યો છે, ને કોઇ વિશ્વાસુ મિત્ર નથી મળતો.

વાત તે આજે કોને કરુ ? ભૂમિ પર જે પાપ ફરી વળ્યું છે, તેનો કંઈ પણ પાર નથી

૨૧

મૃત્યુનું આગમન

[એ જ કવિ મૃત્યુના આગમન વિષે કહે છે.]

મૃત્યુ આજે ઊભું છે મારી સામે — સાજા થયેલા બીમાર માણસના જેવું; માંદગી પછી બાગમાં જનારના જેવું.

મૃત્યુ આજે ઊભુ છે મારી સામે — સુગંધી દ્રવ્યોની મહેકના જેવું; તોફાની પવનવાળા દિને સઢ નીચે બેઠેલાના જેવું.

મૃત્યુ આજે ઊભુ છે મારી સામે — કમળપુષ્પની સુવાસના જેવું; મદિરાપાનને કાંઠે બેઠેલાના જેવુ

મૃત્યુ આજે ઊભુ છે મારી સામે — સરિતાના પ્રવાહ જેવું; યુદ્ધનૌકામાંથી મનુષ્યના ગૃહ પ્રત્યેના પુનરાગમન જેવું.

મૃત્યુ આજે ઊભું છે મારી સામે — કારાવાસમાં વરસો ગાળ્યા પછી મનુષ્ય ઘરને જોવા તલસતો હોય એના જેવું.

૨૨

જીવન માણી લે

૧

[ઈ. સ. પૂર્વે ૨૨૦૦ ના અરસામાં લખાયેલું એક કાવ્ય જીવનની અનિત્યતાનું વર્ણન કરે છે, ને જીવનનો લહાવો માણી લેવાનો ચાર્વાકવાદી ઉપદેશ આપે છે.]

મેં સાંભળ્યાં છે ઇમહોતેપ અને હરદેદેફનાં વચનો — એમની વાણીરૂપે પ્રસિદ્ધ પામેલાં વચનો. તેઓ હવે ક્યાં છે તે જુઓ! — એમની દિવાલો તૂટી પડી છે; ઘર એમનાં રહ્યાં નથી; જાણે એ કદી હતાં જ નહીં.

ત્યાંથી કોઈ આવતું પણ નથી જે આપણને કહી શકે ત્યાં એમની શી દશા છે, અને આપણાં હૃદયને તૃપ્તિ આપે. જ્યાં તેઓ ગયા છે તે સ્થળે આપણે પણ જવાના જ છીએ.

તારા હૃદયને ઉત્તેજન આપ એ ભૂલી જવાને. તું જીવે ત્યાં સુધી તારી ઇચ્છાઓને અનુસરવામાં આનંદ માન. માથા પર સુગંધી દ્રવ્યો મૂક; શરીર પર સુંદર કાપડનાં વસ્ત્રો પરિધાન કર; અદ્ભુત ભોગો ભોગવી લે — સાચોસાચ દેવોએ દીધેલા.

તારા આનંદોને હજુ પણ વધાર, ને તારા હૃદયને હતાશ થવા દઈશ નહીં. તારી ઇચ્છાને અનુસર, તારું હિત સાધી લે; અને પૃથ્વી પરના તારા વહેવાર તારા હૃદયની આજ્ઞા અનુસાર ચલાવ. છેવટે તારે શોક ને વિલાપનો એવો દિવસ આવશે, જ્યારે મૂક હૃદયવાળો મનુષ્ય (મૃતાત્મા) પોતા માટે થતો વિલાપ સાંભળતો નથી, કે કબરમાં સૂતેલો શોકમાં સામેલ થતો નથી.

આજનો આનંદ માણી લે; તેમાં થાકીશ નહીં. જો, કોઈ પણ મનુષ્ય પોતાની ધનદોલત સાથે બાંધી જતો નથી; અરે, ત્યાં ગયેલો ફરી પાછો આવતો નથી.

૨

[નેફરહોતેપ નામના એક વાજિંત્રીએ રચેલું એક ગીત તેના આશ્રયદાતા રાજાના રાજ્યકાળમાં રચેલું; તેમાં પણ આવો જ ચાર્વાકવાદી ઉપદેશ છે.]

મૃતાત્માઓના નિવાસ તો જુઓ. તેમની દિવાલો તૂટી પડી છે; તેમનાં ધામ ખોળ્યાં જડે એમ નથી : જાણે કદી હસ્તીમાં હતાં જ નહીં. જે જન્મ્યું છે તેનો નાશ થવાનો જ છે. યુવક અને યુવતીઓ સ્વધામ પ્રત્યે જાય છે; સૂર્ય પ્રભાતે ઉગે છે, ને ફરી પશ્ચિમના પર્વત પર આથમે છે. પુરુષો જન્મ આપે છે ને સ્ત્રીઓ ગર્ભ ધારણ કરે છે. બાળકો પણ તેમને નિર્મેલે સ્થળે ચાલ્યાં જાય છે. ત્યારે, હે માનવી, તું સુખચેન કરી લે ! આવ, તારી આગળ ધર્યાં છે તેલ ફુલેલ ને અત્તરો : તારી પ્રિયાના બાહુ અને કંઠને (શણગારવા) કાજે મહુડાનાં ફૂલ ને કમળ. આવ, ગાયન ને સંગીત ચાલે છે તારી આગળ. મૂકી દે પાછળ તારી બધી ચિંતાઓ. જે ભૂમિને મૌન ગમે છે ત્યાં તારે જવાનો દિવસ આવે ત્યાં લગી તું સુખનો ને આનંદનો જ વિચાર કર.

૨૩

સત્કર્મ કરી લે

[નીચેના ગીતની નકલ એક કબરમાથી મળી આવી છે. બીજી ઘણી હાયપ્રતોની જેમ એ પણ ઘણી ખંડિત થઇ ગયેલી છે. એમા મનુષ્યને મૃત્યુની નિશ્ચિતતાની યાદ દેવડાવી છે, ને જીવનનો આનંદ માણવાની સાથે ધર્માચરણ પણ કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે.]

એ મહાપુરુષ ખરેખર વિશ્રાંતિ પામ્યા છે, ને એમનું નિયત કર્તવ્ય પાર પડયુ છે. રાના[1] કાળથી મનુષ્યો ચાલ્યા જાય છે, ને તેમને બદલે યુવાનો આવે છે. જેમ રા પ્રતિદિન પ્રભાતકાળે ફરી પ્રગટ થાય છે અને તુમ[2] ક્ષિતિજ પર આથમે છે, તેમ પુરુષો જન્મ આપે છે ને સ્ત્રીઓ ગર્ભ ધારણ કરે છે. પ્રત્યેક નાક એકવાર ઉષઃકાળના વાયુની લહેરો શ્વાસમાં લે છે. પણ સ્ત્રીને ઉદરે જન્મેલા સહુ સ્વધામમાં પહોચી જાય છે.........

તું તે દિવસનું સ્મરણ કર, જ્યારે તું પણ એ ભૂમિએ જવાને ઊપડશે, જ્યાં ગયેલા કદી પાછા ફરતા નથી. એટલે (ધર્મનિષ્ઠ જીવન) તારે માટે સારુ થઇ પડશે. તેથી ન્યાયી બન ને અનાચાર પ્રત્યે

---

૧. સૂર્ય ૨. આથમતો સૂર્ય

ધૃણા રાખ. કેમકે જેને ન્યાયને વિષે અનુરાગ છે (તે ધન્ય થશે). કાયર અને ધીર કોઈ (કબરથી) છટકી શકવાના નથી. મિત્રહીન ને ગર્વિષ્ઠ સહુ (એ વિષયમાં) સમાન છે. તેથી છૂટે હાથે દાન કર. એ જ ઉચિત છે. સત્યને વિષે અનુરાગ ધરાવ. સત્કર્મ કરનારને આઇસીસ આશીર્વાદ આપશે, (અને તું સુખ) ને દીર્ધાયુષ્ય (પ્રાપ્ત કરશે).

૨૪

અમલદાર થજે !

[અંગમહેનત કરનાર માણસોનો શ્રમ જોઈ કંટાળેલાં ને અમલદારી જીવનનો દોર ને તેમાં રહેલા સુખચેન જોઈ, મહેનતના કાયર કોઈ બેઠાડુ પુસ્તકપ્રેમીએ આ ઉપદેશ વિદ્યાર્થીને આપેલો છે. એને શ્રમમાત્રમાં કષ્ટ ને દુઃખ દેખાય છે. છતાં એમાં કઇક અંશે તે કાળના શ્રમજીવીઓના જીવનનો ચિતાર પણ અપાયેલો છે.]

ખેડૂત થઇશ નહીં

મેં સાંભળ્યું છે કે તેં લેખન છોડી દીધું છે, ને તું મોજશોખમાં પડી ગયો છે; તને ખેતરમાં કામ કરવાની લહે લાગી છે, ને તું દેવવાણીની[1] સામે જોતો નથી. ખેડૂતનો પાક નોંધાય છે ત્યારે તેની શી દશા થાય છે તેનો તું વિચાર કરતો નથી ? કીડા એનું અડધું અનાજ ખાઇ ગયા હોય છે, બાકીનું અડધું ગેંડા ખાઈ ગયા હોય છે. ખેતરમાં ઉંદરનો પાર નથી હોતો, ને તીડનાં ટોળાં ઊતરી પડે છે. ઢોર ખાઇ જાય છે, ને ચકલીઓ ચોરી જાય છે. પાર નથી ખેડૂતની દુર્દશાનો !

---

૧. ચિત્રલિપિ; લેખનકળા.

બાકીનું જે અનાજ ખળાની જમીન પર પડવા પામે છે તેને ચોર ખલાસ કરી જાય છે. હળ ખેંચતાં ઘોડાની જોડ મરી જાય છે.

અને પછી (રાજાનો) લેખક (નોંધણીદાર) ખેતરની પાળે આવી ચડે છે ને પાક નોંધે છે. હવાલદારો લાકડીઓ લઈને આવે છે, ને હબસીઓ તાડની સોટીઓ. તેઓ કહે છે: 'દાણા આપો.' ખેડૂત કહે છે: 'દાણા તો કંઈ રહ્યા નથી.' પછી પેલાઓ એને લાંબો કરીને પીટે છે; તેને બાંધે છે ને નહેરમાં પટકે છે. તેના દેખતાં તેની સ્ત્રીને બાંધે છે, ને તેનાં બાળકોને બેડીઓ પહેરાવે છે. તેના પડોશીઓ તેને તજી દે છે. તેઓ નાસી છૂટે છે, ને પોતપોતાના દાણા સંભાળે છે.

પણ લેખક? તે તો સહુ લોકોના કામની મુકાદમી કરે છે. એને કર ભરવા પડતા નથી, કેમકે તે લેખનના રૂપમાં કર આપે છે. એની પાસે કશા લાગા લેવાતા નથી. એ તું જરા જાણ ને સમજ.

સૈનિક ન થઈશ

તું લેખનમાં મન પરોવ. તો તું કોઈ પણ પ્રકારની કડણ મહેનતમાંથી બચી જઈશ, ને મોટો પ્રતિષ્ઠિત ન્યાયાધીશ બનીશ.

અરે, તું શું સમજીને કહે છે કે 'સૈનિકની જિંદગી લેખકના કરતાં સારી મનાય છે'?

જો, હું તને કહું સૈનિકના કેવા હાલ થાય છે તે. તે હજુ બાળક હોય ત્યાં તો તેને લાવી બરાકમાં પૂરે છે ને પીટે છે. તેને શરીરે ચમચમતા ફટકા પડે છે...ને તેનું માથું ઘાથી ચિરાય છે. તેને નીચો નાખીને કાગળની પેઠે કૂટે છે. તેને ધીબે છે ને ચાબખાના મારથી તેનું અંગ ઉઝરડાય છે.

તે જ્યારે સિરિયા જાય છે ને પહાડો પર કૂચ કરે છે ત્યારે તેના શા હાલ થાય છે? ગધેડાની પેઠ તેને ખભા પર

પોતાનાં રોટલા ને પાણી વહેવા પડે છે તેની પીઠના સાથા વળી જાય છે તેને ગંધાતુ પાણી પીવુ પડે છે. તે કતારમાથી નીકળી ક્યારે શકે છે? માત્ર તેને ચોકી કરવાની હોય ત્યારે જ. તે શત્રુ સુધી પહોચે છે ત્યારે તેની દશા પીંજરાના પખી જેવી થઈ જાય છે, ને તેના અંગોમા જરાયે જોર રહ્યુ હોતુ નથી

તે જો મિસર પાછો આવે છે તો તેનું શરીર કીડાએ કોરેલા લાકડાના જેવુ થઈ ગયુ હોય છે. તે માંદો પડે છે ને પથારીવશ થાય છે. તેને ગધેડા પર નાખીને લાવે છે તેના કપડા ચોરાઈ જાય છે, ને તેનો નોકર નાસી ગયો હોય છે.

માટે, સૈનિકની જિંદગી લેખકના કરતા સારી હોય છે એ વિચાર મનમાથી કાઢી નાખજે

[એવી જ રીતે કહે છે કે 'તું મારથિ, પૂજારી કે ભઠિયારો ન થઇશ']

અમલદાર થજે

પવનમા પાદડા ઊડે તેમ તારા હૃદયને ગમે તેમ ઊડવા દઇશ નહીં મોજશોખમા મન ઘાલીશ નહીં, એથી કશો લાભ નથી, એથી માણસનું કશુ ભલુ થતુ નથી . ...

માટે તું ધ્યાન આપ, હે તોફાની, હઠીલા છોકરા તને જે વાત કહીએ તે તું કાને ધરતો નથી તું જલદી કર, ને લેખનકળા શીખી લે

૨૫

પ્રેમગીતો

[પ્રાચીન મિસરમા ભાઇબહેનના લગ્ન પ્રચલિત હતા. કેટલાકનું કહેવું એમ છે કે પ્રાચીન મિસરના અમુક લોકોમા માતૃપ્રધાન કુટુંબવ્યવસ્થા ચાલતી, અને તેમનામા રાજગાદીનો વારસો મા પાસેથી છોકરીને મળતો. ઇ. સ. પૂર્વે ત્રણ હજારને સુમારે મિસરના રાજા પેરોના વંશમા પણ એ રિવાજ સહેજ હળવા રૂપમાં દાખલ થયો. રાજાની દીકરી ગાદીની વારસ ગણાતી, પણ તાજ રાજકુમારને મળતો, અને તેથી એ રાજકુમાર સામાન્ય રીતે બહેનને પરણી ગાદી પરનો પોતાનો હક કાયદેસર ઠરાવતો. મિસર સિવાય બીજા પ્રાચીન દેશોમા આ રિવાજ આટલો પ્રચલિત હોય એવું જાણ્યામા નથી. બૅબીલનમાં તો એવા વિવાહને માટે મોતની સજા કરવામા આવતી. મિસરનું જે સાહિત્ય ઉપલબ્ધ છે તેમા સમાજના સામાન્ય લોકોના પ્રેમગીતો બહુ જ ઓછા મળે છે. એવાં ત્રણ ગીત નીચે આપ્યા છે. પહેલામા સ્ત્રી એના પતિને ઉદ્દેશીને કહે છે.]

૧

હું છું તારી પહેલી બહેન; અને તું છે મારે મન ઉદ્યાન સમો. એ ઉદ્યાનમા મે ફૂલો ઉગાડ્યાં છે ને સર્વ સુવાસિત છોડો વાવ્યા છે. મેં એમાં એક નહેરને વાળી છે; જેથી શીતળ ઉત્તરાનિલ વાય ત્યારે તું એમાં હાથ બોળી શકે. આપણે જે જગાએ ફરીએ છીએ તે

જગા કેવી સુંદર લાગે છે! તારો હાથ મારા હાથમાં મૂકેલો છે. આપણાં મનમાં વિચારો આવે છે ને હૃદયમાં હર્ષ ઊભરાય છે, કેમકે આપણે સંગાથે ચાલીએ છીએ. તારો અવાજ સાંભળતાં મારું ચિત્ત હિલોળે ચડે છે. તારી વાણી પર મારા જીવનનો આધાર છે. હું જ્યારે તારાં દર્શન કરું છું ત્યારે મને એ અન્ન કે પાન કરતાં પણ અધિક રુચિકર ને રસમય લાગે છે.

૨

[માએ પંખી પકડવા મોકલેલી એક બાળા પ્રેમવશ બની ભાન ભૂલી જાય છે ને પંખી પકડયા વિના જ પાછી ફરે છે. તે પોતાના પ્રિયજનને ઉદ્દેશીને કહે છે.]

જાળમા પકડાયેલું પંખી ચીસ તો પાડે છે, પણ તારાં નયનના પ્રણયતેજમાં હું, થથરતી, જાળને ઢીલી મૂકી દઉં છું. એટલે પંખી હવામાં ઊડી જાય છે.

ક્રોધે ભરાયેલી મારી મા શુ કહેશે? હું રોજ ટોપલી ભરેલી લઈને આવું છું. પણ આજે પ્રેમે મારુ ભાન ભુલાવી દીધું ને મેં જાળ નાખી નહીં.

૩

[નીચેનું ગીત પણ એ જ પ્રકારનું છે.]

વનનાં પંખેરુ દૂર દૂર વિખેરાય છે, અને હવે પાછા ડાળ પર બેસે છે, ને બીજાં પંખીને સાદ પાડે છે.

પછી તેઓ તળાવડી પર ભેગા થાય છે; પણ હુ તેમને હાનિ કર્યા વિના જ છોડી દઉં છુ, કેમકે મારુ ચિત્ત તો તારા પ્રેમમાં પરોવાયેલુ છે.

૨૫

બહેનોનો વિલાપ.

[આઇસીસ અને ઓસાઈરીસ—મિસરની મૂળ ભાષાના શબ્દો વાપરીએ તો અસેત અને અસર—ની કથાના ઉલ્લેખો મિસરના સાહિત્યમા અનેકવાર આવે છે, ને એ કથાની આસપાસ અનેક કાવ્યો રચાયા છે. સેબ અથવા ગેબ દેવ એ પૃથ્વીનો દેવ, અને નૂત એ આકાશની દેવી; તેમના ચાર સંતાનઃ બે પુત્ર—ઓસાઈરીસ (અસર) ને સેત—અને બે પુત્રીઓ—અસેત (આઇસીસ) અને નેબ્ત હેત (નેફ્થીસ). ઓસાઇરીસ ને આઇસીસ, અને સેત ને નેફ્થીસ એ બે દંપતીના જોડા. ઓસાઈરીસ ને સેત બેને અણબનાવ હતો, ને સેતે દગાથી ભાઇને માર્યો. પછી આઇસીસ ઓસાઇરીસના શબને શોધવા નીકળી, તેણે શબ મેળવ્યુ, પુત્ર (હોરસ)ને જન્મ આપ્યો, ને તેણે સેત પર પિતાના મરણનું વેર વાળ્યુ. આવી એ કથા છે. ઇતિહાસકારો કહે છે કે મિસરના સૂર્યપૂજક પ્રથમ વંશના બીજા રાજા ખેતીને સેતપૂજક આદિવાસીઓના રાજાએ માર્યો. તેની વિધવા રાણી ઉત્તર મિસરમા નાસી ગઇ ને ત્યા તેણે પોતાના પુત્રને ઉછેર્યો. તેણે મોટા થઇને પિતાના મરણનું વેર વાળ્યું. આ ઐતિહાસિક કથાનું રૂપાતર આઇસીસ ને ઓસાઈરીસની કથામા થયું છે.

એ કથા નૈસર્ગિક ઘટનાઓનું રૂપક પણ છે. આઇસીસ એ શક્તિ છે, જગજ્જનની છે. માતા જેમ ત્યાગ અને સ્વાર્પણ વડે બાળકોનું સંગોપન કરે છે તેમ આ જગન્માતા પણ કરે છે. આઇસીસ એટલે મિસરની કાળી જમીન.

તે ઓસાઈરીસ એટલે નાઇલનદના સ્પર્શથી ફળદ્રુપ થાય છે ને આખા દેશને સમૃદ્ધ બનાવે છે. મિસરવાસીઓ સવિશેષ ભાવ ને આદરથી તેની ઉપાસના કરતા; તેને દેવમાતા ગણી તેની રત્નભૂષિત મૂર્તિઓ બનાવતા ને તેને પૂજતા; માથુ મૂંડાવેલા તેના પૂજારીઓ ગભીર સાદે તેના સ્તોત્રો ગાતા, અને દર વરસે શિયાળામા, સૂર્ય ઉત્તરાયણમા જાય ત્યારે, તેના પુત્ર હોરસ (સૂર્ય)ના મદિરોમા આઇસીસ માતા પોતે ચમત્કાર વડે પ્રસવેલા પુત્રને ધવડાવતી બેઠેલી હોય એવી પ્રતિમાના દર્શન કરાવવામા આવતા.

નીચેના ગીતમા ઓસાઇરીસના મૃત્યુ પછી તેની બે બહેનોએ કરેલા વિલાપ આપ્યા છે તેમા ઓસાઈરીસના પુનર્જન્મનો ઉલ્લેખ આવે છે. ઓસાઇરીસ તે સૂર્ય. તેનુ મૃત્યુ તે રાત્રિ. તેનો પુનર્જન્મ—તેનુ પુનરાગમન તે પ્રતિદિન પ્રભાતે થતો તેનો ઉદય એવો અર્થ પણ ઘટાવવામા આવે છે]

આઇસીસનો વિલાપ

તમારા ભવનમા આવો, તમારા ભવનમા આવો ! હે દેવ આન ![1] તમારા ભવનમા આવો ! તમારા શત્રુઓ હવે (રહ્યા નથી). હે મહારાજ ! તમારા ભવનમા આવો ! મારી તરફ જુઓ તો ખરા : હું તમારી બહેન છુ; મને તમારા પર પ્રેમ છે મારાથી છેટા ન રહેશો, હે સુસ્વરૂપ યુવાન તમારા ભવનમા સત્વર આવો, સત્વર આવો મને હવે તમારુ દર્શન થતુ નથી. તમારે કારણે મારુ હૃદય શોકથી ઊભરાઈ જાય છે મારા નેત્ર તમને ખોળે છે હું તમને જોવાને તલસી રહી છુ તમારા દર્શન મને દીર્ઘ કાળ પછી થશે શુ ? હે મોઘેરા મહારાજ, તમારા દર્શન મને દીર્ઘ કાળ પછી થશે શુ ? તમારા દર્શન કરવા એ એક સુખ છે, તમારા દર્શન કરવા એ એક લહાવો છે. તમારી પ્રિયતમા પાસે આવો. તમારી પ્રિયતમા પાસે આવો. હે ઉનીફર, તમારી ભગિની પાસે આવો, તમારી પત્ની પાસે આવો તમારી ભગિની પાસે આવો.

---

૧. ઓસાઈરીસનુ એક નામ

તમારી પત્ની પાસે આવો હે ઉર્ત-હેન, તમારી પ્રેયસી પાસે આવો. હું તમારી બહેન છુ, સગી માની જણી; મારાથી અળગા ન થશો દેવો ને મનુષ્યો તમારા તરફ નજર ઠરે છે, અને મને જુએ છે ત્યારે ત્યારે ભેગા મળીને તમારે માટે રડે છે હુ વિલાપ કરતી તમને સ્વર્ગની ઊંચી અટારીમા બોલાવુ છુ, અને તમે તો મારા વચન સાભળતા જ નથી હુ છુ તમારી બહેન, અવનિતલ પરની તમારી પ્રિયતમા, મારા કરતા — તમારી બહેન કરતા — અધિક પ્રેમ કોઈએ તમારા પર ઢોળ્યો નથી

નેફથીસનો વિલાપ

હે મહારાજ, તમારા ભવનમા આવો આનંદો, આનંદો; નાશ પામ્યા છે તમારા સર્વ શત્રુઓ! તમારી બે બહેનો છે તમારી સમીપ, ને રક્ષા કરી રહી છે તમારી મૃત્યુશય્યાની રુદન કરતી બોલાવે છે તમને, અને તમે તો સૂતા છો સોડ તાણીને મૃત્યુશય્યા ઉપર તમે અમારો સુકોમળ સ્નેહ નિહાળો છે બોલો અમારી સાથે, હે રાજાધિરાજ, અમારા પ્રભુ! ભગાડો અમારા હૃદયમાની વેદનાને તમારા સહચરો—દેવો તેમજ મનુજો — તમને નીરખે છે ને બોલી ઊઠે છે: 'તમારુ વદન અમને પ્રાપ્ત થાઓ હે રાજાધિરાજ, હે અમારા પ્રભુ' તમારા મુખનું દર્શન કરવુ એ અમારુ જીવન છે તમારુ મુખ અમારી સામેથી ફેરવી ન લેશો તમારુ ચિતન કરવુ એ અમારા હૃદયનો પરમાનંદ છે હે મહારાજ, તમને નિહાળીને અમારા હૃદય સુખી થાય છે હુ છુ તમારી હેતાળ બહેન નેફથીસ તમારો શત્રુ પરાજય પામ્યો છે, ને તે જોવા મળે એમ નથી હવે! હુ છુ તમારી સાથે, ને રક્ષા કરુ છુ તમારા અંગોની — નિરતર અને સદાકાળ

૨૬

દિવંગત રાજાને

અમને[1] આપ્યો આપના હૃદયને આનંદ,
ને આપ્યું આપને દીર્ઘ આયુષ્ય.
સુખચેનનું જીવન અનુભર્યું આપને,
બડભાગી હતું આપનું મુખ, મબળ હતો આપનો બાહુ.
તેજસ્વી હતું આપનું નયન, દૂર સુદૂર નિહાળનારુ.
(હવે) આપ વેષ્ટિત થયા છો વસ્ત્રમાં.[2]
આપે ચલાવ્યા છે આપના અશ્વ,
અને રથ સુવર્ણ કેરો, આપને હાથે.
ચાબૂક હતો આપના હાથમાં; ને રથે જોતર્યા તોખાર
હતા ઝારૂ[3] અને નાહસી.[4] ચાલતા તેઓ આપની આગળ,
સાક્ષી પૂરતા આપના પરાક્રમની.
આપ પરવર્યા છો આપની ચિનારની[5] હોડલીમાં;

---

૧. અમન દેવે.

૨. અથવા 'જે ગર્તમાં મૃતાત્માઓ સૂર્યનૌકા વાટે જાય છે ત્યાં ગયા છો.' ૩. યુદ્ધના કેદી સિરિયનો. ૪. હબસીઓ તેમને રથે ઘોડાની જગાએ જોતરવામા આવતા એવું સૂચન છે. ૫. ચિનાર લાકડાની.

આગળ ને પાછળ એની (ચિનારની) જ બનેલી નાવડીમાં.
આપ પહોચ્યા છો પેલા સુંદર મિનારા સમીપે.
રચાવ્યો હતો આપે જ એ તો.
આપના મુખમા ભરાતાં આસવ, મદિરા, રોટી ને માંસ.
કપાતા પશુ ને ઊઘડતા આસવોના (ભંડાર).
ચતુ હતુ આપની સમક્ષ સુમધુર સંગીત.
લગાવતા આપના કિંકર આપના શિરને કામીનો[6] છેદ.
આપના ઉદ્યાનનો અધિપતિ લાવતો (કુસુમોના) કિરીટ,
ને કૃષિપતિ લાવતો વનનાં પખેરુને.
મત્સ્યાધિપ આણુતો મત્સ્યોના થાળ,
ને નૌકા આવતી ઝારૂ દેશથી, સર્વ સુભગ વસ્તુથી ભરાઈને.
આપની હયશાળાઓ હતી અશ્વોથી ભરેલી.
આપની દાસીઓ કરતી અવિરત ઉદ્યોગ.
પરાજય પામ્યા હતા આપના શત્રુઓ.
ને કોઈ ન ઉથાપતુ આપનો બોલ.
(હવે) ગયા છો વિજેતા આપ દિવંગત થઇને દેવોની સમક્ષ.[9]

---

૬. એક સુગંધી દ્રવ્ય. ૭. પખીઓને. ૮. સિરિયા.

૯. મૂળમા આ કાવ્ય છે, અને ઉપર પ્રમાણે તેની લીટીઓની રચના છે, તેનો કઈક ખ્યાલ આવે એટલા સારુ, એક નમૂના તરીકે, ઉપર પ્રમાણેની કૃત્રિમ લાગતી વાક્યરચના રાખેલી છે.

૨૭

બે ભાઈની વાર્તા

બે ભાઇ હતા, એક માના ને એક બાપના દીકરા મોટાનું નામ હતું અનપુ ને નાનાનુ બાટા. અનપુને ઘર હતુ, ને ગૃહિણી પણ હતી પણ નાનો ભાઇ એને દીકરા સમાન હતો, એ નાનો ભાઇ જ એને માટે કપડા બનાવી આપતો, એ જ એના બળદની પાછળ ખેતરમા જતો, એ જ હળ ચલાવતો, એ જ અનાજ ખળામાથી ભેગુ કરતો, એ જ એની વતી ખેતરનું બધુ કામકાજ કરતો નાનો ભાઇ સરસ કારીગર બન્યો, એનો સમોવડિયો આખા દેશમા કોઇ હતો નહીં; કોઇ દેવનો આત્મા એનામા વસતો હતો

નાનો ભાઈ રોજ બળદની પાછળ પાછળ જતો રોજ સાજે તે ખેતરનો ભાજીપાલો, દૂધ અને લાકડા, અને ખેતરની બધી ચીજો લઇને ઘેર પાછો આવતો મોટા ભાઈ ને ભાભી બેઠા હોય તેમની આગળ એ બધો ભાર ઉતારતો, ખાતોપીતો, ને કોઢમા ઢોરની જોડે પડી રહેતો પરોઢિયે પોતે બનાવેલો રોટલો પોતે ખાતો ને મોટા ભાઈની આગળ મૂકતો પોતાને માટે રોટલો ખેતરે લઈ જતો, અને ઢોર હાકીને સીમમા ચારવા લઇ જતો ઢોરની પાછળ પાછળ

તે ચાલતો ત્યાં ઢોર તેને કહેતાં: "પેલી જગાએ ઘાસ સરસ છે." ઢોરનું કહેવુ તે સાભળતો, ને તેમણે બતાવેલી જગાએ તેમને લઇ જતો તેની પાસેનાં ઢોર તાજાંમાજાં થયાં, ને તેમનો વસ્તાર ઘણો વધ્યો.

એકવાર ખેતીની મોસમમા મોટા ભાઇએ તેને કહ્યું "ચાલ આપણે હળ ચલાવવા માટે બળદની સરસ જોડ તૈયાર કરીએ, કેમકે જમીન પાણીની ઉપર નીકળી આવી છે, ને ખેડવા લાયક બની છે. તું દાણા લઇને ખેતરે આવજે. આપણે કાલે સવારે ખેડ શરૂ કરીશું." મોટા ભાઇના કહ્યા પ્રમાણે નાનાએ બધી તૈયારી કરી

સવાર પડયુ એટલે બને જણ ઓજારો વગેરે લઇને ખેતરે ગયા. કામ શરૂ કરતા તેમના હૃદયને બહુ જ આનંદ આવ્યો. પછી એમ બન્યુ કે દાણા ખૂટી પડવાથી તેઓ અટકી ગયા, ને મોટા ભાઇએ નાનાને કહ્યુ "જા, તું જલદી ઘેર જઇને દાણા લઇ આવ નાનો ઘેર આવ્યો ત્યા ભાભી વાળ ઓળતી બેઠી હતી; તેને કહ્યુ "ઊઠો ને મને દાણા આપો. મારે દોડતા પાછા ખેતરે જવુ છે મોટાભાઇએ તરત પાછા આવવાનું કહ્યુ છે વાર ન કરશો" ભાભી કહે "જાઓ, કોઠી ઉઘાડો, ને જેટલા દાણા લેવા હોય તેટલા લો હુ વાળ ઓળુ છુ, ને ઊઠવા જાઉં તો અંબોડો છૂટી જાય."

જુવાન બાટા ઘરમાં ગયો. તેણે મોટુ માપ લીધુ, કેમકે તેને દાણા બહુ લઇ જવા હતા વાસણને તેણે ઘઉં અને જવથી ભર્યું, ને લઇને બહાર આવ્યો ભાભીએ કહ્યુ "કેટલા દાણા લીધા?" બાટા કહે "ત્રણ મણ જવ, બે મણ ઘઉં, કુલ પાચ મણ, એટલા મેં ખભે ઉપાડયા છે" ભાભીએ કહ્યું: "તમારામાં ઘણું જોર દેખુ તો તમે રોજ કેટલી મહેનત કરો છો તે હું જોઉં છુ" ભાભીના યુવાન હૃદયમા કુવાસના પેદા થઇ. તે ઊઠી, બાટાની પાસે આવી, ને કહેવા

લાગીઃ "અહીં મારી પાસે રહી જાઓને; તમને સહુ સારાં વાનાં થશે. હું તમારે માટે સરસ કપડાં કરાવીશ." આ કુવચન સાંભળી જુવાન ક્રોધથી વાઘ જેવો બની ગયો; ને ભાભી બીકથી ફફડી ઊઠી. બાટાએ તેને કહ્યું; "જો ભાભી, તું તો મારી મા જેવી છે, ને તારા પતિ મારે બાપ જેવા છે, કેમકે એમણે મોટા ભાઈએ મને ઉછેરીને મોટો કર્યો છે. તેં મને આ કુવચન શુ કહ્યું ? એ ફરી ન બોલીશ. હું એ કોઈ માણસને નહીં કહું; એ વાત કોઇ માણસને મોઢેથી નીકળવા નહીં દઉં." આમ કહીને તેણે બોજો ઉપાડયો; ને તે ખેતરમાં મોટા ભાઇ પાસે પહોંચી ગયો. બંને જણે કામ આગળ ચલાવ્યું.

સાંજે મોટો ભાઇ ઘેર આવ્યો. નાનો બળદ લઇને પાછળ આવતો હતો; તેને ખભે ભાર હતો. ભાભી બોલતાં તો બોલી ગઇ, પણ પછી તેને બીક લાગવા માંડી. તેણે શરીરે તેલ ચોપડ્યું, જાણે કોઇએ મારી ન હોય! ધણી આવ્યો તેને હાથ ધોવા પાણી પણ ન આપ્યું, દીવો પણ ન સળગાવ્યો, ને પોતે માંદી થઇને પડી. ધણીએ કહ્યુંઃ "તારી જોડે કોણ બોલેલું?" પત્ની બોલીઃ "બોલ્યા'તા તો તમારા ભાઇ બીજું કોઇ બોલ્યું નહોતું. ઘેર દાણા લેવા આવ્યા ત્યારે હું એકલી બેઠી હતી. મને કહેઃ 'આવ, આપણે સાથે રહીએ; અંબોડો બાંધી લે' મેં એમની વાત સાંભળી નહીં. મેં કહ્યુંઃ 'જુઓ, હું તમારી મા નથી? ને તમારા મોટા ભાઇ તમને બાપ જેવા નથી?' એટલે એમને બીક લાગી, ને હું તમને કહી ન દઉં માટે મને મારી. હવે તમે એમને જીવતા રહેવા દેશો તો હું જીવ કાઢીશ."

મોટો ભાઇ વાઘ જેવો બની ગયો. તેણે છરાને ધાર ચડાવી. છરો હાથમાં લીધો. ને નાનો ભાઇ ઢોર બાંધવા કોઢમાં આવે કે તેને મારી નાખવાને પોતે કોઢના બારણા પાછળ સંતાઇ બેઠો.

સૂરજ આથમી ગયો, ને નાનો ભાઇ રોજની પેઠે ભાજીપાલો લઇને આવ્યો તેની સૌથી આગલી ગાય કોઢમા પેઠી, ને પોતાના રક્ષકને કહેવા લાગી "જોજો, તમારા મોટા ભાઈ અહીં છરો લઇને તમને મારવા ઊભા છે માટે અહીંથી નાસી છૂટો" ગાયે કહ્યુ તે બાટાએ સાભળ્યુ બીજી ગાય કોઢમા પેઠી, તેણે પણ એ જ પ્રમાણે કહ્યુ બાટાએ મોટા ભાઇના પગ જોયા તે બારણા પાછળ ઊભો હતો ને તેના હાથમા છરો હતો બાટાએ માથા પરનો ભારો ભોય પર નાખ્યો, ને દોટ મૂકી મોટો ભાઇ છરો લઇને પાછળ દોડ્યો નાનાએ રા દેવને બૂમ પાડી ને કહ્યુ, "હે ભગવાન! સાચા ખોટાનો ન્યાય કરનાર તું છે" રાએ તેની ચીસ સાભળી, તેની ને મોટા ભાઈની વચ્ચે મોટી નદી પેદા કરી ને તેમા મગરો મૂક્યા એક ભાઇ નદીને એક કિનારે રહ્યો, બીજો ભાઈ બીજે કિનારે નાના ભાઈએ મોટાને હાક મારી ને કહ્યુ "પહો ફાટે ત્યા સુધી શાત થઇને ઊભા રહો રા ઊગશે એટલે આપણે એની પાસે ન્યાય કરાવીશુ એ સાચાખોટાનો ન્યાય કરશે હું હવે તમારી સાથે નહીં રહું, તમે રહો છો તે ગામમા પણ નહીં રહું બાવળની ખીણમા ચાલ્યો જઇશ"

પૃથ્વી પર અજવાળુ થયુ ને બીજો દિવસ થયો એટલે રા ઊગ્યો, ને બે ભાઇઓએ એકબીજાની સામે જોયુ બાટાએ મોટા ભાઇને કહ્યુ "તમે મારા મોઢાની વાત સાભળ્યા વિના જ મને કપટથી મારવા શા સારુ આવ્યા છો? હુ તમારો ભાઇ છુ તમે મારા પિતા સમાન છો, ને ભાભી મારી મા જેવી છે, નહીં? ખરી વાત તો એ છે કે તમે મને દાણા લેવા મોકલ્યો ત્યારે ભાભીએ કહ્યુ 'આવો, મારી સાથે રહી જાઓ' અને હવે તમારી આગળ એમણે ઊનટી જ વાત કરી" બાટાએ આખી ઘટના વર્ણવી, ને સૂર્યના શપથ લઈને

કહ્યુઃ "તમે મને છરો લઇને કપટથી મારવા આવ્યા એ પાપ કર્યું." પછી એણે છરો લીધો, પોતાના શરીરમાથી માસ કાપી કાઢ્યુ, ને પાણીમા નાખ્યુ. માછલીઓ તે ગળી ગઈ. બાટા ભોય પર પડ્યો, બેભાન જેવો થઈ ગયો. મોટો ભાઈ પોતાના હૃદયને ઘણા શાપ દેવા લાગ્યો. તે રડતો રડતો સામે કાંઠે ઊભો રહ્યો નદીના મગરને લીધે નાનો ભાઇ હતો ત્યા જવાય એમ હતુ નહીં નાનાએ તેને કહ્યુઃ "તમે પાપ તો કરવા ધાર્યું, પણ હવે (મારે ખાતર) સત્કાર્ય નહીં કરો? ઘેર જાઓ ત્યારે ઢોરની સભાળ રાખજો, કેમકે તમે રહો છો એ ગામમા હું હવે રહેવાનો નથી, હું તો બાવળની ખીણમાં જાઉં છુ અને આટલુ કામ મારે માટે કરજો. મને કઈક થતું તમે જુઓ તો મને ખોળતા આવજો મને શુ થશે એ પણ કહુ. હું મારો જીવ ખેંચી કાઢીશ, ને તે બાવળના ફૂલની ટોચ પર મૂકીશ; અને બાવળનુ ઝાડ જ્યારે કપાય ને ભોય પર પડે, ને તમે મારો જીવ ખોળવા આવો, ત્યારે એ સાત વરસ લગી ન મળે તોયે નિરાશ ન થશો કેમકે એ તમને મળ્યા વિના નહીં રહે પછી તમે મારા એ જીવને ઠડા પાણીના પ્યાલામા મૂકજો, અને આશા રાખજો કે હુ પાછો જીવતો થઇશ, અને મારા પર જે અન્યાય ગુજર્યો હશે તે કહી બતાવીશ. તમારા હાથમા કોઇ શરાબનો જામ આપે ને શરાબ ડોળાયેલો દેખાય તો જાણજો કે મને કઈક અશુભ થયુ છે પછી તમે ઊભા ન રહેશો, નહીં તો તમારા પર પણ એવી જ વીતશે

આમ કહીને એ જુવાન બાવળની ખીણમા ચાલ્યો ગયો મોટો ભાઈ ઘેર ગયો તેણે માથે હાથ દીધો હતો, ને માથા પર ધૂળ નાખતો હતો. ઘેર આવીને સ્રીને મારી કૂતરાને નાખી દીધી, ને નાના ભાઈને માટે શોક કરતો બેઠો.

આ બનાવ પછી ઘણે દિવસે નાનો ભાઇ બાવળની ખીણમા હતો તેની માથે કોઇ ન હતું તે રણનાં પશુઓનો શિકાર કરવામા વખત ગાળતો અને જે બાવળના ઝાડના સૌથી ઉપલા ફૂલ પર તેણે પોતાનો જીવ રાખ્યો હતો તે ઝાડ નીચે સૂઈ રહેવાને પાછો આવતો. તે પછી તેણે પોતાને હાથે એક કોઠો બાંધ્યો, તેમા બધી સારી સારી ચીજો ભરી, ને ઘર વસાવવાનો વિચાર કર્યો

તે કોઠામાથી બહાર નીકળ્યો રસ્તામા તેને નવ દેવો મળ્યા. તે આખા દેશની તપાસ કરવાને ફરતા હતા. નવ દેવોએ માહોમાહે વાત કરી, ને તેને કહ્યુ "અરે બાટા, નવ દેવોના પોઠિયા, તુ એકલો રહે છે ? તુ તારા મોટા ભાઇ અનપુની સ્ત્રીને કારણે ગામ છોડીને આવ્યો છે પણ તેણે તો એ સ્ત્રીને મારી નાખી છે તારી સામે જે અપરાધ મુકાયેલો તેનો તેં એને જવાબ આપ્યો છે" બાટાને માટે એ દેવોના દિલમા અતિશય દુ ખ થયુ રાએ ખુનુમુને[1] કહ્યુ "તમે બાટાને માટે એક સ્ત્રી ઘડો, જેથી એને એકલા ન રહેવું પડે" ખુનુમુએ એની સાથે રહેનારી એક સોનતી બનાવી દેશની કોઈ પણ સ્ત્રીના કરતા તેનું લાવણ્ય વધારે હતુ. તેનામા દરેક દેવનો અંશ હતો સાત હથોરોર[2] એને જોવાને આવ્યા; તેમણે એકે મુખે કહ્યુ 'એ આકસ્મિક મૃત્યુ પામશે"

બાટાને એના પર અગાધ પ્રેમ હતો, અને તે બાટાના ઘરમાં રહેતી હતી બાટા પોતાનો વખત રણના પશુઓનો શિકાર કરવામાં ગાળતો, ને એ પશુઓને લાવી પત્ની આગળ મૂકતો તેણે સ્ત્રીને કહ્યુ "તુ બહાર જઈશ નહીં કદાચ સમુદ્ર તને પકડી જશે હુ તને

૧ સૃષ્ટિકર્તા પ્રજાપતિ ૨ દેવો.

સમુદ્રમાથી બચાવી નહીં શકુ, કેમકે હું પણ તારા જેવી સ્ત્રી છુ મારો જીવ પેલા બાવળના ઝાડના ફૂલની ટોચ પર મૂકી રાખેલો છે કોઈ માણસ એ જીવ ખોળી કાઢે તો મારે તેની સાથે લડવુ પડે" એમ કહીને તેણે સ્ત્રીની આગળ પોતાનું હૃદય પૂરેપૂરુ ખોલી દીધુ

આ બનાવ પછી બાટા રોજની પેઠે શિકાર કરવા ગયો પેલી યુવતી પોતાના ઘર પાસે જ આવેલા પેલા બાવળના ઝાડ નીચે ફરવા ગઈ ત્યા સમુદ્રે તેને જોઈ, ને તેની પાછળ પોતાનાં મોજા ફેંક્યા યુવતીએ દોટ મૂકી ને ઘરમા પેસી ગઈ સમુદ્રે પેલા ઝાડને બૂમ મારીને કહ્યુ 'પેલી છોકરીને હુ પકડી શકુ તો કેવુ સારુ થાય!' ઝાડે એના વાળમાંથી એક લટ આણી આપી સમુદ્ર એ લટને મિસર લઇ ગયો, અને રાજાના ધોબી જ્યા કપડા ધોતા હતા ત્યા નાખી લટની સુવાસ રાજાના કપડામા ઊતરી રાજાના માણસો ધોબીઓ પર ગુસ્સે થયા, ને કહેવા લાગ્યા રાજાના કપડામા મલમલી વાસ આવે છે" ધોબીઓને રોજ ઠપકો મળવા લાગ્યો તેમને સમજ ન પડે કે હવે કરવુ શુ? રાજાનો ધોબી ચાલતો ચાલતો સમુદ્રકાઠે ગયો રોજ ઠપકો મળતો એટલે તેનું હૃદય બહુ ખિન્ન થઈ ગયુ હતુ તે શાત ઊભો રહ્યો જે રેતીમા તે ઊભો હતો તેની સામે જ પાણીમા વાળની લટ તરતી હતી તેણે એક જણને પાણીમા ઉતાર્યો ને લટ મગાવી તેમાથી તેને અતિશય મીઠી વાસ આવી તે લટ લઇને રાજા પાસે ગયો રાજાએ લેખકોને અને જ્ઞાની માણસોને બોલાવ્યા તેમણે રાજાને કહ્યુ 'આ વાળની લટ રાની એક દીકરીની છે તેના શરીરમા દરેક દેવનો અંશ છે, અને એ તમને પરદેશથી મળેલી ખંડણી છે એ યુવતીને ખોળવા દેશદેશ દૂતો મોકલી આપો જે માણસ બાવળની ખીણમા જાય તેની સાથે એને લાવવા માટે, ઘણા માણસ મોકલજો"

આ બનાવ પછી ઘણે દિવસે નાનો ભાઇ બાવગની ખીણમા હતો તેની સાથે કોઈ ન હતું તે ગ્ણુના પશુઓનો શિકાર કગ્વામા વખત ગાળતો અને જે બાવળના ઝાડના સૌથી ઉપના ફૂલ પર તેણે પોતાનો જીવ રાખ્યો હતો તે ઝાડ નીચે સૂઈ રહેવાને પાછો આવતો તે પછી તેણે પોતાને હાથે એક કોઠો બાધ્યો, તેમા બધી સારી સારી ચીજો ભરી, ને ઘગ વસાવવાનો વિચાર કર્યો

તે કોઠામાથી બહાગ નીકળ્યો ગસ્તામા તેને નવ દેવો મળ્યા. તે આખા દેશની તપાસ કગ્વાને ફગ્તા હતા નવ દેવોએ માહોમાહે વાત કરી, ને તેને કહ્યુ 'અરે બાટા, નવ દેવોના પોઠિયા, તુ એકલો ગ્હે છે ? તુ તારા મોટા ભાઇ અનપુની સ્ત્રીને કાગ્ણે ગામ છોડીને આ યો છે પણ તેણે તો એ સ્ત્રીને મારી નાખી છે તારી સામે જે અપગધ મુકાયેલો તેનો તેં એને જવાબ આપ્યો છે" બાટાને માટે એ દેવોના દિલમા અતિશય દુ ખ થયુ ગએ ખુનુમુને[1] કહ્યુ "તમે બાટાને માટે એક સ્ત્રી ઘડો, જેથી એને એકના ન ગ્હેવુ પડે" ખુનુમુએ એની સાથે રહેનારી એક સોગતી બનાવી દેશની કોઈ પણ સ્ત્રીના કરતા તેનુ લાવણ્ય વધારે હતુ તેનામા દરેક દેવનો અશ હતો સાત હથોરા[2] એને જોવાને આવ્યા, તેમણે એકે મુખે કહ્યુ 'એ આકસ્મિક મૃત્યુ પામશે"

બાટાને એના પગ અગાધ પ્રેમ હતો, અને તે બાટાના ઘરમા રહેતી હતી બાટા પોતાનો વખત રણના પશુઓનો શિકાર કગ્વામા ગાળતો, ને એ પશુઓને તાવી પત્ની આગળ મૂકતો તેણે સ્ત્રીને કહ્યુ 'તું બહાર જઈશ નહીં કદાચ સમુદ્ર તને પકડી જશે હું તને

---

૧ સૃષ્ટિકર્તા પ્રજાપતિ ૨ દેવો

સમુદ્રમાથી બચાવી નહીં શકુ, કેમકે હું પણ તારા જેવી સ્ત્રી છુ મારો જીવ પેલા બાવળના ઝાડના ફૂલની ટોચ પર મૂકી રાખેલો છે. ' કોઈ માણસ એ જીવ ખોળી કાઢે તો મારે તેની સાથે લડવુ પડે" એમ કહીને તેણે સ્ત્રીની આગળ પોતાનું હૃદય પૂરેપૂરુ ખોલી દીધુ.

આ બનાવ પછી બાટા રોજની પેઠે શિકાર કરવા ગયો પેલી યુવતી પોતાના ઘર પાસે જ આવેલા પેલા બાવળના ઝાડ નીચે ફરવા ગઈ ત્યા સમુદ્રે તેને જોઈ, ને તેની પાછળ પોતાનાં મોજા ફેંક્યા યુવતીએ દોટ મૂકી ને ઘરમા પેસી ગઈ સમુદ્રે પેલા ઝાડને ખૂબ મારીને કહ્યુઃ "પેલી છોકરીને હુ પકડી શકુ તો કેવુ સારુ થાય!" ઝાડે એના વાળમાથી એક લટ આણી આપી સમુદ્ર એ લટને મિસર લઇ ગયો, અને રાજાના ધોબી જ્યા કપડા ધોતા હતા ત્યા નાખી. લટની સુવાસ રાજાના કપડામા ઊતરી રાજાના માણસો ધોબીઓ પર ગુસ્સે થયા, ને કહેવા લાગ્યા "રાજાના કપડામા મલમની વાસ આવે છે." ધોબીઓને રોજ ઠપકો મળવા લાગ્યો તેમને સમજ ન પડે કે હવે કરવુ શુ? રાજાનો ધોબી ચાલનો ચાલનો સમુદ્રકાઠે ગયો રોજ ઠપકો મળતો એટલે તેનુ હૃદય બહુ ખિન્ન થઈ ગયુ હતુ તે શાત ઊભો રહ્યો જે રેતીમા તે ઊભો હતો તેની સામે જ પાણીમા વાળની લટ તરતી હતી તેણે એક જણને પાણીમા ઉતાર્યો, ને લટ મગાવી તેમાથી તેને અતિશય મીઠી વાસ આવી તે લટ લઈને રાજા પાસે ગયો રાજાએ લેખકોને અને જ્ઞાની માણસોને બોલાવ્યા તેમણે રાજાને કહ્યુ 'આ વાળની લટ રાની એક દીકરીની છે તેના શરીરમા દરેક દેવનો અંશ છે, અને એ તમને પરદેશથી મળેલી ખંડણી છે એ યુવતીને ખોળવા દેશેદેશ દૂતો મોકલી આપો જે માણસ બાવળની ખીણમા જાય તેની સાથે એને લાવવા માટે, ઘણા માણસ મોકલજો"

રાજાએ કહ્યુ. "તમે બહુ જ મરમ વાત કહી." તેણે દૂતો મોકલ્યા. પરદેશ મોકલેલા માણસો પોતે કરેલી શોધની વાત રાજાને કહેવા પાછા આવ્યા. પણ બાવળની ખીણમાં ગયેલા માણસો પાછા ફર્યા નહીં. બાટાએ એમને મારી નાખ્યા હતા, પણ એમાંના એકને રાજાને ખબર આપવા જીવતો જવા દીધો હતો. પછી રાજાએ પેલી રૂપવતીને લાવવા ઘણા માણસો ને સૈનિકો ને સવારો મોકલ્યા. તેમા એક સ્ત્રી પણ હતી તેના હાથમા રાજાએ સ્ત્રીના સુંદર આભૂષણો આપી રાખ્યા હતા પેલી યુવતી તેની સાથે આવી, ને તેને જોઇને આખા દેશના લોકો રાજી રાજી થઇ ગયા.

રાજાનો તેના પર અપાર પ્રેમ બધાયો, ને તેને તેણે મોટું પદ આપ્યુ. રાજાએ તેને તેના પતિની વાત પૂછી. તેણે કહ્યુ "પેલુ બાવળનુ ઝાડ છે તે કપાવી નાખો ને તેના ટુકડે ટુકડા કરાવો." રાજાએ ઝાડ કાપવાને હથિયારબંધ માણસો ને સૈનિકો મોકલ્યા. તેઓ ઝાડ પાસે આવ્યા, ને જે ફૂલ પર બાટાનો જીવ હતો તેને તોડી નાખ્યું. એટલે બાટા એકદમ નિર્જીવ બનીને ભોય પર પટકાયો

બીજે દિવસ થયો ને પૃથ્વી પર અજવાળુ થયુ એટલે પેલા ઝાડને કાપી નાખવામા આવ્યુ બાટાનો મોટો ભાઈ અનપુ ઘરમાં પેઠો ને હાથ ધોયા એક જણે એના હાથમા શરાબનો જામ આપ્યો. શરાબ ડહોળો થઈ ગયેલો બીજાએ એને બીજો દ્રાક્ષાસવનો જામ આપ્યો, તેમાથી દુર્ગંધ આવવા લાગી પછી એણે લાકડી લીધી, જોડા પહેર્યા, કપડાં લીધાં, ને શસ્ત્ર સજ્યા; અને તે પેલા ઝાડવાળી ખીણમાં જવા નીકળી પડયો. તે નાના ભાઇના કોઠામા પેઠો. જુએ છે તો નાનો ભાઇ ચટાઈ પર પડેલો; તેના પ્રાણ નીકળી ગયા હતા. નાના ભાઈને ખરેખાત મરેલો જોઇને તે રડી પડયો. જે ઝાડ નીચે નાનો ભાઈ સાજે સૂઈ રહેતો તેના ઉપરથી ભાઇનો જીવ ખોળી

કાઢવા તે નીકળ્યો તે ખોળવામા ત્રણ વરસ કાઢયા, પણ જીવ જડયો નહીં ચોથુ વરસ શરૂ થયુ એટલે તેને મિસર પાછા જવાનું મન થયુ તેણે મનમા કહ્યું "હું કાલે સવારે જઇશ"

હવે પૃથ્વી પર અજવાળુ થયુ ને બીજો દિવસ થયો તે વખતે તે પેલા ઝાડની નીચે ચાલતો હતો તે ભાઇનો જીવ શોધતો હતો સાજે તે પાછો આવ્યો ને ફરી શોધ ચલાવી તેને એક બીજ જડયુ એ લઇને તે કોઠામા પાછો આવ્યો જુએ છે તો એ જ એના ભાઇનો જીવ હતો તેણે ઠડા પાણીનો પ્યાલો આણ્યો, બીજ તેમા નાખ્યુ, અને રોજની પેઠે બેઠો ગત પડી એટલે પેલા જીવે પાણી ચૂસી લીધુ બાટાનું અગેઅગ થથરવા લાગ્યુ ને તેણે મોટા ભાઇની સામે જોયુ, તેનો જીવ તો પ્યાલામા હતો અનપુએ પ્યાલો હાથમા લીધો તેમાનુ પાણી બાગના શમને પાયુ એટલે તેનો જીવ ફરી પાછો તેને ઠેકાણે આવી ગયો ને માટા જીવતો થયો ભાઈઓ એકબીજાને ભેટયા, ને વાતો કરવા લાગ્યા

બાટાએ મોટા ભાઇને કહ્યુ "જુઓ, હું સર્વ શુભ લક્ષણોવાળો મોટો બળદ બનાનો છુ તેનો ઇતિહાસ કોઇ જાણતું નથી. તમે મારી પીઠ પર બેસજો સૂરજ ઊગે ત્યારે હું મારી સ્ત્રી છે તે જગાએ પહોચી જઇશ, જેથી હુ એને સામો જવાબ આપી શકુ રાજા જ્યાં હોય ત્યા પણ તમે મને લઈ જજો તમને સહુ સારા વાના થશે એક જણ તમને ઘણુ સોનુંરૂપુ આપશે, તમે મને રાજા પાસે લઈ જશો એટના માટે કેમકે હું ભારે અદ્દ્ભુત વસ્તુ ગણાઈશ, ને માગ જેવો બળદ મળવા માટે આખા દેશમા આનદ આનદ થઈ રહેશે પછી તમે ગામ ચાલ્યા જજો '

પૃથ્વી પર અજવાળુ થયુ ને બીજો દિવસ થયો એટલે બાટાએ, મોટા ભાઈને કહેલુ તેમ, બળદનું રૂપ લીધુ અનપુ તેની પીઠ પર

સવાર થયો, ને બીજા દિવસનું પરોઢ થયું ત્યાં લગી બળદને ચલાવ્યો. બળદ રાજાના નગરમાં આવી પહોંચ્યો. અનુચરોએ રાજાને એના આવ્યાની ખબર આપી એને જોઇને રાજાના હરખનો પાર રહ્યો નહીં. રાજાએ એને મોટા ભોગ ધરાવ્યા, ને કહ્યું, "આ તો ખરેખરો ચમત્કાર જ બન્યો છે" એને માટે આખા દેશમાં આનંદ આનંદ થઈ રહ્યો. લોકોએ એની આગળ સોનારૂપાની ભેટો ધરાવી. તે લઈને એનો ભાઈ પોતાને ગામ ગયો ને ત્યાં ન્હાવા બળ ની સભાગ લેવા રાજાએ ઘણા માણસો મૂક્યા, ઘણી સગવડો કરાવી. રાજા તેના પર અપાર પ્રેમ રાખતો થયો. એટલો પ્રેમ એને દેશના બીજા કોઈ માણસ કે કોઈ ચીજ પર નહોતો.

આ બનાવ બન્યા પછી ઘણે દિવસે બળદ રાણીવાસમાં પેઠો ને રાણી હતી તે જગાએ જઇને ઊભો રહ્યો. રાણીને કહેવા લાગ્યો "જો હું તો હજુ જીવતો છું" રાણી કહે "તું કોણ છે?" બળદ કહે "હું બાટા છું જે ઝાડ પર મારો જીવ રહેતો હતો તેનો તેં રાજા પાસે નાશ કરાવ્યો ત્યારે જ હું જોઈ ગયો હતો કે તારે મને જીવતો રહેવા દેવો નહોતો. પણ જો, હું બળદ બનેલો છું પણ જીવતો છું." રાણી આગના ધણીના આ શબ્દો સાંભળીને થરથર ધ્રૂજવા લાગી અને તે રાણીવાસમાંથી ચાલી ગઈ.

પછી એમ બન્યું કે રાજા એની સાથે મોજ કરતો બેઠો હતો. તે રાજા જોડે ભોજન કરવા બેઠી હતી ને રાજા એના પર બહુ ખુશ થયેલો હતો. તેણે રાજાને કહ્યું "તમે ભગવાનના સમ ખાઈને મને વચન આપો કે 'તું જે કહીશ તે હું તારે ખાતર કરીશ'." રાજાએ રાણીની બધી વાતની હા પાડી. રાણી કહે "મારે આ બળદનું કાળજું ખાવું છે, કેમકે એ કશા કામને લાયકનો નથી" રાજાને એના વચન સાંભળી અપાર શોક થયો, તેનું હૃદય બહુ

ગમગીન થઇ ગયુ. બીજે દિવસે રાજાએ મોટું જમણ કરાવ્યુ ને બળદને સારુ સારું ખાવાનું અપાવ્યુ પછી પોતાના એક મુખ્ય હલાલખોરને બોલાવ્યો, ને તેને બળદનો ભોગ ધરાવવા માટે તેનો વધ કરવાનો હુકમ આપ્યો બળદ વધેરાયો માણસો તેને ખભે ઉપાડીને લઈ જતા હતા ત્યા રાજાના બે દ્વાર સામે તેના લોહીનાં બે ટીપા પડયા એક ટીપુ એક બાજુએ, રાજાના મહાદ્વાર પર પડયુ, ને બીજુ ટીપુ બીજા દ્વાર પર. એમાથી બે મોટા ઝાડ ઊગી નીકળ્યા બનેની શોભાનો કઈ પાર ન હતો

એક માણસે જઈને રાજાને કહ્યુ "આજ રાતમા આપના મહાદ્વાર પાસે બે મોટા ઝાડ ઊગી નીકળ્યા છે, તે ખરેખર અદ્દભુત છે" આવા બે ઝાડ ઊગ્યા તેને માટે દેશમા હર્ષ ફેલાઇ ગયો ને ઝાડની આગળ ભોગ ધરાવવામા આવ્યા

આ બનાવને ઘણા દિવસ થયા બાદ એકવાર રાજા ભૂરો મુગટ અને ગળે ફૂલના હાર પહેરીને, અને સુવર્ણજડિત રથ પર બેસીને મહેલમાથી નીકળ્યો — પેલા ઝાડ જોવાને રાણી પણ રાજાની પાછળ ઘોડેસવારો સાથે આવતી હતી રાજા જઈને એક ઝાડની નીચે બેઠો ઝાડ રાણીને ઉદ્દેશીને બોલી ઊઠયુ હે ઠગારી તે તો મારા બૂરા હાલ કરાવ્યા, પણ હું જીવતો છુ, હુ બાટા છુ મારા ઘર આગળનું બાવળનું ઝાડ રાજા પાસે કોણે કપાવ્યુ એ હુ જાણતો હતો પછી હુ બળદ થયો, ને તેં મને મારી નખાવ્યો."

આ બનાવ પછી ઘણે દિવસે રાણી રાજાના આસન આગળ ઊભી હતી, ને રાજા એના પર ખુશ હતો તેણે રાજાને કહ્યુઃ "ભગવાનના સમ ખાઇને કહો કે 'રાણી કહેશે તેમ હું તેને ખાતર કરીશ'" રાજાએ રાણીની બધી વાતની હા પાડી રાણી કહે "આ બે મોટા ઝાડ કાપી નાખો ને એના સરસ પાટિયા બનાવો" રાજાએ

કુશળ કારીગરોને બોલાવ્યા, ને તેમણે રાજાનાં પેલા બે મહાવૃક્ષોને કાપી નાખ્યા રાણી એ કપાતા જોવા ઊભી રહી તેણે ઝાડનું જે જે કરવાનું કહ્યુ તે માણસોએ કર્યું પણ ઝાડમાથી એક નાની ચીરી ઊડીને રાણીના મોમા પેસી ગઈ રાણી તે ગળી ગઇ, ને તેણે ઘણા દિવસ પછી પુત્રને જન્મ આપ્યો કોઈકે જઇને રાજાને કહ્યુઃ "આપને ત્યા પુત્રનો જન્મ થયો છે" માણસો પુત્રને રાજાની પાસે લઇ આવ્યા તેને માટે દાઈ અને નોકરો રાખવામા આવ્યા દેશમા આનંદોત્સવ થઇ રહ્યો પુત્રનું નામ પાડવાનું હતું તે દિવસે રાજા આનંદમગ્ન થઇને બેઠો એ ક્ષણે તેને રાજકુમાર પર ઘણુ વહાલ આવ્યુ કુમારનું નામ કુશ પાડવામાં આવ્યુ

આ પછી ઘણે દિવસે રાજાએ એને આખા દેશનો વાગ્ય બનાવ્યો. અને તે પછી ઘણે દિવસે રાજાનો સ્વર્ગવાસ થયો પછી રાજકુમારે કહ્યુ "રાજાજીના સર્વે મોટા અમીર ઉમરાવોને મારી પાસે લાવો. મારે એમને મારી આપવીતી કહેવી છે." તેણે રાણીને પણ બોલાવી, તેનો ન્યાય કર્યો, ને અમીરોએ એમા સમતિ આપી તેણે મોટાભાઇને પણ બોલાવ્યો તેને ને તેના વશવારસોને ઉમરાવની પદવી આપી (કુશ) રાજાએ ત્રીસ વરસ મિસર પર રાજ્ય કર્યું, ને તેનુ અવસાન થયા પછી, તેના દફનને દિવસે, તેના મોટાભાઇએ (સિંહાસન પર) તેનું સ્થાન લીધુ

૨૮

સેટના અને જાદુની ચોપડી

મહાપરાક્રમી રાજા ઉસેર-મઆત-રા (મહાન રામીસીસ)ને સેટના નામનો એક પુત્ર હતો. તે મોટો લહિયો હતો તેને સર્વ પ્રાચીન ગ્રંથોનું બહુ ઊંડુ જ્ઞાન હતુ તેણે સાંભળ્યુ કે થોથદેવની જાદુની ચોપડી, જેના વડે માણસ સ્વર્ગ અને પૃથ્વીને કામણ કરી શકે અને પશુપક્ષીની બોલી સમજી શકે, તે ચોપડી મેંફીસ શહેરના કબ્રસ્તાનમા દાટેલી છે તે પોતાના ભાઇને લઇ ચોપડીની શોધમા નીકળી પડ્યો તેમણે ઉત્તર અને દક્ષિણ મિસરના રાજા મેરનેપતાના પુત્ર નાનીફરની કબર શોધી કાઢી સેટના કબર ખોલીને અંદર ગયો.

કબરમાં નાનીફર હતો, ને તેની સાથે તેની પત્ની અહુરાનો જીવ હતો. તેને દફનાવી હતી તો બીજા કોઈ ગામમા, પણ તેનો જીવ મેંફીસમા તેના પતિની જોડે વસતો હતો, કેમકે પતિના પર તેનો ઘણો જ પ્રેમ હતો સેટનાએ પતિ પત્નીને તેમને ધગવાયેના લોગ આગળ બેઠેલા જોયા તેમની વચ્ચે પેલી ચોપડી પડેલી હતી. નાનીફરે સેટનાને પૂછ્યુ "તું કોણ છે તે મારી કબર આ રીતે તોડીને આવ્યો છે?" સેટના કહે "હુ મહારાજા ઉસેર-મઆત-રાનો પુત્ર

સેટના છુ, ને પેલી ચોપડી તમારી બેની વચ્ચે પડેલી દેખાય છે તે લેવાને આવ્યો છુ નાનીફર કહે 'એ તને નહીં આપી શકાય" સેટના કહે 'પણ હું તે જબરાઈથી લઈ જઈશ તે"

એટલે અહુરાએ સેટનાને કહ્યુ 'આ ચોપડી ન લેશો, કેમકે એ તમારે માથે આફત આણશે, જેમ અમારે માથે આણી છે અમે એને લીધે કેટલી આપદા વેઠી છે તે સાભળો"

અહુરાની વાર્તા

'અમે બે રાજા મેરનેબના સતાન હતા તેમને અમારા પર બહુ પ્રેમ હતો, કેમકે એમને બીજુ કઇ સતાન નહોતુ નાનીફર આખા દેશની ગાદીના વારસ તરીકે એમના મહેલમા રહેતા હતા. અમે મોટા થયા એટલે રાજાએ રાણીને કહ્યુ "હું નાનીફરને કોઈ સરદારની છોકરી જોડે પરણાવીશ અને અહુરાને બીજા કોઇ સરદારના છોકરા જોડે પરણાવીશ' રાણી કહે 'ના, મારો છોકરો ગાદીનો વારસ છે એ રાજાના વારસની પેઠે બહેનને પરણે એ મારુ બીજી કોઇ છોકરી એને માટે લાયક નથી' રાજા કહે 'એ બરાબર નથી એ બને જણ સરદારોના છોકરાને પરણે એ સારુ છે'

'રાણી કહે 'આ તમારો ન્યાય ન કહેવાય' રાજા કહે મારે આ બે સિવાય બીજુ બાળક જ ન હોય, તો તેઓ એકબીજાને પરણે એ સારુ કહેવાય? હું તો નાનીફરને કોઈ અમલદારના છોકરા જોડે જ પરણાવીશ આપણા કુળમા એવુ ઘણીવાર બન્યુ છે'

"પછી એક વેળા રાજાને ત્યા મોટો ઉત્સવ હતો તેમા મને લઈ જવા માટે માણસો આવ્યા હું બહુ મૂઝાઈ ગઇ હતી, એટલે રોજ વર્તતી એવી રીતે ત્યા ન વર્તી રાજાએ કહ્યુ, 'અહુરા, તેં કોઇની જોડે મને સદેશો કહાવ્યો છે કે 'મને મોટાભાઇ જોડે પરણવા દો'? મેં કહ્યું, 'ના ના, મને કોઇ અમલદારના છોકરા જોડે પરણાવો,

ને ભાઈને બીજા કોઈ અમલદારની છોકરી જોડે પરણાવો આપણા કુળમાં એવું ઘણીવાર બન્યું છે' હું હસી પડી, ને રાજા પણ હસી પડ્યા રાજાએ મહેલના વ્યવસ્થાપકને કહ્યું, 'આજે રાતે માણસોની જોડે અહુરાને નાનીફ્રને ઘેર મોકલજો, ને તેની સાથે સર્વ પ્રકારની સારી સારી વસ્તુઓ મોકલજો' એ રીતે મને નાનીફ્રને ઘેર પત્ની તરીકે મોકલવામા આવી, ને રાજાએ મહેલમાથી મને સોનારૂપાની ને બીજી અનેક ભેટો અપાવી

"નાનીફ્ર મારી સાથે બહુ સુખમા રહેવા લાગ્યા ને તેમણે મહેલમાથી આવેલી બધી ભેટો સ્વીકારી. અમને એકબીજા પર બહુ જ પ્રેમ હતો મને દહાડા રહ્યા ત્યારે રાજાને ખબર અપાઈ, ને તેઓ રાજી રાજી થઈ ગયા, અને તેમણે મને સોનારૂપાની ને વસ્ત્રોની ઘણી સારી સારી ભેટો મોકલી પૂરે મહિને મેં બાળકને જન્મ આપ્યો એ બાળક તમે અહીં જુઓ છો તેનુ નામ મેરાબ પાડવામા આવ્યુ, ને તેનું નામ 'જીવનગૃહ'ના દફતરમા નોધવામા આવ્યુ

"પછી મારા ભાઇ નાનીફ્ર મેંફીસના કબ્રસ્તાનમા ગયા ત્યા રાજાઓની કબરો પરના લખાણો, 'જીવનગૃહ'ના લેખો, સ્મારકો પર કોતરેલા લેખો વાચવામા મશગુલ થઈ ગયા તે સિવાય બીજુ કશુ કામ જ ન કરે એ લખાણો પાછળ એમણે ઘણી મહેનત કરી ત્યા નેસીતા કરીને એક પૂજારી હતો એકવાર નાનીફ્ર મંદિરમા પૂજા કરવા ગયા ત્યા આ પૂજારીની પાછળ જઈને દેવમદિરમાના લખાણો વાચવા લાગ્યા પૂજારી એમની હાસી કરીને હસવા લાગ્યો નાનીફ્રે તેને કહ્યુ 'તમે મારી સામે જોઇને કેમ હસો છો?' પૂજારી કહે 'હું તમારી સામે હસતો નહોતો મને હસવુ આવ્યુ તે તો તમે નકામા લખાણો વાચ્યા કરો છો એ જોઇને તમારે લખેલુ જ વાચવુ હોય તો મારી પાસે આવજો હું તમને એક જગાએ લઇ જઇશ, ત્યા થોથે પોતાને હાથે લખેલી ચોપડી છે એ વાચીને તમે દેવોની પાસે પહોચી

જશો એના બે પાના વાચશો કે તરત તમે સ્વર્ગ, પૃથ્વી, પાતાળ, પર્વતો અને સમુદ્ર ઉપર જાદુ ચલાવી શકશો; આકાશના પક્ષીઓ ને ધરતી પર પેટે ચાલનારા પ્રાણીઓ શુ કહે છે તે તમે જાણી શકશો; તમે મહાસાગરની માછલીઓને જોઈ શકશો, કેમકે એક દૈવી શક્તિ તેમને મહાસાગરને તળિયેથી ઉપર લઈ આવશે અને બીજુ પાનુ વાચ્યા પછી તમારામા એવી શક્તિ આવશે કે તમે ભૂતયોનિમા હશો તોપણ તમે પૃથ્વી પર તમારુ જે શરીર હતું તે ફરી ધારણ કરી શકશો તમે આકાશમા સૂર્યને સર્વ દેવો અને પૂર્ણ ચદ્ર સહિત પ્રકાશતો જોશો'

'નાનીફરે કહ્યુ 'મહારાજાના સમ! આ ચોપડી છે તે જગાએ તમે જો મને લઈ જાઓ તો તમે જે માગો તે આપુ' પૂજારી કહે- 'તમારે એ જગાએ જવુ હોય તો તમારે મારી ઉત્તરક્રિયા માટે સો રૂપિયા આપવા પડશે, અને ધનવાન પૂજારીઓને દફનાવે છે એવી રીતે મને દફનાવે એવી ગોઠવણ કરવી પડશે' નાનીફરે પૂજારીને સો રૂપિયા અપાવ્યા, તેણે જે કઇ કરાવવાનું કહ્યુ તે કરાવ્યુ, ને જે માગ્યુ તે આપ્યુ પછી પૂજારીએ નાનીફરને કહ્યુ 'કોપટૉસ આગળ નદીની વચ્ચોવચ એક લોઢાની પેટીમા આ ચોપડી છે. લોઢાની પેટીમા કાસાની પેટી છે કાસાની પેટીમા સરુની પેટી છે સરુની પેટીમા હાથીદાત ને અબનૂસની પેટી છે. હાથીદાત ને અબનૂસની પેટીમા ચાદીની પેટી છે. ચાદીની પેટીમા સોનાની પેટી છે એ સોનાની પેટીમા પેલી ચોપડી છે જે પેટીમા ચોપડી છે તેની આસપાસ સાપ, વીંછી ને પેટે ચાલનાર સર્વ પ્રાણીઓ વીંટળાયેલા છે, અને પેટીની પાસે એક અમર સાપ પડેલો છે' પૂજારીએ આટલુ કહ્યુ ત્યા તો નાનીફરના હર્ષનો પાર રહ્યો નહીં, પોતે પૃથ્વી પર કયા છે તેનું તેને ભાન રહ્યું નહીં

"મદિરમાથી આવીને તેમણે મને બધી વાત કરી, ને કહ્યુ 'હું કોપટૉસ જઈશ મારે આ ચોપડી લાવવી જ છે. હું હવે ઉત્તરમા રહેવાનો નથી' મેં કહ્યુ 'હું કહું છુ તમે ના જશો કેમકે તમે હાથે કરીને દુ ખ વહોરી લો છો ને તમે થિબાઈડમા મને મહાવિપત્તિમા નાખશો' તેમને કૉપટૉમ જતા વારવા મેં તેમના શરીર પગ હાથ મૂકયો પણ એ મારુ મ્હેવુ કાને ધરે જ શાના? એ તો રાજા પાસે ગયા, ને પેલા પૂજારીએ કહેલી વાત તેમને કહી રાજાએ પૂછ્યુ 'તારે જોઈએ છે શુ?' નાનીફર કહે 'મને બાદશાહી નાવ બધા સાજ સહિત આપો હું અહુરા ને એના નાના બાળક મેરાબને લઇ દક્ષિણમા જઈશ ને વિનાવિલમે આ ચોપડી લઇ આવીશ ' રાજાએ એમને બધા સાજ સરંજામ સહિત નાવ આપ્યુ અમે એમની સાથે બદરે ગયા, ને નાવમા બેસી કોપટૉમ ગયા

"કોપટૉસમા આઇસીસના પૂજારીઓ અને આઈસીસના મોટા પૂજારી નાનીફરને મળવાને તરત જ આવ્યા અને તેમની સ્ત્રીઓ પણ મારી પાસે આવી અમે આઇસીસના મદિરમા ગયા નાનીફરે એક બળદ, એક મરઘી, ને થોડોક દારૂ આણ્યો, અને આઈસીસની આગળ પ્રાણીઓનો હોમ કર્યો ને દારૂ દેવીને ચઢાવ્યો પછી એ લોકો અમને એક સુંદર ઘરમા લઈ ગયા ત્યા બધી જ સારી સારી ચીજો હતી નાનીફરે ત્યા ચાર દિવસ ગાળ્યા ને આઇસીસના પૂજારીઓ સાથે અમનચમન કર્યા પૂજારીઓની સ્ત્રીઓએ મારી જોડે મોજમજા કરી

"પાચમા દિવસનું સવાર પડ્યુ નાનીફરે એક પૂજારીને બોલાવ્યો અને એક જાદુઈ ઓરડી બનાવી તેમા માણસો ને સાધનસામગ્રી ભર્યાં એને મતરી, તેમા જીવ મૂકયો, માણસોમા પ્રાણ રેડ્યો, અને ઓરડીને પાણીમા ડુબાડી પછી બાદશાહી નાવમા રેતી ભરી, મારી

વિદાય લીધી, અને બંદરેથી નાવ હંકાર્યું. ટૂંકો ટાપટોમમાં નદી પર બેઠી, એમનું શુ થાય છે તે જોવાને એમણે કહ્યુ, 'મજૂરો, મારે માટે કામ કરજો, ચોપડી છે એ જગાએ પણ' મજૂરોએ દિવસ ને રાત મહેનત કરી અને પેલી જગાએ ત્રણ દિવસમા પહોચ્યા એટલે નાનીફરે નાવમાથી રેતી કઢાવી નાખી અને નદીમા રેતીની પાળ કરાવી પછી જુએ છે તો જે પેટીમા ચોપડી હતી તેની આસપાસ સાપ, વીંછી ને સર્વ પ્રકારના પેટે ચાલનારા પ્રાણીઓ વીંટળાયેલા હતા, અને એક અમર સાપ પેટીની પાસે પડેલો હતો પેટીની આસપાસ જે સાપ વીંછી ને સર્વ પ્રકારના પ્રકારના પેટે ચાલનારા પ્રાણી હતા તેને એમણે મતર માર્યો કે એ બહાર ન આવે પછી પેલા અમર સાપની પાસે ગયા, તેની સાથે જુદ્ધ કર્યુ, ને તેને માર્યો પણ સાપ ફરી જીવતો થયો ને તેણે નવુ રૂપ ધારણ કર્યુ એ ફરી સાપ જોડે બીજીવાર લડયા, પણ સાપ ફરી સજીવન થયો ને તેણે ત્રીજુ રૂપ લીધુ પછી એમણે એના બે કકડા કર્યા, ને બે કકડાની વચ્ચે રેતી મૂકી, જેથી એ ફરી દેખા ન દે

પછી નાનીફર પેલી પેટીવાળી જગાએ ગયા લોઢાની પેટી ઉઘાડી તેમા ત્રાંસાની પેટી જોઇ તે ઉઘાડી તેમા સરુના લાકડાની પેટી જોઈ તે ઉઘાડી એમા વળી હાથીદાત ને અબનૂસની પેટી જોઈ, તે ઉઘાડી તેમા ચાદીની પેટી જોઇ, તે ઉઘાડી તેમા સોનાની પેટી જોઈ, તે ઉઘાડી, ને તેમાથી એમને પેલી ચોપડી જડી એ ચોપડી એમણે લીધી, ને એમાથી મત્રોનું એક પાનું વાચ્યુ. એમણે સ્વર્ગ પૃથ્વી, પાતાળ પર્વતો અને સમુદ્ર એ સર્વ પર જાદુ ચલાવ્યો આકાશના પખી, સમુદ્રની માછલીઓ, અને પહાડના પશુઓ સહુની બોલી તે સમજવા લાગ્યા મત્રોનુ બીજુ પાનુ વાચ્યુ, ત્યા એમને આકાશમા સર્વ દેવો અને પૂર્ણ ચદ્ર સહિત પ્રકાશનો સૂર્ય દેખાયો, સાગરમાની

માછલીઓ દેખાઇ કેમકે કોઈ દૈવી શક્તિ એમને પાણીમાથી ઉપર લઇ આવી હતી પછી પોતે જે મજૂરોને બદરથી લઈ ગયેલા તેમને મતર માર્યો ને કહ્યુ મારે માટે મહેનત કરો ને હું જે જગાએથી આવ્યો ત્યા મને પાછા લઇ જાઓ' મજૂરોએ દિવસ ને રાત મહેનત કરી એમ કરીને હુ કોપ્ટોસમા નદીકાઠે બેઠી હતી ત્યા નાનીફર આવ્યા. મેં કશુ ખાધુપીધુ નહોતુ કશુ જ કર્યુ નહોતુ, ને હુ મડદા જેવી બેસી રહી હતી

"પછી મે નાનીફરને કહ્યુ 'જે ચોપડીને માટે તમે આટલી બધી તકલીફ વેઠી છે તે મારે જોવી છે' તેમણે ચોપડી મારા હાથમા આપી મેં એમાના મત્રોનુ એક પાનુ વાચ્યુ એટલે મે પણ સ્વર્ગ અને પૃથ્વી, પાતાળ, પર્વતો ને સમુદ્ર પર જાદુ ચલાવ્યો હું પણ આકાશના પખી, સાગરની માછલીઓ, ને પર્વતોના પશુઓ એ સહુની બોલી સમજવા લાગી મે મત્રોનુ બીજુ પાનુ વાચ્યુ ને મને આકાશમા મર્ત્ય દેવો, પૂર્ણ ચદ્ર અને તારાઓ સહિત પ્રકાશતો સૂર્ય દેખાવા લાગ્યો. હું સાગરની માછલીઓને જોવા લાગી, કેમકે કોઈ દૈવી શક્તિ તેમને પાણીમાથી ઉપર લઈ આવી હતી મને તો લખતા આવડતું નહોતુ. પણ નાનીફર સારા ને વિદ્વાન લેખક હતા એટલે મે એમને કહ્યુ. તેમણે પેપીરસનો નવો કકડો મગાવ્યો અને પેલી ચોપડીમાં હતુ તે એના પર લખી કાઢ્યુ પછી એ કકડાને શરાબમા બોળ્યો, અને તેમા ધોઈ કાઢ્યો, કેમકે તેમને ખબર હતી કે એ લખાણ ધોઇને તે પાણી પીધુ હોય તો લખાણમા જે કઈ હોય તે બધુ માણસને આવડી જાય

'અમે એ જ દહાડે કોપ્ટોસ પાછા આવ્યા, અને આઇસીસ દેવી આગળ ઉત્સવ કરાવ્યો પછી અમે બદરે જઈ નાવ હંકાર્યું, ને કોપ્ટોસની ઉત્તર તરફ ચાલ્યા અમે જવા લાગ્યાં ત્યા નાનીફરે

ચોપડીનું શુ શુ કર્યું હતુ તેની થોથદેવને ખબર પડી ગઇ થોથ તરત રાને કહેવા ચાલ્યા, ને કહ્યુ 'મારી ચોપડી તો ચાલી ગઇ, ને મેગ્નેબ રાજાનો દીકરો નાનીફર મારી વિદ્યા જાણી ગયો તે મારા સ્થાનમા ભરાઈ ગયો, લૂંટ કરી, મારી પેટી ને તેમાની ચોપડી લઇ ગયો, ને તેની રક્ષા કરનાર રક્ષકોને તેણે મારી નાખ્યા ' રાએ એમને કહ્યું 'એ છે તો તારી નજર આગળ ઉપાડી લે એને ને એના સર્વ સગા સબધીઓને' તેમણે સ્વર્ગમાથી એક શક્તિને હુકમ આપીને મોકલી કે 'નાનીફર ને એના સવ સગાસબધીને જીવતા મેંફીસ જવા દેવાના નથી' એ ઘડી પછી મારો નાનો બાળક મે ાબ બાદશાહી નાવના ચંદરવા તળેથી બહાર નીકળ્યો ત્યા તો નદીમા પડી ગયો તેણે રાને બૂમ પાડી ને કાઠા પર ઊભેના સહુ માણસો ચીસ પાડી ઊઠયા નાનીફર ઓરડાની બહાર ગયા, ને મત્રપાઠ કર્યો એટલે મડદુ પાણી પર તરી આવ્યુ, કેમકે કોઈક દૈવી શક્તિ તેને સપાટી પર લઇ આવી નાનીફર બીજો મત્ર ભણ્યા, અને બાળકને શુ થયુ, અને થોથે રાની આગળ શુ કહ્યું, તે બધુ બાળકને મોઢે કહેવડાવ્યુ

' રાબને લઇ અમે કાપટોસ પાછા ફર્યા એમા અમે સુગધી દ્રવ્યો ભરાવ્યા, અને રાજવશીને છાજે એવી રીતે કોપટોસના કબરસ્તાનમા બાળકને દફનાવ્યો

"પછી મારા ભાઇ નાનીફરે કહ્યું 'હવે આપણે જલદી પાછા જઈએ, વિલબ ન કરીએ કેમકે મેગાબના મૃત્યુની રાજાને હજુ તો ખબર પડી નથી એ જાણુશે ત્યારે બહુ દુ ખી થશે ' અમે બદરે પાછા ગયા અને નાવ હંકાર્યું નાનો બાળક મેરાબ પાણીમા પડ્યો હતો તે જગાએ અમે આવ્યા એટલે હું બાદશાહી નાવના ચદરવાની બહાર નીકળી ને નદીમા પડી નાનીફર ઓરડાની બહાર આવ્યા તેમણે મત્રનો પાઠ કર્યો ને મારુ શબ ઉપર આણ્યુ, એક

દૈવી શક્તિ મને મપાટી પર લઇ આવી નાનીફરે મને ખેંચી કાઢી, મારા પર મંત્ર ભણ્યા અને મને શું થયું ને શેથે ગને શું કહ્યુ હતુ તે બધુ મારી પાસે કહેવડાવ્યુ પછી એ મારા શમને લઇ કૉપટૉસ પાછા ફર્યા તેમા સુગંધી દ્રવ્યો ભગવ્યા, અને ગજવશીઓને દફનાવે એવી રીતે, મારો નાનો બાળક મેગામ હતો તે જગાએ, મને કબરમા દફનાવી

"પછી એ બંદરે ગયા ને નાવ હમારી અમે નદીમા પડ્યા હતા તે જગાએ આવ્યા એટલે એમણે મનમા કહ્યુ 'હું કૉપટૉસ પાછો જાઉં તો મારું નહીં ? મને અહુરા ને મેરાબની જોડે સૂવા તો મળે ! નહીં તો હુ મેંફીમ જઈશ ને રાજા એમના સતાનોની ખબર પુછશે ત્યારે હું એમને શો જવાબ દઇશ ? એમને શુ હુ એમ કહીશ કે 'તમારા બાળકોને હું થિબાઇડમા લઈ ગયો ને તેમને મારી નાખ્યા, પણ હું તો જીવતો રહ્યો, ને હું જીવતો જ મેંફીમ પાછો આવ્યો છુ ''? પછી નાનીફરે પટાવાળુ ઝીણુ કપડુ મગાવ્યુ તેનો પાટો બનાવ્યો, તેનાથી ચોપડીને સખત બાધી ને ચોપડી પોતાને શરીરે બાધી પછી તે બાદશાહી નાવના ચદરવાની બહાર નીકળ્યા ને નદીમા પડતુ મૂક્યુ' તેમણે રાને બૂમ પાડી કાઢ્યા પર ઊભેના સહુએ હાહાકાર કરી મૂક્યો ને કહેવા લાગ્યા 'હાય હાય ! શો ગજબ થઈ ગયો ? રાજકુમાર ગયા કે શુ ? એમની તોલે આવે એવો મારો લેખક ને સમર્થ પુરુષ બીજો કોઈ નથી '

"બાદશાહી નાવ તો આગળ ચાલ્યુ નાનીફર ક્યા ગયા તેની કોઈને ખબર ન પડી નાવ મેંફીમ ગયુ ને માણસોએ રાજાને આખી કથા કહી સભળાવી રાજા શોક કરતા કરતા નાવ પર ગયા રાજ્યના સર્વ સૈનિકો, તા દેવના સર્વ પૂજારીઓ, સર્વ અમલદારો ને દરબારીઓ શોકમા ગરકાવ થઈ ગયા રાજાએ નાવ પર જઈને જોયુ તો નાનીફરનું

શબ નાવના અંદરના ઓરડામા હતું. રાજાએ તે ઉપાડી લીધુ. પાસે પેલી ચોપડી પણ હતી રાજાએ કહ્યું: 'કોઈ આ ચોપડી લઈને સતાડી દો' રાજાના અમલદારોએ, તા દેવના પૂજારીઓએ, ને તાના મોટા પૂજારીએ રાજાને કહ્યુ 'મહારાજ' સુરજના જેટલી આપની આવરદા થાઓ' નાનીફર તો સરસ લેખક હતા, ને બહુ જ કુશળ પુરુષ હતા' પછી રાજાએ એમના શબને સોળ દિવસ મહેલમા રખાવ્યુ, પાત્રીસમા દિવસ સુધી તેને ઢકાવી રાખ્યુ, સિત્તેરમા દિવસ સુધી તેના પર સર્વ સસ્કારો કરાવ્યા, ને પછી એમને કબરસ્તાનમાં તેમની કબરમા દફનાવ્યા.

'આ ચોપડીને લીધે અમારા પર જે વીતક વીત્યુ છે તેની આ વાત મેં તમને કહી હવે તમે એ માગવા આવ્યા છો ને કહો છો કે 'ચોપડી મને આપો.' એના પર તમારો હક નથી એને માટે તો અમે અમારા જીવ આપ્યા છે."

સેટનાએ અહુરાને કહ્યુ. 'તમારી ને નાનીફરની વચ્ચે જે ચોપડી પડેલી હું જોઉ છુ તે મને આપી દો નહીં આપો તો હું સરાજસરીથી તે લઈ જઈશ" પછી નાનીફર તેના આસન પરથી ઊઠ્યો ને બોલ્યો "તમે સહન નથી કર્યાં તેવા નસીબના આ જે ફટકા અમે સહન કર્યાં છે તેને વિષે મારી સ્ત્રીએ તમને કહ્યુ તમે સેટના છો શુ? તમે તમારી લેખનકળાને બળે આ ચોપડી લઈ જઈ શકશો? મારી સાથે રમત રમી શકો તો ચાલો બાવન આકની બાજી રમીએ." સેટના કહે 'હુ તૈયાર છુ" બાજીનું પાટિયુ ને સોગઠા તેની આગળ મૂકવામા આવ્યા. નાનીફરે એક રમતમા સેટના પર જીત મેળવી. પછી મતર માર્યો બાજીના પાટિયા વડે પોતાનો બચાવ કર્યો, અને સેટનાને ઘૂંટણ સુધી જમીનમા ઉતારી દીધો બીજી રમતમા બીજીવાર જીત મેળવી, ને સેટનાને કમરપૂર જમીનમા ઉતારી દીધો ત્રીજી રમતમા

પણ એવી જ જીત મેળવી, અને સેટનાને કાન સુધી જમીનમાં ઉતારી દીધો. પછી સેટનાએ હાથ વડે નાનીફરને જોરથી થપ્પડ મારી. પોતાના ભાઇને બોલાવ્યો ને તેને કહ્યું: "તુ જલદી જલદી પૃથ્વી પર જા. માગ જે હાલ થયા છે તેની વાત રાજાને કર માગ પિતા તાનું તાવીજ અને મારી જાદુની ચોપડીઓ લઈ આવ."

નાનો ભાઇ સાસભર્યો પૃથ્વી પર ગયો ને રાજાને સેટનાની બધી વાત કરી રાજાએ કહ્યુ: "એના પિતા તાનું તાવીજ ને એની જાદુની ચોપડીઓ એની પાસે લઇ જા." નાનો ભાઈ એ લઈ તરત જ કબરમા પાછો ફર્યો, ને તાવીજ સેટનાને પહેરાવ્યુ એટલે તે તરત જ કૂદીને જમીનમાથી બહાર નીકળ્યો. તેણે હાથ લાબો કરીને પેલી ચોપડી લઇ લીધી. પછી તે કબરમાથી ચાલ્યો એટલે તેની આગળ અજવાળુ ફેલાઈ ગયુ. અહુરા રડી પડી. તેણે કહ્યુ: "જય હો તિમિર-પતિનો ! સ્વાગત હો પ્રકાશપતિને ! આ કબરમાથી સર્વ શક્તિ હવે ચાલી ગઇ" પણ નાનીફરે અહુરાને કહ્યુ: "તુ મનમા દુ:ખ ન પામીશ. એ હાથમા કડિયાળી લાકડી ને માથે સગડી લઈને ચોપડી પાછી આપી જાય એવુ હું ન કરુ તો મારુ નામ નાનીફર નહિ." સેટના કબરમાંથી બહાર નીકળી ચાલ્યો ગયો, ને તેની પાછળ કબર અગાઉ હતી તેમ બંધ થઈ ગઈ.

પછી સેટનાએ રાજાની પાસે જઇ બધી વાત કહી. રાજાએ એને કહ્યુ: "તુ જો ડાહ્યો હોય તો ચોપડી નાનીફરની કબરમાં પાછી લઇ જા. નહીં તો તારે હાથમા કડિયાળી લાકડી ને માથે સગડી લઈને તે પાછી મૂકી આવવી પડે એવુ એ કરશે." સેટનાએ રાજાનું કહ્યુ ન માન્યુ ચોપડી ઉઘાડીને તે દરેક જણ આગળ વાચી બતાવવા સિવાય ધરતી પર તેને કશું કામ જ રહ્યુ નહીં

[પછી આ વાર્તામા એમ આવે છે કે સેટના તાના મદિરના

પ્રાગણમાં ફરતો હતો ત્યાં તેને એક પૂજારીની તણુણુઆ નામની મોહક છોકરી મળી સેટના એના પર પ્રેમ બતાવવા ગયો તેને પહેલા તો એણે ધુતકારી કાઢયો પછી ધીરેધીરે એને મોહપાશમા નાખી તેની પાસે સર્વ સંપત્તિનો ત્યાગ કરાવ્યો, ને પોતાના બાળકોની હત્યા કરાવી છેવટે તે ચીસ પાડીને અલોપ થઈ ગઈ ને સેટનાને શરીર ઢાંકવાનુ વસ્ત્ર પણ રહ્યુ નહીં પછી સેટનાને ખબર પડી કે એ તો માત્ર સ્વપ્નું હતું ને તેના બાળકો તો જીવતા હતા પણ સેટનાનો ગર્વ ઊતર્યો ને તેણે પેલી ચોપડી નાનીફરને પાછી આપી આવવાની હા પાડી]

સેટના હાથમા કડિયાળી લાકડી ને માથે બળતી સગડી લઈને નીકળ્યો ને નાનીફરની કબરમા ગયો અહુરાએ તેને કહ્યુ 'તમે જીવતા પાછા આવ્યા એ તો દેવનો પાડ માનો " નાનીફરે હસીને કહ્યુ "આ તો મેં તને પહેલા કહી નહોતી તે વાળી વાત છે " સેટનાએ નાનીફરની પ્રશસા કરી એટલે આખી કબર ઝાકઝમાળ થઈ રહી અહુરા ને નાનીફરે સેટનાને બહુ વિનવણી કરી સેટનાએ કહ્યુ "તમે મારી પાસે કઇ ખોટુ કામ કરાવવા માગો છો ?' નાનીફર કહે. "સેટના, તમને ખબર છે કે અહુરા ને તેનો બાળક મેરાબ કોપટોસમા પડયા છે. તમારી લેખનકળા વડે એમને આ કબરમા લઇ આવો એટલી તકલીફ લઇને એમને લેવા કોપટોસ જાઓ " પછી સેટના કબરમાથી નીકળી રાજા પાસે ગયો ને નાનીફરે કરેલી વાત તેને કહી

રાજા કહે "સેટના, જા કોપટોસ, અને અહુરા ને મેરાબને લઈ આવ" સેટના કહે 'મને બાદશાહી નાવ સજ્જ કરાવી આપો " રાજાએ એને નાવ આપી, તે લઇને તે બદરમાથી નીકળ્યો ને ક્યાયે અટકયા વિના ઠકારી કોપટોસ આવી પહોચ્યો

કોપટોસમા આઈસીસના પૂજારીઓને અને આઇસીસના મોટા મહંતને જાણ થઈ તેઓ સેટનાને લેવા આવ્યા, ને પોતાના હાથનો ટેકો આપી તેને કિનારે લઇ ગયા તે એમની સાથે દેવીના મંદિરમા ગયો તેણે દેવીને એક બળદ એક મરઘી ને શરાબનો ભોગ ધરાવ્યો પછી પૂજારીઓને લઇ કબરસ્તાનમા ગયો માણસોએ ત્રણ દિવસ ને ત્રણ રાત જમીન ખોદી, કબરસ્તાનની બધી કબરો તપાસી, તેના પર કોતરેલા સર્વ લેખો વાચ્યા પણ તેમને અહુરા ને મેરાબની કબરો જડી નહીં

પણે નાનીફરે જોયુ કે અહુરા ને તેના બાળક મેરાબની કબરો જડતી નથી, એટલે તેણે વયોવૃદ્ધ ને આદરપાત્ર પુરુષનું રૂપ લીધુ ને સેટનાની પાસે આવ્યો સેટનાએ એને જોઈ કહ્યુ "તમે બહુ વૃદ્ધ લાગો છો અહુરા ને મેરાબની કબરો ક્યા છે એની તમને ખબર છે ખરી ?" વૃદ્ધે કહ્યું "મારા વડવાએ મારા દાદાને કહેલુ ને મારા દાદાએ મારા બાપાજીને કહેલુ, કે અહુરા ને તેના બાળક મેરાબની કબર પેહેમારો (?) ગામની દક્ષિણે એક ટેકરામા છે" સેટના કહે: "તમે અમને એ ગામ લઇ જશો ? અમે આ કબરો શોધી કાઢવા માટે એ ગામને ખોદવુ પડે તો ખોદી નાખીશુ" પેલો વૃદ્ધ કહે· "મારા જેવાની વાત માનીને કોઈ ગામનો તે નાશ કરાતો હશે કે ? પણ ગામને દક્ષિણ ખૂણે આ કબરો ન મળે તો મારુ નામ નહીં" સેટનાના માણસોએ વૃદ્ધના કહેવા પ્રમાણે કર્યું, તો પેલી કબરો જડી આવી સેટનાએ સાદીકરાના શબને રાજવંશીઓના જેવુ માન આપીને બાદશાહી નાવમા મૂક્યા પછી નાનીફરે સેટનાને પોતાની ખરી ઓળખાણ આપી, ને કહ્યુ કે "તમને આ કબરો જડે એટલા માટે જ હું કોપટોસ આવ્યો હતો"

પછી સેટનાએ બાદશાહી નાવમાં બેસી ક્યાંયે અટક્યા વિના નાવ હંકારી, અને પોતાની સાથેના સર્વ સૈનિકો સહિત મૅંફીસ જઈ પહોંચ્યો. રાજાને ખબર પહોંચી એટલે તે નાવ પર આવ્યો. રાજાને માન આપ્યું, નાનીફર જે કબરમાં હતો તેમાં તેમને પહોંચાડ્યાં, અને પછી કબર પરની જમીન સરખી કરી નાખી

૨૯

ભાંગેલા વહાણની વાર્તા

......પછી નાવિકે (તેના માલિકને) કહ્યું: "હવે મારા વીતકની વાત કહું. હું પેરોની ખાણો તરફ જતો હતો. ૧૫૦ હાથ લાંબા ને ૪૦ હાથ પહોળા વહાણમાં બેસીને હું દરિયામાં ઊતર્યો. વહાણ પર મિસરના સારામાં સારા ૧૫૦ નાવિકો હતા. તેમણે સ્વર્ગ અને પૃથ્વી જોયાં હતાં, અને તેમનાં હૈયાં સિંહના કરતાં વધારે મજબૂત હતાં. તેમણે કહ્યું હતું કે પવન છૂટશે જ નહીં, ને છૂટશે તોયે સામો પવન તો નહીં જ વાય. પણ અમે જમીનની નજીક પહોંચવાના થયા ત્યાં પવન છૂટ્યો, અને મોજાં આઠઆઠ હાથ ઊંચાં ઊછળવા લાગ્યાં. મેં તો એક લાકડાનો કકડો પકડી લીધો. પણ જે માણસો વહાણમાં હતા તે ડૂબી ગયા. એકે જણ જીવતો રહ્યો નહીં. એક મોજાએ મને એક ટાપુ પર ફેંકી દીધો. ત્યારપછી ત્રણ દિવસ હું એકલો રહ્યો. મને મનગમતો કોઈ સોબતી મારી સાથે ન હતો. હું એક ઝાડીમાં પડી રહ્યો. તેની છાયાએ મને ઢાંકી રાખ્યો. પછી મેં મોઢામાં નાખવાનું કંઈક મેળવવા માટે હાથપગ હલાવ્યા. મને અંજીર અને દ્રાક્ષ, જાતજાતના સરસ છોડ, ફળ, દાણા, જાતજાતનાં તરબૂચ, માછલી ને

પક્ષીઓ મળી ગયાં કશાની ખોટ નહોતી મેં પેટ ભરી લીધું, ને હાથમા લેવાય એટલુ લઇ લીધા પછી બાકી રહ્યુ તે ભોંય પર રહેવા દીધુ પછી મેં ખાડો ખોદ્યો, દેવતા સળગાવ્યો, ને હોમ કરીને દેવતાઓને ભોગ ધરાવ્યો

"એકાએક મેઘગર્જના જેવો અવાજ મારે કાને પડ્યો. મને લાગ્યુ કે દરિયાના મોજાનો અવાજ હશે ઝાડો હાલી ગયા, ને ધરતી કંપી ઊઠી મ મોઢા પરથી ઓઢેલુ ખસેડીને જોયુ તો એક નાગ પાસે આવતો દેખાયો તે ત્રીસ હાથ લાંબો હતો, ને તેની દાઢી બે હાથથી વધારે લાંબી હતી તેનું શરીર સોને મઢેલુ હતું, ને તેનો રગ સાચા લીલમના જેવો હતો તે મારી આગળ ગૂંચળુ વળીને ઊભી ગયો.

"હું એની સામે ઊંધે મોઢે સૂઈ ગયો, એટલે એણે મોઢુ ઉઘાડયુ, ને મને કહ્યુ 'તું શા માટે આવ્યો છે? શા માટે આવ્યો છે? હે અલ્પ માનવી, તુ શા માટે આવ્યો છે? તું આ ટાપુ પર શા માટે આવ્યો છે તે જો જલદી નહીં બોલી દે તો હું તને દેખાડી દઇશ તારા આવતા પહેલા મેં ન સાભળી હોય કે ન જાણી હોય એવી કંઇક વાત જો તું મને નહીં કહે તો તુ બળીને ભસ્મ થઈ જઈશ'

"પછી તેણે મને મોઢામા ઘાલ્યો, પોતાના વિશ્રાંતિસ્થાનમા લઇ ગયો, ને મને કશી ઈજા કર્યા વિના સુવાડ્યો હું સાજોસમો હતો, ને મારો વાળ પણ વાંકો થયો ન હતો પછી હુ એની સામે ઊંધે મોઢે સૂતો હતો ત્યા તેણે મારી સામે મોઢુ ઉઘાડયું ને કહ્યુ 'તુ શા માટે આવ્યો છે? શા માટે આવ્યો છે? હે અલ્પ માનવી, આ ટાપુ જે સમુદ્રમા છે ને જેના કાઠા સમુદ્રના મોજાંની મધ્યમાં છે ત્યાં તું શા માટે આવ્યો છે?'

"પછી મે એને જવાબ દીધો, ને એની સામે મારા હાથ નીચા રાખીને મે એને કહ્યુ 'હું મહારાજાની આજ્ઞાથી વહાણમાં બેસીને ખાણોએ જવા નીકળ્યો હતો. વહાણની લંબાઇ ૧૫૦ હાથ

હતી, પહોળાઇ ૪૦ હાથ હતી. મિસરના સારામાં સારા ૧૫૦ નાવિકો તેના પર હતા. તેમણે સ્વર્ગ ને પૃથ્વી જોયાં હતાં, ને તેમનાં હૈયાં સિંહના કરતાં વધારે મજબૂત હતાં. તેમણે કહેલું કે પવન છૂટશે નહીં, ને છૂટશે તોયે સામો તો નહીં જ વાય. દરેક જણ હૃદયના શાણપણમાં ને બાહુબળમાં તેના સાથીના કરતાં ચડે એવો હતો; ને હું એમાંના કોઈથી ઊતરું એમ ન હતું. અમે દરિયામાં હતા ત્યાં વાવાઝોડું થયું. અમે કાંઠે પહોંચવા ન પામ્યા ત્યાં તો પવન ઘણો જ સખત વાવા લાગ્યો, ને મોજાં આઠ આઠ હાથ ઊંચાં ઊછળવા લાગ્યાં. મેં તો એક લાકડાનો કકડો ઊચકી લીધો. પણ જે માણસો વહાણમાં હતા તે બધા મરી ગયા, ને ત્રણ દિવસ સુધી મારી સાથે કોઈ રહ્યું નહીં. હવે તમે મને તમારી સામે જુઓ છો, કેમકે દરિયાનું મોજું મને આ ટાપુ પર લઇ આવ્યું છે.'

"પછી એણે મને કહ્યું: 'ડરીશ નહીં, ડરીશ નહીં, હે અલ્પ માનવી. ચહેરો ગમગીન કરીશ નહીં. તું મારી પાસે આવ્યો છે એટલે ઈશ્વરે જ તને જીવતો રહેવા દીધો છે. કેમકે એ જ તને આ સુખિયાઓના ટાપુ પર લાવ્યો છે. અહીં કશાની ખોટ નથી, ને અહીં સર્વ સારી વસ્તુઓના ભંડાર ભરેલા છે. હવે જો, એક પછી એક એમ ચાર મહિના તારે આ ટાપુ પર રહેવું પડશે. પછી તારા દેશમાંથી નાવિકોવાળું એક વહાણ આવશે. તેમની સાથે તું અહીંથી જશે ને તારે દેશ પહોંચશે, ને તારું મોત તારા પોતાના ગામમાં જ થશે.

"'વાર્તાલાપ આનંદદાયક હોય છે, ને જે કોઈ એનો આસ્વાદ લે છે તે પોતાનું દુઃખ ભૂલી જાય છે. તેથી આ ટાપુમાં શું શું છે તે હું તને કહું. હું અહીં મારા ભાઈઓ ને મારાં બાળકો સાથે વસું છું. અમે બાળકો ને સગાંસંબંધી મળીને પંચોતેર નાગ છીએ. એક નાની છોકરી મારી પાસે અકસ્માતથી આવી ગઇ હતી; તેના પર સ્વર્ગનો

અગ્નિ પડ્યો, ને તેને બાળીને ભસ્મ કરી નાખી — એ છોકરીને હું ગણતરીમા લેતો નથી.

"'તું જો બળવાન હશે, ને તારુ હૃદય ધીરજથી ગઢ જોશે તો તું તારા બાળકોને છાતી સરસા ચાપી શકીશ ને સ્ત્રીને ભેટી શકીશ. તું તારા ભર્યાભાદર્યા ઘરમા પાછો જઈ શકીશ તું સ્વદેશના દર્શન કરી શકીશ, ને તારા સગાસબંધીની જોડે રહી શકીશ'

"પછી મેં નીચા નમીને એને વદન કર્યું, ને એની સામેની ભૂમિને સ્પર્શ કર્યો મેં કહ્યુ: 'મેં તમને અગાઉ કહ્યુ છે તે યાદ રાખજો હું ફેરોને તમારે વિષે વાત કરીશ તમારા મહિમાની એમને જાણ કરીશ. તમારે માટે પવિત્ર તેલ ને અત્તર લાવીશ, ને મદિરોમા સર્વ દેવોની આગળ જે ધૂપ થાય છે તે પણ લાવીશ. વળી (એમને પ્રતાપે) હું અત્યારે મારી નજર આગળ જે દેખાવ જોઇ રહ્યો છુ તેની પણ વાત કરીશ, અને આખા દેશ આગળ તમારી પ્રશસા કરાવીશ તમારે કાજે યજ્ઞમા ગધેડા વધેરીશ, પખીઓ મારીને તમને ચડાવીશ, અને મિસરની સર્વ પ્રકારની ઉત્તમ વસ્તુઓથી ભરેલા વહાણો તમારી પાસે લાવીશ જે દેવ દૂરના દેશમા મનુષ્યોના મિત્ર છે અને જેમને વિષે મનુષ્યો જાણતા નથી તેમની પ્રીત્યર્થે આટલુ કરવુ ઉચિત છે'

'મારા વચન સાંભળીને એ સહેજ હસ્યો, કેમકે એના મનમા કંઇક વિચાર ચાલતો હતો તેણે મને કહ્યુ 'તારી પાસે સારા સારા અત્તરો તો નથી તારી પાસે જે કઇ છે તે તો મામૂલી અત્તરો છે હુ પોતે તો પુત દેશનો રાજા છુ, ને મારી પાસે અત્તરો છે માત્ર જે તેલ તુ લાવીશ એમ કહે છે તે આ ટાપુમા સહેજે મળતુ નથી પણ તુ અહીંથી જઇશ તે પછી તુ કદી આ ટાપુને જોઈ શકવાનો નથી, કેમકે તે ટાપુ બદલાઈ જઇને દરિયાના મોજા બની જશે.'

"પછી જ્યારે એણે કહેલું તે પ્રમાણે વહાણ નજીક આવ્યું એટલે, તેમાં કોણ કોણ છે તે જોવા માટે, હું એક ઊંચા ઝાડ પર ચડી ગયો. મેં આવીને એને આ વાત કહી; પણ એને તો ક્યારની એની ખબર હતી. એણે મને કહ્યું: 'આવજે, આવજે; જા તારે ઘેર, હે અલ્પ માનવી, ને તારાં બાળકોને મળ. તારા ગામમાં તારી નામના થાઓ. એ મારા તને આશીર્વાદ છે.'

"પછી હું તેને પગે લાગ્યો, તેની આગળ નીચા નમીને હાથ જોડ્યા. તેણે મને મોંઘામૂલાં અત્તરો, તજ, સ્વાદિષ્ટ વનસ્પતિઓ, આંજણ, સરુ, પુષ્કળ ધૂપ, હાથીદાંત, નાનાં મોટાં વાંદરાં, ને સર્વ પ્રકારની કીમતી ચીજો ભેટમાં આપી. મેં એ બધી ચીજો આવેલા વહાણમાં ચઢાવી, અને નીચા નમી તે નાગને માટે ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરી.

"પછી એણે મને કહ્યું: 'જો, તું બે મહિનામાં તારે દેશ પહોંચીશ, તારાં બાળકોને છાતીસરસાં ચાંપીશ, અને તારી કબરમાં વિશ્રાંતિ પામીશ.' આ પછી હું કિનારે વહાણ પર ગયો, અને ત્યાં જે નાવિકો હતા તેમને બોલાવ્યા. પછી કિનારા પર મેં આ ટાપુના અને તેના નિવાસીઓના સ્વામીની પૂજા કરી.

"પાછા ફરતાં જ્યારે આપણે, નાગે કહ્યું છે તેમ, બીજે મહિને પેરોને ઘેર પહોંચીશું ત્યારે મહેલ આગળ જઈશું. હું અંદર પેરોની પાસે જઈશ. પેલા ટાપુમાંથી દેશમાં જે ભેટો હું લાવ્યો છું તે લઈ જઈશ. એટલે રાજા આખા દેશની સમક્ષ મારો આભાર માનશે. હવે મને એક અનુચર આપો, અને મને રાજાના દરબારીઓ પાસે લઈ જાઓ. મારી સામે નજર નાખો. મારી પ્રાર્થના સાંભળો, કેમકે લોકોની વાત સાંભળવી એ સારું હોય છે. મને કહેવામાં આવેલું: 'તુ જ્ઞાની માણસ થઈશ તો તને માન મળશે.' અને હું ખરેખર એવો બન્યો છું."

૩૦

ખેડૂતનો ન્યાય

સેખેન હેમાત — એટલે ખારા પાટ — મા મેખતી નામનો એક ખેડૂત, તેના બૈરીછોકરા, ગધેડા ને કૂતરા સાથે રહેતો હતો તે ખારા પાટની સર્વ સારી ચીજો દક્ષિણના પ્રાંતમા મોકલવાનો ધંધો કરતો એકવાર તે બરુ, ખારો, મીઠું, લાકડુ પથરા ને મિયા વગેરેનો સમૂહ લઈને દક્ષિણ દિશામા જવા નીકળ્યો. હેમાતની ઉત્તરે એક ગામમા આવ્યો ત્યા તેણે પાળ પર એક માણસને ઊભેલો જોયો તે વહીવટદાર હતો તેનું નામ હેમતી હતુ, ને તે પ્રધાન મેરૂધ્રતેનમાનો નોકર હતો મેખતીના ગધેડા જોતાવેંત હેમતીને ગમી ગયો, ને તેણે મનમા કહ્યુ "કોઈ ભલા દેવ મને મેખતીનો માલ ચોરી લેવાની શક્તિ આપે તો કેવુ સારુ !"

હેમતીનુ ઘર નહેરની પાળ પાસે હતું પાળ પર થઈને જવાનો રસ્તો પહોળો નહીં પણ સાકડો, કમરબંધના જેટલો પહોળો, હતો. એની એક બાજુ પાણી હતું, ને બીજી બાજુ હેમતીનું ખેતર હતુ. હેમતીએ નોકરને કહ્યુ "અલ્યા, જલદી કર તો ઘેરથી મારે માટે શાલ લઈ આવ." નોકર તરત જ શાલ લઇ આવ્યો હેમતીએ શાલ

રસ્તા પર પાથરી દીધી; તેનો એક છેડો પાણી પર ને બીજો ખેતરના અનાજ પર રહ્યો.

રસ્તો સરિયામ હતો. સેખતી એ રસ્તે આવ્યો એટલે હેમતીએ કહ્યું: "જોજે, સેખતી, મારી શાલ પર પગ ન મૂકીશ." સેખતી કહે: "ભલે, હું જાળવીને જઈશ." તે બાજુ પર થઈને ચાલ્યો. ત્યાં તો હેમતી બોલી ઊઠચો: "કેમ, રસ્તા પર થઈને જવાને બદલે મારા અનાજ પર થઈને જાય છે કે?" સેખતી કહે: "હું જાળવીને જાઉં છું. આ ઊંચા ખેતરમાં થઇને હું મારી મરજીથી નથી જતો. તમે રસ્તા પર કપડું નાખીને રસ્તો બંધ કરી દીધો છે. અને રસ્તાની બાજુએ થઈને પણ તમે મને ન ચાલવા દો?" એટલામાં તેના એક ગધેડાએ અનાજમાં મોં ઘાલ્યું. હેમતી કહે: "લે જો. તારે ગધેડે મારું અનાજ ખાધું માટે એ ગધેડું હું લઈ જઈશ. મારું જેટલું નુકસાન થયું છે તેટલા પૈસા તારે આપવા પડશે." સેખતી કહે: "હું તો બહુ સંભાળીને જાઉં છું. રસ્તો એક જ હતો, તે તમે બંધ કરી દીધો. તેથી મેં વાડવાળી જમીન પાસે થઈને ગધેડાં લીધાં. ગધેડે અનાજમાં સહેજ મોઢું ઘાલ્યું એટલામાં તમે ગધેડું લઈ લો છો? વળી આ ખેતર કોનું છે તે હું જાણું છું. એ તો પ્રધાનજીનું છે. તેઓ આખા દેશના લૂંટારુને દંડે છે. ને એમના જ રાજ્યમાં મારો માલ લૂંટાશે?"

હેમતી કહે: "તમે જેનું નામ દીધું તે પ્રધાન હું જ છું." કહીને તેણે એક લીલા ઝાડની સોટી લીધી ને સેખતીને ફટકાર્યો, તેનાં ગધેડાં આંચકી લીધાં, ને તેને ચરાની જગામાં હાંકી મૂક્યાં. સેખતી દુઃખનો માર્યો રોવા લાગ્યો. હેમતી બોલ્યો: "ઊંચે સાદે રડ નહીં, સેખતી; નહીં તો તને મૌનાસુર પાસે મોકલી દઈશ." સેખતી કહે: "તમે મને મારો છો, મારો માલ ચોરી લો છો, ને

હવે મારા અવાજ પણ લઈ લેવા માગો છો, હે મીનાસુર ? તમે મારા માલ પાછા આપશો તો હું રડતો બંધ થઇશ."

સેખતી દિવસ આખો હેમતીને કાલાવાલા કરતો ઊભો રહ્યો, પણ પેલાએ એની વાત કાને ધરી નહીં. સેખતી પ્રધાન મેરૂધતેનસા આગળ ફરિયાદ કરવા એનેનસુતેન જવા નીકળ્યો. તે ગયો તે વખતે પ્રધાન હોડીમાં બેસી ન્યાયમંદિરે જવા માટે ઘરના બારણામાંથી નીકળતો હતો. સેખતી બોલ્યો: "પ્રધાનજી, જરા આમ ફરો તો હું આ વાત કહીને આપના દિલને રાજી કરું. અત્યારે આપના કોઈ અનુચરને મારી પાસે મોકલો, તો હું તેને આ બધી વાત કહીને આપની પાસે મોકલું." પ્રધાને એક અનુચરને સીધો તેની પાસે મોકલ્યો, ને સેખતીએ એને આખી વાત કહી સંભળાવી. પછી પ્રધાન મેરૂધતેનસાએ તેની જોડે બેઠેલા ઉમરાવો આગળ હેમતી પર આરોપ મૂક્યો. તેમણે કહ્યું: "આપની રજા હોય તો, અમારું કહેવું એમ છે કે આપના આ સેખતીએ કોઈ સાક્ષી લાવવો જોઈએ. આપણો એવો ધારો છે. તો પછી આ હેમતીને ચપટી ખારો ને ચપટી મીઠું લેવા માટે માર મારવો એ યોગ્ય ગણાય. એના પૈસા ભરી દેવાનો હુકમ એને થશે તો એ પૈસા ભરી દેશે." પણ પ્રધાન કંઈ બોલ્યો નહીં. તે ઉમરાવોને કંઈ જવાબ આપવા નહોતો માગતો; તેને તો સેખતીને જવાબ દેવો હતો.

પછી સેખતી પ્રધાનની આગળ ફરિયાદ કરવાને આવ્યો. તેણે કહ્યું:

"હે પ્રધાનજી, હે મહાનુભાવ, હે ગરીબપરવર,

"આપ જ્યારે સત્યના સરોવર પર હોડી હંકારો ત્યારે આપને અનુકૂળ વાયુ મળી જાઓ; ને આપનો સઢ ઢીલો ન ફરકો. આપની ઓરડીમાં વિલાપ ન થાઓ; વિપત્તિ આપનો પીછો ન પકડો. આપના

સદના બંધ તૂટી ન જાઓ; આપની હોડી ખરાબે ચડી ન જાઓ. પાણીનું મોજું આપને ન પકડો; નદીનો મેલ આપને મુખે ન અડો; ને આપને ભયનું મુખ ન જોવું પડો.

"માછલીઓ નાસી ન છૂટતાં આપના હાથમાં આવી જાઓ; આપના હાથ હૃષ્ટપુષ્ટ જળકુકડીને પહોંચો; કેમકે આપ અનાથ બાળકના પિતા છો, વિધવાના પતિ છો, અસહાય સ્ત્રીના ભાઇ છો, નમાયાંનું શિરચ્છત્ર છો. આપ સર્વગુણસંપન્ન હોઇ આપનું નામ મને આ દેશમાં ફેલાવવા દો. આપ નિર્લોભી માર્ગદર્શક છો; પામરતા વિનાના મહાપુરુષ છો.

"આપ છળકપટનો નાશ કરો છો; ન્યાયને ઉત્તેજન આપો છો; ધા સાંભળીને ચાલ્યા આવો છો, ને (દુઃખીને) બોલવા દો છો.

"મારી વાત મને કહેવા દો; આપ તે કાને ધરો ને ન્યાય આપો! હે ગુણીજન! જેમની (જગતમાં) પ્રશંસા થાય છે તેઓ પણ આપની સ્તુતિ કરે છે

"આપ જુલમને નાબૂદ કરો. મારી સામે જુઓ. મારા પર કેર વર્ત્યો છે. મને ઠગીને લૂંટી લીધો છે. મને ન્યાય આપો."

આ વેળા મિસર દેશમાં મહારાજા નેબકાનરા રાજ્ય કરતા હતા. પ્રધાન મેરૂઇતિનસા સીધો રાજા પાસે ગયો ને કહ્યું: "મહારાજ, એક ખેડૂત મારી પાસે આવ્યો છે. તેનું વાણીચાતુર્ય ખરેખર અદ્ભુત છે. તેનો માલ ચોરાઈ ગયો છે, તેની ફરિયાદ કરવા એ મારી પાસે આવ્યો છે."

રાજા કહેઃ "એનું ચાતુર્ય મારે જોવું એમ તમે ઇચ્છો છો, એટલે એની ફરિયાદ લખાવા દો. એના એકે ભાષણનો જવાબ ન આપશો. એની પાસે વધારે બોલાવવું હોય તો તમારે મૌન રાખવું પડશે. એ જે ભાષણ કરે તે લખાવી લેજો ને મારી પાસે

લાવજો. હું તે સાંભળીશ. પણ એનાં બૈરીછોકરાંને માટે કંઇક જોગવાઈ કરજો; અને એને પોતાને માટે પણ અહીં રોટલાપાણીનો બંદોબસ્ત કરજો. કોકની પાસે એને ખાવાનું અપાવજો. તે તમારી તરફથી અપાય છે એમ એને ખબર ન પડવા દેશો."

સેખતીને રોજ ચાર રોટલા ને દારૂનાં બે માપ મળવા લાગ્યાં. પ્રધાન તેના એક મિત્રને પહોંચાડતો ને તે મિત્ર સેખતીને પહોંચાડતો. તે ઉપરાંત પ્રધાને સેખેત હેમાતના સૂબાને કહેવડાવ્યું કે તેણે સેખતીની સ્ત્રીને માટે ખાવાપીવાની જોગવાઇ કરવી ને રોજ ત્રણ માપ જેટલા દાણા આપવા.

પછી સેખતી પ્રધાન પાસે બીજીવાર આવ્યો; ત્રીજીવાર આવ્યો. પ્રધાને સેખતીને પકડી માર મારવાને માટે બે અનુચરોને મોકલ્યા. પણ એ તો ફરીવાર પ્રધાન પાસે આવ્યો. એમ એણે છ ફેરા ખાધા. (દરેક વખતે તે પ્રધાનની આગળ ભાષણ આપતો. એમાંનું એક નીચે આપ્યું છે.)

"હે પ્રધાનજી, આપ છળકપટનો નાશ કરો છો ને ન્યાયને ઉત્તેજન આપો છો. દરેક સારી વસ્તુને પ્રોત્સાહન આપો છો, ને દરેક ખૂરી વસ્તુને કચડી નાખો છો. જેમ રિદ્ધિસિદ્ધિ આવી દુકાળને દૂર કરે છે, જેમ વસ્ત્ર નગ્નતાને ઢાંકે છે, જેમ વાવાઝોડા પછીનું શુભ્ર આકાશ કકડતાને હૂંફ આપે છે, જેમ અગ્નિ કાચા અનાજને રાંધી આપે છે, જેમ પાણી તરસને છિપાવે છે, તેમ આપ મારી દુર્દશા સામે નિગાહ કરો; આપ લોભ ન કરો, પણ મને ચૂકજા વિના સંતોષ આપો; ન્યાય કરો, અન્યાય કરશો નહીં."

છતાં મેરૂઈતેનસાએ તેની ફરિયાદ સાંભળી નહીં. તોયે સેખતી તો આવ્યો, ફરી આવ્યો; એમ એણે નવ ધક્કા ખાધા. પછી પ્રધાને સેખતીને બોલાવી મંગાવવા બે અનુચરોને મોકલ્યા. સેખતીને બીક

લાગી કે હવે પહેલાના જેવો માર પડનાનો પણ પ્રધાને એને કહ્યુઃ "તુ બીશ નહીં, સેખતી તેં જે અનેક ભાષણો કર્યા છે તે સાભળીને મહારાજા બહુ ખુશ થયા છે અને જેમ હુ રોટી ખાઉ છુ ને પાણી પીઉ છુ તેમ સમ ખાઈને કહુ છુ કે તારુ નામ અનત કાળ લગી યાદ રહેશે વળી તુ તારી ફરિયાદોનો નિકાલ સાભળીશ ત્યારે તને સતોષ થશે" તેણે સેખતીની પાસે પેપીરસના ચોખ્ખા કાગળ પર તેની બધી ફરિયાદો (તેણે આપેલા ભાષણો) લખાવી, અને તે મહારાજા નેબકાનરાની પાસે મોકલી આપી રાજાને તે ઘણી જ ગમી ગઈ પણ તેમણે મેરૂઇતેનસાને કહ્યુ "આનો ન્યાય તમે પોતે જ કરો, મારે નથી કરવો"

પ્રધાને તેના બે અનુચરોને સેખાત હેમાત મોકલ્યા ને સેખતીની ઘરવખરીની યાદી મગાવી તેને ત્યા ૭ માણસો, બળદ, બકરા, ઘઉં, જવ, ગધેડા ને કૂતરાં હતા તે યાદીમા લખાયા તે ઉપરાત હેમતીની પાસે જે કઈ હતુ તે — તેની સર્વ મિલકત ને તેના સર્વ નોકર ચાકર બધુ — સેખતીને અપાવ્યુ સેખતી રાજાને સર્વ વહીવટદારો કરતા અધિક માનીતો થઈ પડયો, ને તેણે પોતાના સર્વ પરિવાર સહિત રાજાને ત્યાના ભર્યાં સુખો ભોગવ્યા

૩૧

રાજા રામીસીસનો કીર્તિલેખ

[મિસરના રાજાઓની લાંબી હારમાળામાં રામીસીસ બીજો એક અગ્રગણ્ય, પરાક્રમી ને કીર્તિમાન રાજા થઈ ગયો. ઈ. સ. પૂર્વે ૧૨૯૫-૧૨૨૯, અને કેટલાકના મત પ્રમાણે ઈ. સ. પૂર્વે ૧૩૦૦-૧૨૩૩, એ તેનો રાજ્યકાળ હતો. બીજા કોઇ રાજાના કરતાં વધારે મંદિરો તેણે બંધાવ્યાં ને સ્મારકો ઊભાં કર્યાં. ૬૭ વરસના લાંબા અમલમાં તેણે મિસરની આસપાસના અનેક દેશો પર ચડાઈઓ કરી, અનેક યુદ્ધો ખેડયાં, ને ૮૨ (બીજા કેટલાકના કહેવા પ્રમાણે ૯૯) વરસની ઉંમરે દેહ છોડયો. તેનો મૃત દેહ (મમી) અત્યારે કાહિરો (કેરો) ના સંગ્રહાલયમાં છે. એક ઇતિહાસકારના શબ્દમાં કહીએ તો તે "ઇતિહાસના સર્વથી અધિક આકર્ષક પુરુષોમાનો એક હતો, ને એની આગળ સિકંદર તો કશી વિસાતમાં ન ગણાય." તે લગભગ દોઢસો બાળકોનો પિતા હતો. તેનો વંશવિસ્તાર એટલો મોટો હતો કે ચારસો વરસ લગી મિસરમાં એનો એક નોખો વર્ગ બની ગયો, ને સો વરસ લગી તો તેમાંથી જ રાજાઓ પસંદ કરવામાં આવતા. મિસરમાં નાઇલને કાંઠે લક્સર ગામની નજીક તેનું એક પથ્થરનું બાવલું છે. એક કાળે તે ૫૬ ફીટ ઊંચું હતું; આજે જમીન પર રેતીમાં પડેલું હોઇ ૫૬ ફીટ લાંબું છે. એ બાવલાના કાનની લંબાઈ સાડાત્રણ ફીટ, પગના તળિયાની પહોળાઈ પાંચ ફીટ, અને વજન એક હજાર ટન છે. તે જ ગામની નજીક, નાઇલને પૂર્વ કાંઠે, તેના

પુરોગામી રાજા અમનહોતેપ ત્રીજાએ બાધવા માંડેલું ભવ્ય દેવાલય, સો વરસ લગી અધૂરૂ પડી રહેલું તે, રામીસીસે પૂરું કરાવ્યું તે મિસરના પ્રાચીન સ્થાપત્યમા રહેલી ભવ્યતા ને સુંદરતાનો એક ઉત્તમ નમૂનો છે. આરસપહાણથી જડેલી ફરસવાળુ મોટુ સભાગૃહ, ઊંચા ને ભવ્ય સ્તભોની હારો, પથ્થર પરનું નકશીદાર કોતરકામ, અને આજે એ ઊજડ જગામા પણ ગર્વિષ્ઠ ને પ્રતાપી લાગતી અનેક રાજાઓની પ્રતિમાઓ—એ ખડેરો આજે ત્રણ હજાર વરસ પછી પણ તેની ભવ્યતાની સાક્ષી પૂરે છે. લકસરમા આવા અનેક મદિરો, સ્તભો ને પ્રતિમાઓ જુદા જુદા રાજાઓના રચાવેલા છે, જાણે સ્તભો ને પ્રતિમાઓના ગાઢા અરણ્ય ન હોય. પણ એમાયે રામીસીસ બીજાની બરોબરી કોઇએ કરી હોય એવુ નથી. આજે મિસરમા જે ખડેરો છે તેમાંનાં અડધા તો તેણે બાંધેલા છે તેણે કર્નાકમા મુખ્ય સભામંડપ પૂરો કરાવ્યો, લક્સરના મદિરમા ઉમેરો કર્યો, એક નવુ ભવ્ય દેવાલય (જેને ગ્રીકોએ 'રામીસિયમ' નામ આપ્યુ છે) બધાવ્યુ, અબુ સિંબેલમા પહાડમા મોટુ મદિર બધાવ્યુ, ને દેશ આખામા ઠેર ઠેર પોતાની પથ્થરની પ્રતિમાઓ મુકાવી. તેના અમલ દરમ્યાન સુએઝની સયોગીભૂમિની પેલી પાર પૂર્વના દેશો સાથે તેમજ ભૂમધ્ય સમુદ્રના કાઠા પરના દેશો સાથે મિસરનો વેપાર ઘણો વધ્યો. તેણે નાઇલને રાતા સમુદ્ર સાથે જોડનારી એક નહેર બધાવેલી, પણ તેના મૃત્યુ પછી તે રેતીથી પુરાઈ ગઇ. તેણે પોતાના અનેક વિજયોના વર્ણન પચાસેક દિવાલો પર કોતરાવેલા. એવો એક શિલાલેખ અબુ સિંબેલમા તેણે બધાવેલા મદિરમા છે, તેનો અનુવાદ નીચે આપ્યો છે. તેમા ૩૭ લીટીઓ છે, અને તે રાજાના ઈષ્ટદેવ તા તોતુનેન અને રાજાની વચ્ચે સવાદના રૂપમા છે. શિલાની ઉપરના ભાગમા દિવાલ પર પાંખવાળુ સૂર્યબિબ કોતરેલું છે. તેની નીચે દેવ તોતુનેન ઊભેલા છે, ને તેની સામે રામીસીસ તેની ગદા વડે એક શત્રુદળને મારે છે, ને તે શત્રુઓના વાળ તેણે પકડેલા છે]

બળવાન વૃષભ, સત્યનિષ્ઠ, ત્રીસ વર્ષનો સ્વામી, તેના પિતા તા તોતુનેનની જેમ કિરીટોનો અધિપતિ, મિસરનો રક્ષક, પરદેશોનો શાસ્તા, રા, દેવોનો પિતા, મિસરનો સ્વામી, સુવર્ણનો બાજ, કાળનો અધીશ,

ઉપલા ને નીચલા મિસરનો મહાબલાઢ્ય સમ્રાટ, એવો જે રા–હરેમાખુ, તેના રાજ્યકાળમાં ૩૫મું વરસ, તીસી માસની ૧૩મી તારીખ.

રા–ઉસેરમા–સોતેપ–એન–રા,[1] રાનો પુત્ર, તોતુનેનનો તનુજ, રાણી સેખેતનુ બાળક, રામીસીસ, અમનનો પ્યારો, ચિરંજીવી.

ઊંચા પીંછા પહેરનાર, શૃંગસજ્જ, દેવપિતા તા–તોતુનેન તેમને ચાહનારા, તેમના પહેલા ખોળાના પુત્રને, નવયૌવન પામેલા દેવને, દેવોના કુમારને ત્રીસ વર્ષના સ્વામીને, તોતુનેન સમોવડા રાજા રામીસસને આ પ્રમાણે કહે છે

"હું તારો પિતા છું મેં તને દેવ જેવો ઘડયો છે. તારા સર્વ અંગો દેવાંશી છે મેં મેંડીસના ઘેટાનું રૂપ લીધું હતુ, ને હું તારી શીલવતી માતા પાસે ગયો હતો મેં તારો વિચાર કર્યો છે. મેં તને મારા મનને આનંદ આપે એવો ઘડયો છે. મે તને ઊગતા સૂર્યના જેવો ઉત્પન્ન કર્યો છે. મે તને દેવોની વચ્ચે ઉછેર્યો છે, હે રાજા રામીસીસ નૂસ અને તાએ બાળપણમા તારુ સગોપન કર્યું છે તને મારી આકૃતિ જેવો, ઉદાત્ત, મહાન અને ગરવો સરજેલો જોઇને, તેઓ હર્ષભેર નાચે છે. તાના ઘરની મહાન રાજકુમારીઓ અને તેમના મદિરની હથેરીઓ[2] તારા દેહને મારી ભવ્ય આકૃતિના જેવો સુદર ને સુસ્વરૂપ જોઇને ઉત્સવ કરે છે, તેમના હૃદય હર્ષથી ઊભરાય છે, તેમના હાથ હર્ષભેર ઢોલક ઉપાડે છે

"દેવો અને દેવીઓ તારા સૌંદર્યના સ્તુતિગાન ગાય છે તેઓ તારી કીર્તિ ગાતા મારી પ્રશસા કરે છે ને કહે છેઃ 'તમે અમારા પિતા છો. તમે અમને જન્મ આપ્યો છે. તમારા જેવો એક દેવ છે –રાજા રામીસીસ'

---

૧ મિસરની ભાષામા રામીસીસનુ નામ. રામીસીસ એ ગ્રીક રૂપ છે.
૨. દેવીઓ.

"હું તારી સામે જોઉં છું ને મારું હૈયું હરખાય છે. હું તને મારા સોનેરી હાથ વડે આલિંગન કરું છું. હું તારી આસપાસ ચેતન, વિશુદ્ધિ ને દીર્ઘાયુષ્ય મૂકું છું. હું તને સ્થાયી સુખ પૂરું પાડું છું. મેં તારામાં આનંદ, આહ્લાદ, હર્ષ અને સુખચેન મૂક્યાં છે. હું તને વર આપું છું કે તારુ શરીર ફરી મારા જેવું યુવાન થજો. મેં તને પસંદ કર્યો છે, મેં તને માનીતો બનાવ્યો છે, મેં તને સંપૂર્ણ બનાવ્યો છે. તારું હૃદય ઉત્તમ છે ને તારાં વચન મનોહર છે. જૂના વખતથી આજ લગી તેં કોઈ પણ વસ્તુ વિષે દુર્લક્ષ કર્યું નથી. તુ તારી આજ્ઞા દ્વારા પૃથ્વીના નિવાસીઓમાં ચેતન પૂરે છે, હે રાજા રામીસીસ.

"મેં તને શાશ્વત રાજા, સદાકાળ જીતનારો નરપતિ, બનાવ્યો છે. મેં તારાં અંગો સુવર્ણમિશ્રિત રૂપાનાં, તારાં હાડકાં પીતળનાં, ને તારા બાહુ લોખંડના બનાવ્યા છે. મેં તને દૈવી કિરીટનું ગૌરવ અર્પણ કર્યું છે. તું હકદાર સમ્રાટ રૂપે બે દેશ પર રાજ્ય કરે છે. મેં તને ઊંચી નાઈલ આપી છે, અને તે તારે માટે મિસરને અઢળક ધન ને સંપત્તિથી ભરે છે. તું જ્યાં ચાલે છે તે સર્વ સ્થળોમા લીલાલહેર છે. મેં તને પુષ્કળ ધણ આપ્યા છે, બે દેશને સદાકાળ સમૃદ્ધિમાન બનાવવાને. તેમનું ધાન્ય સાગરકાંઠાની રેતી જેટલુ છે; તેમના કોઠાર આભને અડે છે, ને તેમના અનાજના ઢગ પર્વતો જેવડા છે. તું પુષ્કળ માછલાં પકડાતાં જુએ છે, ને તારા પગ આગળ પડેલા માછલાંના ઢગ નિહાળે છે, ત્યારે તેઓ હરખાય છે ને તારી પ્રશંસા કરે છે. આખુ મિસર તારો આભાર માને છે.

"હું તને આકાશ અને તેમાંની સર્વ વસ્તુઓ આપું છું. સેબ[૩] પોતાના અંતર્ભાગમાં જે કંઈ રહેલું છે તે તારે કાજે બતાવી દે છે. પંખીઓ દ્રુતગતિએ તારી પાસે આવે છે. હોરસેખાનાં પારેવાં તારી

૩. પૃથ્વીનો દેવ.

પાસે તેમની આહુતિઓ લાવે છે. તે રાનાં પારેવાના પ્રથમ સંતાનો છે. ચોથે તેમને સર્વ દિશામા મૂક્યાં છે.

"તું ઇચ્છે તેને બળવાન બનાવવાને સારુ તારુ મુખ ઉઘાડે છે, કેમકે તું નૃપ છે, તું નરાધિપ રાના જેવા બળ અને સામર્થ્ય ધરાવે છે, કેમકે તે બે દેશો પર રાજ્ય કરે છે.

"હે રાજા રામીસીસ, પર્વતોને કાપીને તેમાંથી પ્રચંડ, મહાકાય, અને સદાકાળ ટકનારી પ્રતિમાઓ ઘડવાની શક્તિ હું તને આપુ છુ. સ્મારકો પર તારું નામ કોતરવાને રત્ન તને પરદેશોમાંથી મળે એવો વર હું તને આપુ છુ

"તેં કર્યાં છે તે સર્વ કામોમા તુ સફળ થાય એવો વર હું તને આપું છુ. હું તને સર્વ પ્રકારના કારીગરો, સર્વ બેપગા ને ચોપગાં પ્રાણીઓ, આકાશમાં ઊડનારા સર્વ પ્રકારનાં પખેરુઓ આપુ છું. મેં સર્વ પ્રજાઓનાં હૃદયમાં તેમણે જે કઈ કર્યું છે તે તારે ચરણે ધરવાની ઇચ્છા મૂકી છે. મોટા તેમજ નાના રાજાઓ એકે હૃદયે તને રાજી કરવા મથે છે, હે રાજા રામીસીસ.

"તેં દેશની સરહદની કિલ્લેબંધી કરવા માટે મોટુ નગર — રામીસીસનગર બધાવ્યુ છે. તે આકાશના ચાર સ્તંભોની પેઠે પૃથ્વી પર વસેલું છે. તેમા તેં એક બાદશાહી મહેલ બધાવ્યો છે; તેમાં મારી જેમ તારે માટે પણ ઉત્સવો થાય છે. તું બેવડા સિંહાસનના વિશાળ સભાગૃહમાં ગયો ત્યા મેં મારે પોતાને હાથે તારે માથે મુગટ મૂક્યો છે. અને મારો ઉત્સવ ઊજવાય ત્યારે મનુષ્યો અને દેવોએ મારી જેમ તારા નામનો પણ મહિમા ગાયો છે.

"જેમ મેં પ્રાચીન કાળમા કરેલુ તેમ તે મારા પૂતળા ઘડાવ્યાં છે ને તેને માટે મંદિરો બાંધ્યાં છે. મેં તને ત્રીસીને હિસાબે વરસો આપ્યા છે. તું મારા સિંહાસન પર મારી જગાએ રાજ્ય કરે છે.

હું તારાં અંગોમાં ચેતન અને સુખ પૂરૂં છું. હું તારૂ રક્ષણ કરવાને તારી પાછળ રહું છું. હું તને આરોગ્ય અને બળ આપું છું. હું મિસરને તારા તાબામાં લાવું છું, અને હું એ દેશને શુદ્ધ જીવન પ્રદાન કરૂં છું.

"હે રાજા રામીસીસ, હું તને વર આપું છું કે તારી તલવારનાં બળ, જોશ અને સામર્થ્યનો પ્રભાવ સર્વ દેશોમાં જણાઇ આવશે. તું સર્વ પરપ્રજાઓનાં હૃદયને હતાશ બનાવે છે. મેં તેમને તારા પગ તળે મૂકી છે. પરદેશી કેદીઓને તારી સમક્ષ લાવવામાં આવે એટલા માટે તું પ્રતિદિન આગળ આવે છે. સર્વ પ્રજાઓના રાજાઓ અને મહાજનો તને તેમનાં બાળકો અર્પણ કરે છે. હું તેમને તારી તેજસ્વી તલવારને શરણે મૂકું છું, એટલા માટે કે તું તેમનું જે કંઇ કરવા ધારે તે કરી શકે.

"હે રાજા રામીસીસ, હું વર આપું છું કે તારો ભય સર્વનાં મનમાં વસશે ને તારી આજ્ઞા તેમનાં હૃદયમાં ઊતરશે. હુ વર આપું છુ કે તારું પરાક્રમ સર્વ દેશોમાં પહોંચશે, અને તારી ધાક સર્વ ભૂમિઓમાં ફેલાશે. રાજાઓ તારું સ્મરણ થતાંવેત થથરે છે. તારી આણ તેમને માથે વર્તે છે. તેઓ તારી દયા માગવાને યાચકરૂપે તારી પાસે આવે છે. તુ જેમને પ્રાણદાન આપવા ઇચ્છે તેમને આપે છે, અને જેમનાં મોત નિપજાવવા ઇચ્છે તેમને મારે છે. સર્વ રાષ્ટ્રોનું સિંહાસન તારા કબજામાં છે. હું વર આપું છું કે તું તારા સર્વ સ્તુતિપાત્ર ગુણો બતાવશે અને તારી સર્વ સારી ધારણાઓ પાર પાડશે. જે ભૂમિ તારા તાબામાં છે તે હર્ષમાં છે, અને મિસર નિરંતર આનંદ ભોગવે છે.

"હે રાજા રામીસીસ, મેં તને એવા અદ્દ્ભુત ગુણો વડે ઉન્નત બનાવ્યો છે કે સ્વર્ગ અને પૃથ્વી આનંદથી નાચે છે, અને જેઓ

અંદર છે તેઓ તારી સ્તુતિ કરે છે. પૃથ્વી પર જે પર્વતો, પાણી, ને પથ્થરની દિવાલો છે તે જ્યારે તારું શુભ નામ સાંભળે છે ત્યારે કંપે છે, કેમકે મેં તારે માટે જે કંઈ કર્યું છે તે તેમણે નિહાળ્યું છે. ખીતા દેશને મેં તારા મહેલને તાબે આણ્યો છે. તેના સરદારો કેદી બન્યા છે; તેમની સર્વે મિલકત તારા તાબામાં ખંડણીરૂપે છે. તેમની રાજકુમારી તેમા અગ્રસ્થાને છે,[૪] તે રાજા રામીસીસનું હૃદય નરમ પાડવાને આવે છે; તેના ગુણો અદ્‌ભુત છે, પણ મારા હૃદયમાં જે ભલાઈ છે તેને તે પિછાનતી નથી. તારું નામ સદાકાળ ધન્ય હો. તારા મહાન વિજયોનું હર્ષદાયક પરિણામ એક મહાચમત્કાર છે. દેવોના જમાનાથી તેની આશા રખાતી હતી, પણ તે કદી (સિદ્ધ થયું) સાંભળવામાં આવ્યું નથી. રાના કાળથી માંડીને તારા આયુષ્માનના રાજ્ય લગી તેની નોંધ ગ્રંથાલયમાં ગુપ્ત રૂપે પડેલી હતી. ખીતાની ભૂમિ મિસરની સાથે એકહૃદય કેવી રીતે થઈ શકે એ સમજી શકાતું નહોતું. અને જો તો ખરો, હે રાજા રામીસીસ, મેં તારું નામ સદાકાળ જીવતું રાખવાને એ દેશને તારા પગ નીચે કચડી નાખ્યો છે."

દેવાંશી રાજા, બે દેશનો સ્વામી, જે ખેપરા–રાના જેવાં અંગો સહિત જન્મ્યો છે, જે રા જેવો ભાસે છે, જે તા–તોતુનેનનો ઔરસ પુત્ર છે, એવો મિસરપતિ, રા–ઉસેરમા–સોતેપ–એન–રા, રાનો પુત્ર, રામીસીસ, અમનનો પ્યારો, સદા આયુષ્માન, તેની સમક્ષ દર્શન દેનારા તેના પિતા, દેવોના પિતા, તોતુનેનને કહે છે:

"હું તમારો પુત્ર છું. તમે મને ગાદી પર બેસાડ્યો છે. તમે મને તમારી રાજવી શક્તિ આપી છે. તમે તમારા દેહના જેવી મારી

૪ ખીતાની રાજકુમારી રામીસીસને પરણાવવામા આવેલી તેનો ઉલ્લેખ છે.

આકૃતિ ઘડી છે. તમે જે કંઈ સરજાવ્યું છે તે મારા હાથમાં સોંપ્યું છે. તમે ઇચ્છશો તે સર્વ સત્કર્મો કરીને હું તેનો જવાબ વાળીશ.

"હું તમારા જેવો ચક્રવર્તી છું, તેથી મેં મિસર દેશને સર્વ આવશ્યક સામગ્રી પૂરી પાડી છે. મિસર જેવું પૂર્વે હતું તેવું હું તેને તમારે કાજે ફરી બનાવીશ. હું દેવોની આબેહૂબ પ્રતિમાઓ બનાવીશ, તેમાં તેમનાં શરીરોનો રંગ પણ ઉતરાવીશ. મિસર તેમને હૃદયગમ થઈ પડશે. હું તેમને માટે મંદિરો બંધાવીશ.

"મેં મેંફીસમાં તમારું મંદિર મોટું કરાવ્યું છે. તેને શાશ્વત વસ્તુઓથી, સોનાનાં રત્નજડિત આભૂષણોથી, સાચા રત્નોથી શણગાર્યું છે. તેની ઉત્તર બાજુએ મેં બેવડી સીડીવાળુ એક ખુલ્લુ પ્રાંગણ બનાવ્યું છે. તેનાં પ્રવેશદ્વાર આકાશના ક્ષિતિજ જેવાં છે, એટલા માટે કે વિશાળ જનસમુદાય તમારી પૂજા કરી શકે.

"તેની દિવાલોની અંદર તમારું ભવ્ય દેવાલય બંધાવ્યું છે. તમારી દૈવી પ્રતિમા તેના ગૂઢ ગર્ભગૃહમાં, ઉચ્ચપદે વિરાજે છે. મે તેને અનેકાનેક પૂજારીઓ, ધર્મવેત્તાઓ અને ખેડૂતો, તથા જમીન અને ઢોરો આપી રાખ્યાં છે. તેને ધરાવાતા ભોગોની મેં લાખોથી ગણતરી કરી છે. તમે પોતે મને ફરમાવેલું તેમ તમારો ત્રીસ વર્ષનો મહોત્સવ ત્યાં ઊજવાય છે. તમે ઇચ્છો છો તેમ તમારા મહાયજ્ઞને દિવસે સર્વ પ્રકારનાં પ્રાણીઓ ટોળાબંધ તમારી પાસે આવે છે. વૃષભો ને વાછડાઓની ગણના થઈ શકે એવી હોતી નથી. તેમના માસના ટુકડા લાખોની સંખ્યામાં હોય છે. તેમની ચરબીનો ધુમાડો સ્વર્ગ લગી પહોંચે છે ને આકાશમાં ઝીલી લેવાય છે.

"મે એવી વ્યવસ્થા કરી છે કે સર્વ દેશો મેં તમારે કાજે રચેલા ધામનું સૌંદર્ય જુએ. આખા દેશના નિવાસીઓને અને પરદેશીઓને

• મેં તમારા નામથી અંકિત કર્યાં છે. તેઓ સદાકાળ તમારા તાબામાં છે; કેમકે તમે તેમને જન્મ આપ્યો છે, તમારા પુત્રની આણમાં રહેવાને માટે. એ તમારો પુત્ર સિંહાસન પર આરૂઢ છે, દેવો ને મનુષ્યોનો સ્વામી છે. તમારી પેઠે ત્રીસ વર્ષના ઉત્સવો ઊજવે છે, બેવડો મુગટ પહેરે છે, શ્વેત કિરીટનો પુત્ર છે ને રાતા કિરીટની સંતતિ છે; તે શાંતિથી બે દેશોનું ઐક્ય સાધે છે. એવો છે મિસરનો રાજા, રા–ઉસેરમા–સોતેપ–એન–રા, રાનો પુત્ર, રામીસીસ, અમનનો પુત્ર, આયુષ્માન.

૩૨

જાદુના મંત્રો

[જાદુ અને જંતરમંતરને મિસરના ધર્મમાં મહત્ત્વનું સ્થાન હતું. લોકધર્મ તો મોટે ભાગે એટલેથી જ અટકતો. દેવમંદિરોના પૂજારીઓ જાતજાતના મંત્રો ચલાવતા, શીખતા ને શીખવતા, અને એ મંત્રોથી મંત્રેલાં તાવીજ, માદળિયાં વગેરે લોકોને આપી સારી પેઠે આવક પણ કરતા. આવા કેટલાક મંત્રો નમૂનારૂપે નીચે આપ્યા છે. આ મન્ત્રોમાં શબ્દોના અર્થ મહત્ત્વના નથી હોતા. શબ્દોના ઉચ્ચારણમાં જ અમુક શક્તિ રહેલી મનાય છે. નીચેનામાં જે પહેલું છે તે કેવળ જાદુનો મન્ત્ર નથી, પણ લહિયાની પ્રાર્થના છે. લહિયો ખડિયા અને લાકડાના પાટિયા માટે પ્રાર્થના કરે છે. આવા મન્ત્રો બોલનાર માણસે શૌચાદિના કેટલાક નિયમો પાળવા પડતા. દા. ત. એક મન્ત્રને અંતે લખ્યું છે કે "આ મન્ત્રનો પાઠ તે જ માણસ કરે જેણે વિધિપૂર્વક શરીર અને મનને શુદ્ધ કર્યાં હોય, જેણે સ્ત્રીનો સ્પર્શ ન કર્યો હોય, અને જેણે માંસ કે મચ્છી ન ખાધાં હોય."]

૧

લહિયાની પ્રાર્થના

હે વયોવૃદ્ધ દેવ! તું તારા દૈવી પિતાને જુએ છે. તું થોયના અન્યનો રખેવાળ છે. જો, હું આવ્યો છું. મારી પાસે યશ છે. મારી

પાસે બળ છે. મારી પાસે શક્તિ છે. મારી પાસે થોથના ગ્રંથોનો સંગ્રહ છે. સેતમાં રહેનાર દેવ અકર આગળ થઇને પસાર થઈ શકાય એટલા માટે એ ગ્રન્થો હું લાવ્યો છું. ખડિયો અને પાટિયું એ વસ્તુઓ થોથદેવના હાથમાં હોય છે એટલા માટે હું લાવ્યો છું. એમાં જે કંઇ રહેલું છે તે ગુપ્ત છે. મને લહિયા તરીકે જુઓ! હું ઓસાઇરીસના અવયવોના કકડા લાવ્યો છું, ને મેં તેના પર લખ્યું છે. એ મહાન અને સુંદર દેવનાં વચનો મેં દરરોજ સુંદર અક્ષરે લખી કાઢયાં છે. હે હેરુ-ખુતી, તે મને આજ્ઞા કરી હતી, એટલે મેં જે યોગ્ય અને સાચું હતું તેની નકલ કરી છે; અને હું તે દરરોજ તારી પાસે લાવું છું.

૨

સાપનો મન્ત્ર

હે સાપ રેરેક, તું આ તરફ આગળ આવીશ નહીં. સેબ અને શુ દેવને જો. હવે શાંત ઊભો રહે. રાએ નિષિદ્ધ ગણ્યો છે તે ઉંદર તુ ખાજે, અને ગંદી બિલાડીનાં હાડકાં ચાવજે.

૩

ઝાડનો મન્ત્ર

હે નૂતદેવીના સરુવૃક્ષ! તારામાં જે પાણી અને હવા છે તે તું મને આપજે. ઉન્નૂમાં જે રાજ્યાસન છે તેને હું ભેટું છું, અને હું નેકકઉરના ઈંડાની ચોકી ને રક્ષા કરું છું. તે ઊંડુ વિકસે છે, હું વિકસું છું. તે જીવે છે, હું જીવું છું. તે હવા લે છે, હું હવા લઉં છું— હું વિજેતા ઓસાઇરીસ અનિ.

૪

કમળ બનવાનો મન્ત્ર

રાનાં નાકના દેવી તેજમાંથી ઉત્પન્ન થનારું શુદ્ધ કમળ તે હું છું. મેં મારો રસ્તો કાઢયો છે, અને જે હોરસ છે તેને ખોળતું હું

આગળ ચાલ્યુ જાઉં છું. જમીનમાંથી ઊગી નીકળનારી શુદ્ધ વસ્તુ તે હુ છું.

૫

મગર બનવાનો મન્ત્ર

હૂં દૈવી મગર છું. હું દેવથી ડરતો રહું છું. હૂં દૈવી મગર છું. હૂં ખાઉધરા પશુની પેઠે મારા શિકારને પકડું છું. કેમુર નગરમાં જે મહાન અને પ્રચડ મત્સ્ય છે તે હું છું. સેખેમ નગરમાં જે દેવને પ્રણામ અને પ્રણિપાત થાય છે તે દેવ હુ છું.

૬

મૃતલોકમાંથી પાછા પૃથ્વી પર આવવા માટેનો મન્ત્ર

લેખક માહુ કહે છે

"મારી પાસે જ્ઞાન છે' દેવી સેખેતે મને ગર્ભમાં ગખ્યો છે, અને દેવી નીથે મને જન્મ આપ્યો છે હૂં હોરસ છું, અને હોરસની આંખમાંથી નીકળી આવ્યો છુ. હૂં હોરસમાંથી નીકળી આવેલો ઉઆચીત છું. હું હોરસ છુ. હું ઊડું છુ, અને રાની જે નાવડી સ્વર્ગમાં છે તેના વળાંકમા હૂં રાના કપાળ પર બેસી જાઉં છું."

મિસરનાં સંસ્કૃતિ અને સાહિત્ય

મિસરમાતા નાઇલ

આફ્રિકા ખંડના ઈશાન ખૂણામાં, નાઇલ નદીને બન્ને કાંઠે, નદીના પ્રવાહને સમાંતર પાધડીપને વિસ્તરેલી મિસર અથવા ઇજિપ્તની ભૂમિ આવેલી છે. ગ્રીક ઇતિહાસકાર હેરોડોટસના શબ્દમાં કહીએ તો મિસર એ "નાઈલની પ્રસાદી" છે. મોરીસ મેટરલિંકનો શબ્દ વાપરીએ તો નાઇલ એ "મિસરનો આત્મા" છે. ચોમેર ફેલાયેલા અફાટ રણની વચ્ચે નાઇલનાં જીવનદાયી જળે હરિયાળીની આ લાંબી પટી પેદા કરેલી છે, તે એ જ તેને પાળીપોષી રહી છે. નાઇલમાં ચોમાસે તેમજ ઉનાળે પાણીનાં પૂર આવે તે કાંઠા ઓળંગીને રેલાય, આસપાસની ભૂમિને સજળ કરે, ને તેના પાક પકવી આપે. પાણીમાં ઘસડાઇ આવેલા કાંપથી ભૂમિ ફળદ્રુપ થાય.

ચિરંજીવી પિરામીડો

એ મિસર દેશમાં જે સંસ્કૃતિ પ્રાચીન કાળમાં ખીલી અને ફૂલીફાલી હતી તે જગતની પ્રાચીનતમ સંસ્કૃતિઓમાંની એક છે. ઇ. સ. પૂર્વે ૩૨૦૦ થી માંડીને એનો ચોક્કસ ઇતિહાસ મળે.

છે.[1] પણ આજે એ સંસ્કૃતિ જીવતી નથી. પ્રાચીન ઇજિપ્શિયન પ્રજાનો વારસ કહેવાય, કે તેની સાથે નિકટનું સામ્ય ધરાવતો હોય, એવો કોઈ પણ સમાજ કે જાતિસમૂહ આજે જગતમાં હસ્તી ધરાવતો નથી. તેણે ખીલવેલા કળાઓ અને શાસ્ત્રોના કેટલાયે અંશો જગતની સંસ્કૃતિના ભંડોળમા ભળી ગયા છે.[2] પણ એના દૃષ્ટ અવશેષોમા તો થોડાક ઊંચા પિરામીડો, નરસિંહની પાષાણની આકૃતિઓ, આલેશાન

૧. આ તારીખોને વિષે પણ ઘણો મતભેદ છે ફ્લિન્ડર્સ પેટ્રી મિસરનો પહેલો રાજા ઈ. સ. પૂર્વે ૪૩૨૦ મા થઈ ગયો એમ માને છે.

૨. "ખેતી, ધાતુકામ, ઉદ્યોગ અને સ્થાપત્યમા સુધારો; કાચ અને કપડા, કાગળ અને શાહી, પચાગ અને ઘડિયાળ, ભૂમિતિ અને મૂળાક્ષરની તેમણે કરેલી દેખાતી શોધ, વ્યવસ્થિત અને શાતિમય રાજ્યતન્ત્ર, વસ્તીપત્રક અને ટપાલ, પ્રાથમિક અને માધ્યમિક કેળવણી, સરકારી હોદ્દા અને વહીવટ માટેની તાલીમ, એ સર્વેનો સરસ વિકાસ; લેખન અને સાહિત્ય, વિજ્ઞાન અને વૈદકની પ્રગતિ, વ્યક્તિગત અને પ્રજાકીય ધર્મબુદ્ધિની આપણી જાણમાં પહેલવહેલી થયેલી સ્પષ્ટ જાગૃતિ, સામાજિક ન્યાય માટેનો પ્રથમ પોકાર; મોટા પાયા પર ચાલતી એકપત્નીવિવાહની પહેલવહેલી પ્રથા; પહેલવહેલો એકદેવવાદ; નીતિધર્મ વિષેના પહેલવહેલા નિબન્ધો; સ્થાપત્ય, શિલ્પ અને નાની કળાઓનો પૂર્વે કદી ન થયેલો, અને પછી એટલી હદે કદી ન પહોચેલો, એવો ઉત્કર્ષ—મિસર જ પેલા આ કાળના અવશેષો કદી ગુમ થઈ ગયા નહીં. એમના મારામા મારા દૃષ્ટાન્તો રણની નીચે દટાઈ ગયા, અથવા તો અવનિતલના કોઈ ઉત્પાતથી ઊથલપાથલ પામ્યા, એટલુ જ (મહાનગર થીબ્ઝનો નાશ ઇ. સ. પૂર્વે ૨૭મા ધરતીકપથી થયો હતો). ફિનિશિયનો, સિરિયનો અને યહૂદીઓ, ક્રીટવાસીઓ, ગ્રીકો તથા રોમનોની મારફતે પસાર થઈને મિસરની સસ્કૃતિ માનવજાતિના સાસ્કૃતિક વારસારૂપ બની ગઈ. મિસરે ઇતિહાસના ઉષ:કાળમા જે કઇ કર્યું, જે કઇ સિદ્ધિઓ મેળવેલી તેની અસરે કે તેની સ્મૃતિએ પ્રત્યેક પ્રજા અને પ્રત્યેક યુગ પર પોતાની છાપ પાડી છે "—વીલ ડ્યુરા: 'ધી સ્ટોરી ઑફ સિવિલિઝેશન', પૃ. ૨૧૬-૭.

દેવમંદિરોનાં જરાજીર્ણ ખંડેરો, તેના ઊંચા ને ભગ્ન સ્તંભોની હારો, અને રાજારાણીઓની મહાકાય મૂર્તિઓ ને કબરો એટલું જ રહ્યું છે.

ઇતિહાસકાર આર્નલ્ડ ટોઇનબી કહે છેઃ " ઇજિપ્તના એ પ્રાચીન સમાજે પાષાણ વાટે જે અમરત્વ શોધ્યું અને મેળવ્યું છે તે વધારે વિજયી નીવડ્યું છે જે પિરામીડો ચાર કે પાંચ હજાર વરસ લગી, કાળના ઘસારાને-વશ થયા વિના, તેમના સર્જકોની હસ્તીની મૂગી સાક્ષી પૂરતા ઊભા રહ્યા છે તે હજુ લાખો વરસ લગી એ કામ અવિચળપણે કરતું ચાલુ રાખે એ સંભવિત છે. માનવજાતિ નાશ પામે, અને જગતમાં તેમની સાક્ષી જોનાર ને સાંભળનાર મનુષ્યેન્દ્રિયો ન હોય, તથા તેનો અર્થ સમજનાર મનુષ્યોનાં મન ન હોય, ત્યારે પણ તેઓ, અડીખમ ઊભા રહીને, પોતાને રચનાર ઇજિપ્શિયન સમાજની હસ્તીની સાક્ષી પૂર્યા કરશે, અને કહેશે કે 'આદમ થઇ ગયો તેની પણ પહેલાંના અમે છીએ.' "[3]

આ વચનોમાં સહેજ અતિશયોક્તિ ભલે હોય, પણ પિરામીડ એ નામશેષ થયેલી ઇજિપ્શિયન સંસ્કૃતિનું સૌથી સુંદર પ્રતીક છે એ તો નિઃસંશય અને નિર્વિવાદ છે. એક આરબ કહેવત હતી કે 'આખી દુનિયા કાળથી ડરે છે, પણ કાળ (સમય) પિરામીડથી ડરે છે." પિરામીડ એ રાજાઓની કબરો છે. ઇ. સ. પૂર્વે ૨૮૮૭ (બીજે મતે ઇ. સ. પૂર્વે ૩૧૫૦)થી માંડીને કેટલાક વખત લગી મિસરમાં રાજવંશો થઇ ગયા તેમાંના ચોથા વંશના રાજાઓને પિરામીડ બાંધવાનો શોખ થઇ આવેલો. તેમનું અનુકરણ કરી પછીના બીજા કેટલાક રાજાઓએ પણ પિરામીડ બંધાવેલા. પિરામીડો એ તેમણે જીવતાં રચી રાખેલી પોતાની કબરો હતી. અમૃતત્વપ્રાપ્તિની જે ઝંખના માનવજાતિમાં જન્મથી જડાયેલી છે તેનું એ મૂર્ત રૂપ હતું. એ કાળના મિસરવાસીઓ માનતા

૩. 'એ સ્ટડી ઑફ હિસ્ટરી ', વૉ. ૧, પૃ. ૧૨૮–૯.

કે દેહની અદર જ દેહની એક સૂક્ષ્મ પ્રતિકૃતિ વસે છે —જેને તેઓ 'કા' કહેતા, દેહ મૃત્યુ પામે તોપણ 'કા' નાશ પામતુ નથી, અને મૃત દેહને સડવા દીધા વિના સાચવી રાખ્યો હોય તો એ દેહ ટકે એટલો વખત 'કા' પણ ટકી રહે છે. એટલે માણસ મરી ગયા પછી તેના શબમાથી સડી જાય એવા ભાગો (મગજ, આતરડા, વગેરે) કાઢી લેતા; જઠરના ભાગમા અનેક સુગધી દ્રવ્યો ભરતા, પછી તેને સિત્તેર દિવસ લગી અમુક રાસાયણિક દ્રવ્ય(Natron)ના પાણીમા બોળી રાખતા, ત્યારબાદ તેને ધોઇ વસ્ત્રોમા વીંટાળતા એ વસ્ત્રો વાપરતા પહેલા એને કોઇક જતુનાશક પદાર્થના પાણીમા બોળતા, એ કપડા પર ગુંદર ચોપડતા, વસ્ત્રો એવી કાળજી અને ખૂબીથી વીંટાળતા કે શરીરની આકૃતિ સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે, આંખની જગાએ લીલો ને મૂછની જગાએ કાળાશ પડતો રગ ચોપડતા; અને પછી એ શબને લાકડાના મનુષ્યાકારના કફનમા મૂકી કબરમા ગોઠવતા એ કબરો તેજ પિરામીડ. શબને સાચવવાની કળા એમને એટલી સારી આવડતી હતી કે 'ફક્ત હાડકા જ નહીં પણ ચામડી અને વાળ, સ્નાયુ તથા બીજા અવયવો પણ સચવાઈ રહેતા, અને જ્ઞાનતંતુ તથા મગજ—અને સૌથી આશ્ચર્ય-કારક વસ્તુ તે—આખની કીકી પણ આજે તપાસવા મળી શકે છે"[૪] મૃત દેહને ટકાવી રાખી મૃત્યુને હફાવવાની અને અમૃતત્વ પામવાની ઝંખના મિસરના જીવનમા એટલુ પ્રધાન સ્થાન ભોગવતી હતી કે એની આસપાસ જ અનેક કળાઓ ને શાસ્ત્રોની રચના થઇ હતી.

પિરામીડો એ સ્થૈર્ય અને સ્થાયિત્વના, એ કાળના જગતે કદી ન જોયેલા ને ન જાણેલા એવા, મોટામા મોટા મૂર્તિમત રૂપ હતાં. યાવચ્ચદ્રદિવાકરૌ ટકવાની આશાએ એ બધાણ હતા "એના પથરા જાણે સેંકડો માઇલ દૂર આવેલી ખાણોમાથી લાવવાના ન હોય,

---

૪. ઇલિયટ સ્મિથ.

પણ રસ્તાની બાજુમાં જ ઊગી નીકળતા હોય, એટલી ગાંડી ધીરજથી ખડકવામા આવ્યા હતા."[૫] પિરામીડ રચનાર પહેલા રાજા ખુફુના પિરામીડમા પથ્થરની પચીસ લાખ શિલાઓ છે, ને તેમાંની કેટલીક તો દોઢસો ટન વજનની છે. સર્વેનું સરેરાશ વજન અઢી ટન છે. એ પિરામીડે પાચ લાખ ચોરસ ફીટ જગા રોકી છે, અને તે ૪૮૧ ફીટ ઊંચો છે હેરોડોટસે કહ્યુ છે કે તેને બાધવાને એક લાખ માણસોએ (ત્રણ ત્રણ મહિનાના વારાથી) ત્રીસ વરસ લગી કામ કરેલુ. એના માપની ચોકસાઈ અને કેટલીક શિલાઓની સફાઈ ખરેખર એ પ્રજાની સ્થાપત્યકુશળતાનો સચોટ પુરાવો આપે છે

પાછળના ઘણા રાજાઓએ એવા પિરામીડ ન બધાવ્યા, છતા તેમને પણ તેમની કલ્પના પ્રમાણે અમર તો રહેવુ જ હતુ, એટલે તેમણે પહાડ કોતરીને તેમા પોતાની કબરો બધાવી, તેમાં પોતાના દેહો મુકાય એવી યોજના કરી, અને તેઓ જીવતા જે જે વસ્તુઓ વાપરતા તે બધી તેમા મુકાય (જેથી મરણોત્તર જીવનમા પણ એ વાપરવા મળે), જે સ્ત્રીઓ ને નોકરચાકરોની સેવા તેમને જીવતા મળતી તેમની પ્રતિકૃતિઓ કબરમા શબની સાથે મુકાય, એવી પેરવી કરી આમ એ કબરોએ જ મિસરની એ સંસ્કૃતિને ખજાનાની પેઠે હજારો વરસ સાચવી રાખી. એ કબરો જ્યારે ઊઘડી ત્યારે એમાથી માણસે કદી કલ્પી ન હોય એટલી સામગ્રી મળી આવી, અને વીસમી સદીનુ જગત એ પ્રાચીન સંસ્કૃતિને નવી નજરે જોતું થયુ મિસરનુ ઘણુ સાહિત્ય પણ એ પિરામીડો ને કબરોમા જ લખેલુ કે સંઘરેલુ મળી આવ્યુ છે

સંસ્કૃતિનો ઊગમ

મિસરમા સંસ્કૃતિનો ઊગમ કેવી રીતે થયો એની કેટલીક દંતકથાઓ જ મળે છે. જે સંસ્કૃતિનો ઇતિહાસ મળે છે

૫. વિલ ડૂરા.

તે મૂળ પગદેશથી આવેલી એમ એ સમયને લગતા કેટલાક પુરાવા પરથી મનાય છે. જગતની સંસ્કૃતિનો પ્રથમ ઉદ્ભવ કયાં થયો એને વિષે અનેક મતો ચાલે છે.[૬] કેટલાક માને છે કે એ

૬. સર જોન મારશલ માને છે કે સિંધુકાઠાની સંસ્કૃતિ જ સર્વથી પ્રાચીન છે. વિલ ડુરા લખે છે "ઇજિપ્તમાં પહેલો પિરામીડ બંધાયો ત્યારે મોહેન-જો ડારોની સંસ્કૃતિનો મધ્યાહ્નકાળ હતો, અને તેને સુમેરિયા તથા બેબિલોનિયાની સાથે વેપાર, ધર્મ ને કલાની લેવડદેવડના સંબંધો હતા." ડુરાનો પોતાનો મત એવો છે કે "સંસ્કૃતિના ઐતિહાસિક નાટકના સૌથી પ્રથમ જાણીતા અંકો મેસોપોટેમિયાની નદીઓના દોઆબે જોયા હશે એમ પુરવાર થવાનો સંભવ છે." બીજા વિદ્વાનોના મત ટાંકતા તે લખે છેઃ "મેકડોનેલ માને છે કે સિંધુકાઠાની આ અજબ સંસ્કૃતિ સુમેરિયાથી આવેલી હતી. હોલ માને છે કે સુમેરિયનોને તેમની સંસ્કૃતિ હિંદુસ્તાનથી મળેલી હતી. વૂલી માને છે કે સુમેરિયનો અને પ્રાચીન હિંદુઓ બંનેએ બલુચિસ્તાનમાં કે તેની નજીક પ્રગટેલી કોઈ પ્રાચીનતર સંસ્કૃતિમાંથી પોતાની સંસ્કૃતિ લીધી હશે શોધકોને જોઈને આશ્ચર્ય થયું છે કે બેબિલોનિયા અને હિંદ બંનેમાં મળેલી કેટલીક સરખી મુદ્રાઓ મેસોપોટેમિયન સંસ્કૃતિની પ્રારંભિક ભૂમિકાની, પણ સિંધુતટની સંસ્કૃતિની પાછલી ભૂમિકાની, છે, એટલે તે સૂચવે છે કે હિંદુસ્તાનની સંસ્કૃતિ વધારે જૂની છે." ચાઈલ્ડનો મત એ તરફ ઝૂકે છે. વેડેલ સુમેરિયન સંસ્કૃતિને પ્રાચીનતમ માને છે આર્થર બ્રોડિયર નામનો એક લેખક લખે છે "સિંધ અને પંજાબના રસાળ નદીકાઠાના પ્રદેશોમાં પુરાતત્ત્વશોધકોએ થોડાં જ વરસ પર હરપ્પા અને મોહેન-જો ડારોના મહાનગરો ખોદી કાઢયા છે. તેમાં મળી આવેલી વસ્તુઓએ, વજ્રાઘાતની પેઠે, ઇતિહાસકારોના રૂઢ મતોના ચૂરા કરી નાખ્યા છે, અટી, હિંદના વાયવ્યભાગમાં, જે સંસ્કૃતિ જોવામાં આવી છે તે કદાચ સુમેર અને ઇજિપ્તના કરતા પણ જૂની ઠરે. પિરામીડો બંધાયા અથવા તો બેબિલોનિયાના પૂજારી-રાજાઓ ભવ્ય સ્તોત્રોનો પાઠ કરતા તેના પહેલાં જ આ સંસ્કૃતિ અજબ કુશળતા ને વૈભવની સ્થિતિએ પહોચી હતી. સિંધમાં આવેલું મોહેન-જો-ડારો એ એક ઉપર એક આવેલા દસ નગરોના થરવાળી એક વિશાળ ટેકરી છે, તેમાંના નવામાં નવા ત્રણ જ હજુ તો ખોદાયા

ઉદ્ભવ મેસોપોટેમિયામા આવેલી ટિગ્રીસ અને યુફ્રેટિસ નદીને કાંઠે થયો હતો; બીજા કેટલાક એ માન સિંધુતટના પ્રદેશને આપે છે વૅડેલ નામના એક અંગ્રેજ વિદ્વાને સસ્કૃત, સુમેરિયન અને ઇજિપ્શિયન ત્રણેય ભાષાનો ઊંડો અભ્યાસ કરી કેટલાક અનુમાનો કાઢ્યા છે, તે જોકે સર્વસમત થયા નથી છતા રમૂજી છે મહાભારતમા જે મનસ્યુ રાજાનું નામ આવે છે ને પુરાણોમા સૂર્યવંશી સગર રાજાના પુત્ર અસમંજસનું નામ છે તે એક જ વ્યક્તિના નામ છે સગર રાજા સુમેરનો રાજા હતો, ચક્રવર્તી હતો, ને ભારતવર્ષથી માંડીને ઇંગ્લંડ લગી તેની આણ વર્તતી હતી એનો પુત્ર અસમજસ તે જ ઇજિપ્શિયન સસ્કૃતિનો પ્રથમ સસ્થાપક અહ-મજ જેને ગ્રીક લોકો મીનીઝ નામે

છે ઇ સ પૂર્વે ૩૦૦૦ ને સુમારે તજાયેલુ આ મહાનગર, અને તેને મળતુ બીજુ નગર હરપ્પા, એ બંનેમા જે જીવન પ્રગટ થાય છે તે ઘણુ સમૃદ્ધ ને જટિલ છે તેના ઉત્સાહી શોધકો તો એવો દાવો કરે છે કે જે ખરેખર આજ સુધી જોવામા આવ્યા છે તેના કરતા એ સસ્કૃતિ ઓછામા ઓછા દોઢ હજાર વરસ જેટલી જૂની હશે એ નગરોમા વ્યવસ્થિત ને સારી કરસ બધીવાળા રસ્તા છે, અને એ રસ્તા જે વખતે બધાયા તે વખતે સુમેરના નગરોમા કશી ચોકસ યોજના ન હતી વળી આ નગરોમા પાણી વહી જવાની નીકોની યોજના, સ્નાનગૃહો, સુંદર બાંધણીવાળા ઘરો અને મોટા મ દિરો પણ હતા ઇજિપ્ત કે બેબિલોનિયા ઘોડાને ઓળખતા થયા તે પહેલા લાબા વખત પર આ નગરોના લોકો અશ્વારોહણ કરતા તેમણે હાથીને પકડી કેળવ્યો હતો ત્યાના કસારા, કુભાર અને ઝવેરીઓ સુંદર ને સુશોભિત વસ્તુઓ બનાવતા વૃષભ, વાઘ, કૂતરા, વાનર, સાપ અને મનુષ્યની તેમણે કોતરેલી આકૃતિઓ સરસ કુશળતા અને આકાર વિષેના આશ્ચર્યકારક જ્ઞાનનો પુરાવો આપે છે આ સસ્કૃતિનુ સૌથી વિશેષ દેખાઇ આવતુ લક્ષણ એ છે કે તેમા પ્રારંભિક સુમેરિયન સસ્કૃતિ અને આર્ય ભારતના પાછલા કલા અને ધર્મ બનેને મળતા અશો દેખાઇ આવે છે" ('એ પેજન્ટ ઑફ સિવિલિઝેશન')

ઓળખે છે મગર અને અહ-મર્જના નામની મુદ્રાઓ સિંધુને કાઠે પણ મળે છે, ને તેમા ઇજિપ્તનું નામ 'મુશીર' આપેલું છે (એ 'મુશીર' ઉપરથી જ 'મિસર' શબ્દ નીકળ્યો હોય)[૭] વેડેલ એમ પણ કહે છે કે મિસરની લિપિ એ પણ મૂળ સુમેરની લિપિ પરથી વિકસેલી છે; ને મિસરના જૂનામા જૂના લખાણો તે સુમેરિયન લિપિમા, અને સુમેરની પેઠે માટીના કોઠી આકારના લમગોળ બીબા પર કોતરેલા છે

પુરાતત્ત્વસંશોધન

મિસરની પ્રાચીન સંસ્કૃતિ અને તેનું સાહિત્ય બન્નેનો લોપ થયો તે પછી સેંકડો વરસ લગી જગતને તેની કંઈ જ જાણ ન હતી ગ્રીક લેખકોના લખાણોમા કવચિત તેના ઉલ્લેખો મળતા એટલુ જ એ શોધ અજબ રીતે થવા પામી ઇ સ ૧૭૯૮મા નેપોલિયને મિસર પર ચડાઈ કરી ત્યારે પોતાની સાથે કેટલાક ઇતિહાસના અભ્યાસી વિદ્વાનોને પણ તે લઈ ગયેલો એ માણસોએ જ લકસર અને કર્નાકના મદિરોની આધુનિક જગતને પહેલવહેલી જાણ કરી. છતા ત્યાના શિલાલેખો તેઓ વાચી શક્યા નહીં સદ્ભાગ્યે તેમને એક કાળી શિલા એવી મળી ગઈ જેના પર એક જ લેખ ત્રણ જુદી જુદી લિપિમાં હતો—એક મિસરની શિષ્ટલિપિ, બીજી મિસરની લોકલિપિ, ને ત્રીજી ગ્રીક લિપિ એ લેખ તે ઇ સ પૂ ૧૯૬મા કાઢેલુ પાચમા ટોલેમી નામના રાજાનુ ફરમાન હતુ જાણીતી ગ્રીક લિપિ પરથી યુરોપિયન વિદ્વાનોએ મિસરની લિપિ બેસાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો યગ નામના એક અગ્રેજ વિદ્વાને એ વિષયમા ઘણો પરિશ્રમ કર્યો પણ છેવટની સફળતા મળી શેપોલિયો નામના એક ફ્રેન્ચ વિદ્વાનને તેણે વીસ વરસની મહેનત પછી આખો શિલાલેખ ઉકેલ્યો, મિસરી અક્ષરો શોધી કાઢ્યા, અને

---

૭ ઇજિપ્ત દેશનુ ત્યાની મૂળ ભાષામા નામ હતુ 'ગબ્ત'. તે ઉપરથી ગ્રીકોએ કર્યું 'ઇજિપ્ટાસ'. તે પરથી 'ઇજિપ્ત' શબ્દ નીકળ્યો છે

મિસરનાં સંસ્કૃતિ ને સાહિત્યના જે ભંડારો બંધ પડેલા હતા તેનાં દ્વાર જગતને માટે ખૂલી ગયાં. ત્યારપછીનાં સો વરસમાં મિસરના અનેક પ્રાચીન અવશેષો — અનેક મૂર્તિઓ, રોજના વાપરની ચીજો, શિલાલેખો, કાગળ પર લખેલાં લખાણોનાં ટીપણાં વગેરે — પુષ્કળ પ્રમાણમાં મળતા ગયા, અને તે કાહિરો, બર્લિન, લંડન, પારીસ, ન્યૂયૉર્ક વગેરેનાં સંગ્રહાલયોમા મોકલાયા. મિસરનું જે કંઇ સાહિત્ય મળી આવ્યુ તેનાં યુરોપની ભાષાઓમાં ભાષાતરો થયા.

મિસરની લિપિ

જગતમાં લેખનની શરૂઆત ક્યા ને કેવી રીતે થઈ હશે તે કહી શકાય એમ નથી. કેટલાક ઇતિહાસકારનુ એમ પણ માનવું છે કે જગતમાં લેખનની શોધનો લાંબા વખત લગી વિરોધ થયો હશે, ને તેને પ્રજાની નીતિને ભ્રષ્ટ કરનાર માનવામાં આવી હશે મિસરમાં એક એવી દંતકથા ચાલતી કે વિદ્યાના દેવ થોથે જ્યારે થેમોસ રાજાને લેખનની કળા શીખવી ત્યારે રાજાએ તેને સંસ્કૃતિનો શત્રુ ને વિઘાતક ગાની તેની અવગણના કરેલી, અને કહેલું: "બાળકો ને જુવાનોને અત્યારલગી જે કંઇ શીખવાતું તે શીખવા ને યાદ રાખવા તેમને એકાગ્રપણે મહેનત કરવી પડતી. તેઓ હવે એવી મહેનત કરતા મટી જશે ને સ્મરણશક્તિને સતેજ રાખવા વિષે દુર્લક્ષ કરશે." લેખનની આ પહેલવહેલી કળા કુંભારકામને અંગે ખીલી હશે, ને માટીનાં વાસણો પર તેના બનાવનારનું નામ લખવા માટે તેનો ઉપયોગ પહેલવહેલો થયો હશે, એવો પણ એક તર્ક છે. મિસરના જૂનામાં જૂના જે શિલાલેખો મળ્યા છે તે, પાછળ કહ્યું તેમ સુમેરિયન ભાષા ને લિપિમાં લખેલા અને માટીનાં લંબગોળ બીબા
વિદ્યાના પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન ફ્લિન્ડર્સ પેટ્રાનો
માટી પર અક્ષરો કોતરી તેને ભઠ્ઠીમાં

પ્રાચીન કાળમાં ઘણા દેશોમાં હતો. ત્યારપછી મિસરની સ્વતંત્ર સંસ્કૃતિ જેમ વિકસતી ગઈ તેમ ત્યા ત્રણ પ્રકારની લિપિ પ્રચલિત થઈ (૧) દેવલિપિ અથવા ચિત્રલિપિ. એને શિષ્ટલિપિ પણ કહી શકાય. ગ્રીકોએ એને 'હાએરોગ્લીફ' (Hieroglyphs) એટલે કે પવિત્ર લખાણ નામ આપેલું. ચોયદેવે એ લિપિમાં લખાણો લખેલાં તે પરથી તેને દેવલિપિ પણ કહેતા. ધર્માધિકારીઓ એ જ લિપિ વાપરતા, ને સામાન્ય લોકોએ એ લિપિનો વાપર છોડી દીધા પછી પણ એમણે તે ચાલુ રાખેલો. એમાં પુરુષો, સ્ત્રીઓ, દેવો, દેહના અવયવો, પ્રાણીઓ, વૃક્ષો, છોડ, ફૂલો, વગેરેનાં ચિત્રોનો ઉપયોગ થતો. શરૂઆતમા એક એક ચિત્ર એક એક વસ્તુને માટે વપરાતું. પાછળથી તે વસ્તુથી સૂચવાતા વિચારને અથવા તે વસ્તુમાં રહેલા ગુણને સૂચવવા પણ તેનો ઉપયોગ થવા લાગ્યો. તે તે વસ્તુના નામના પહેલા અક્ષર પરથી તે અક્ષરને માટે પણ ક્યારેક એ ચિત્ર વપરાવા લાગ્યું. આ ત્રણેય રીત એકીસાથે ચાલતી; એટલે લિપિ ઉકેલવાનું કામ બહુ જ મુશ્કેલ થઈ પડ્યુ. આજે જેને આપણે 'મૂળાક્ષર' કહીએ છીએ એવા પૂરા અર્થમાં મૂળાક્ષરોની શોધ થઈ હતી એમ ન કહી શકાય. આ લિપિ ડાબી તરફથી જમણી તરફ લખાતી. (૨) બીજી લિપિ તે લેખનલિપિ. એ સ્વતંત્ર લિપિ ન હતી, પણ જેમ બાળબોધ પરથી મગઠીમા મોડી થઈ, ને જેમ દેવના-. લિપિ પરથી શિરોરેખા કાઢીને ગુજરાતી લિપિ બની, તેમ દેવલિપિનું જ લેખનસુલભ રૂપ તે આ લેખનલિપિ હતી. ગ્રીકો એને કહેતા 'હાએરેટિક' (Hieratic) સાહિત્યના લખાણોની નકલો કરવામાં તેનો ઉપયોગ થતો, ન ઉપરાત વેપારીઓ ને બીજા લોકો નિત્યના વ્યવહારમાં તેનો વાપર કરતા તે જમણી તરફથી ડાબી તરફ લખાતી (૩) ત્રીજી લિપિ તે લોકલિપિ. એ લેખનલિપિનું જ અધિક લોકસુલભ રૂપાન્તર હતું, તેથી ગ્રીકોએ એને 'ડેમોટિક' એટલે 'લોકલિપિ' એ

નામ આપ્યુ. ઝાઝું શિક્ષણ નહીં પામેલા સામાન્ય લોકો સામાજિક વહેવારમાં ને વેપારરોજગારમા એ લિપિથી કામ ચલાવતા આ ઉપરાંત એક ચોથુ નામ આવે છે 'કૉપટિક'. પણ એ સ્વતંત્ર ભાષા કે લિપિ નથી ઇસુ ખ્રિસ્ત પછીના કાળમા ખ્રિસ્તી બનેલા લોકો ઇજિપ્તની ભાષા ગ્રીક લિપિમા લખતા તેને જ 'કૉપટિક' નામ અપાયેલુ છે

લેખનસામગ્રી

એટલા પ્રાચીન સમયમા લેખનને અગે વપરાતી સામગ્રી કેવા પ્રકારની હતી એ પણ જાણવાનું મન થાય એવુ છે મિસરમા લેખનનુ મુખ્ય સાધન તે પેપીરસના છોડમાથી બનાવેલા કાગળ હતા 'પેપીરસ' એ ગ્રીક ભાષાનો શબ્દ છે, ને તેના ઉપરથી જ અગ્રેજી શબ્દ 'પેપર' નીકળેલો છે મિસરની ભાષામા એને માટે શબ્દ હતો 'થુફ' અથવા થુફી' અથવા થેફ' પેપીરસના છોડ એક કાળે ઉત્તર મિસરમાં આવેલા આખા દ્વીપકલ્પના ભાગમા અને નાઇલના પ્રવાહ પાસેની ભેજવાળી જમીનમા પુષ્કળ ઊગતા તે ૨૦થી ૨૫ ફીટ ઊચાઈના થતા, ને તેના થડનો વ્યાસ ૩।। થી ૬ ઇંચ જેટલો થતો. ખજૂરીના ઝાડના જુદા જુદા ભાગનો જેવો ઉપયોગ થાય છે તેવો જ આના ભાગોનો પણ થતો કાગળ બનાવવા માટે થડના કાપીને કકડા કરવામા આવતા, ને તેમાથી ઘણી પાતળી ચીપો બનાવવામા આવતી એ ચીપોને ઊભી ગોઠવવામા આવતી, ને તેના પર ચીપોનો એક બીજો થર આડો ગોઠવવામા આવતો પછી ચીપોના એ બે થરની વચ્ચે ગુદર કે એવો કઇક ચીકણો પદાર્થ લગાડવામા આવતો, અને એ થરોને ભેગા દબાવતા કે ઠોકીને સજ્જડ બેસાડતા, અને પછી સૂકવવા મૂકતા એ કાગળના રંગમા વિવિધતા રહેતી અને ઋતુમઠાથી આઠીને ઝાખા રૂપેરી સુધીના રગ આવતા એવા અનેક ટુકડા એકઠા

(એક ટુકડાંના જમણી બાજુના છેડાને પછીના ટુકડાના ડાબી બાજુના છેડા સાથે જોડીને) ગમે તેટલુ લાબુ ટીપણુ બનાવી શકાતું. એવું લાંબામાં લાબુ ટીપણું ૧૩૫ ફીટ લાબું ને ૧૬ાા ઇંચ પહોળું મળેલુ છે. એ ટીપણા કે પુસ્તકને મિસરની ભાષામા 'ચમા' કહેતા. એનો વીંટો કર્યા પછી તેની આસપાસ પૅપીરસના રેસાની જ દોરી બાધવામા આવતી. તેને બધ કરવાને દોરી પર માટીનો લોદો મૂકી તેના પર વીંટી અથવા મહોરથી છાપ મારવામા આવતી. પાછળથી મિસરના ખ્રિસ્તીઓ જ્યારે બાઈબલના અધ્યાયો પેપીરસના કાગળ પર લખતા થયા ત્યારે તેમણે, કાગળના ટુકડાઓને ચોડી તેનું વાળીને ટીપણુ બનાવવાને બદલે, ટુકડાઓને બાધી આજના જેવાં પુસ્તકો બનાવવા માડયા. લખવા માટે કાગળને બદલે ચામડાનો ઉપયોગ પણ થતો, પણ તે કવચિત જ. આ બને વસ્તુઓ કીમતી હતી; એટલે કાચા મુસદ્દા, નિશાળિયાઓનાં લખાણ, અને કાચી નકલોને માટે નરમ ધોળા પથ્થરના ટુકડા અથવા ભાગેલા માટીના વાસણની ઠીકરીઓ વપરાતી કેટલીકવાર લાકડાના પાટિયા પર ચૂના કે ખડીનો પાતળો થર લગાડીને તેનો પણ ઉપયોગ કરવામા આવતો.

બીજી વસ્તુ તે લેખક અથવા લહિયાનુ પાટિયુ—મિસરની ભાષામાં 'ગસ્ત'. 'ગસ્ત' એટલે લાકડા, હાથીદાત કે પથ્થરનો ચોખડો ટુકડો. તેની લંબાઈ ૯ થી ૧૬ ઇંચ, અને પહોળાઈ ૨ થી ૩ ઇંચ રહેતી. તેને એક છેડે બે કે વધારે ગોળ અથવા લંબગોળ ખાના રખાતાં, તેમાં શાહી રહેતી. એક આડો, એક તરફ મહેજ ઢોળાવવાળો, ખાડો રહેતો તેમા કલમો રખાતી તે ખાડાને ઢાકણુ રહેતુ. લહિયાઓ કેટલીકવાર એ પાટિયા પર પોતાના સમયના રાજાનુ નામ અથવા થોથદેવની આકૃતિ કોરી રાખતા

લેખનનું ત્રીજુ સાધન તે ખડિયો (મિસરની ભાષામા 'પસ'

અથવા 'પેસ') તે ચકચકતી માટીનો, દોઢથી ત્રણ ઈંચ ઊંચો રહેતો શાહી અથવા પ્રવાહી રગ એ ખડિયામા રાખેલા વનસ્પતિના રમાના પોતામા કે કપડાના જેવી વાદળીમા મચવાતા

ચોથુ સાધન તે કલમ ('આર' અથવા 'ગશ') તે દસ ઈંચ લાબી રહેતી તેનો લખવાનો છેડો કપાતો નહીં પણ કૂટીને પીંછી જેવો બનાવાતો કલમો જુદીજુદી જાડાઈની બનાવાતી પાછળથી પીંછીને બદલે કાપેલા છેડાવાળી બરુની કલમ વપરાતી થઈ હતી

પાચમુ સાધન તે કાળી શાહી તે એટલી સારી બનાવતી કે આજે હજારો વરસ થયા છતા એ શાહીથી લખેલા લખાણો તાજાં હોય એવા દેખાય છે માહિત્યકૃતિઓની નકલો કરવામા કાળી ને રાતી બને શાહી વપરાતી

જે સમાજમા લેખનકળા ઘણા ઓછા માણસોને અવગત હતી તે સમાજમા લેખક (લહિયા)નું સ્થાન ઊંચુ ને આદરપાત્ર હોય એ સ્વાભાવિક છે (જુઓ 'અમલદાર ચક્રે' એ પ્રકરણ, પૃ ૭૭) પલાઠી વાળીને બેઠેલા લહિયાનું પથ્થરનું એક પૂતળુ મળી આવેલું તે હાલ પારીસમા લુવ્રના સંગ્રહાલયમા છે

સાહિત્યના પ્રકાર

મિસરનું જે કઈ પ્રાચીન સાહિત્ય મળે છે તેના આટલા વિભાગ પડે છે (૧) શિલાલેખો ઘણી જગાએ મદિરોમા, સ્તભોની નીચે તથા મૂર્તિઓની ઉપર રાજાઓએ શિલાલેખો કોતરાવી તેમા પોતાની કીર્તિનુ ને પોતાના સારા કામોનું વર્ણન કરાવ્યુ છે એવા કેટલાક લેખોના નમૂના આ પુસ્તકમા આપ્યા છે (૨) માટીની તખતીઓ. દક્ષિણ મિસરના તેલ-અમારના નામના એક ગામડામા પહાડની તળેટીએ આવેલા એક ખાડામાથી આવી તખતીઓ પુષ્કળ મળી છે તેલ-અમારનામા એક કાળે મિસરની રાજધાની પણ હતી એ તખતીઓ

સુમેર, એસીરિયા વગેરેમા પ્રચલિત શરલિપિ (cuneiform)મા લખેલી છે, ને તેમા પરદેશના ગજાઓએ મિસરપતિઓ પર લખેલા કાગળો છે૮ નિષ્ણાતોના મત અનુસાર, તેની ભાષા બાઇબલના જૂના કરારની હિબ્રુ ભાષાને મળતી આવે છે ઇ સ પૂર્વે પદરમાના અરમામા મિસર અને એ દેશો વચ્ચે કેવો સબધ હતો તેનો ઐતિહાસિક પુરાવો આ કાગળો પરથી મળે છે (૩) પિરામીડની દિવાલો પર લખેલા લખાણો (૪) લાકડાના કફનની અદર લખેલા લખાણો (૫) પેપીરસ કાગળ પર લખેલા લખાણો આવા લખાણોવાળા કાગળોને વાળી, વીંટી, બ ણીઓમા ભરી, તેના પર ચિઠ્ઠીઓ ચોડી તેને છાજલીઓ પર ગખવામા આવતા એવા અનેક પ્રાચીન પુસ્તકાલયો મળી આવ્યા છે ઘણા કાગળો વચ્ચે વચ્ચે ખવાઈ ગયેલા હોઈ તે પરના લખાણોમાં પણ એટલા ગાબડા પડેલા મળે છે (૬) માટીની ઠીકરીઓ, પથ્થરના ટુકડા, ખડીવાળાં લાકડાના પાટિયા વગેરે પર લખાયેલા પરચૂરણ લખાણો

દુર્ભાગ્યે ઘણા પ્રાચીન સાહિત્યનો નાશ થઈ ગયો છે જેટલુ મળ્યુ છે તે આકસ્મિક સયોગને લીધે—અથવા પિરામીડોમા, કબરોમા ને કફનોમા સચવાઈ રહેવાને લીધે—રહી ગયુ છે મળેલામાથી પણ ઘણુ જર્જરિત થઈ ગયેલુ છે કેટલુક નિશાળિયાઓએ કરેલી પ્રતોમા સચવાયેલુ હોઇ અશુદ્ધિઓથી ભરપૂર છે ઉપલબ્ધ સાહિત્યમા કેટલાક પ્રકારો સ્પષ્ટપણે દેખાઈ આવે છે આરભકાળનુ સાહિત્ય મુખ્યત્વે ધાર્મિક છે તેમા મોટે ભાગે દેવોના સ્તોત્રો, જાદુ વશીકરણ આદિના મન્ત્રો, અને મૃતાત્માઓની પ્રાર્થનાઓ આવે છે આ છેલ્લા પ્રકારના સાહિત્યને અગ્રેજ વિદ્વાનોએ 'પ્રેતસહિતા' (The Book of the Dead) એ નામ આપ્યુ છે મિસરની ભાષામાં એને 'દિનમાગમન' (Coming Forth by Day) કહેતા મરણોત્તર જીવનને વિષે

૮ તે મિસરની ભાષામા ન હોવાથી તે આ પુસ્તકમા આપ્યા નથી

મિસરવાસીઓ ઘણી કાળજી રાખતા હોઈ, તેઓ માનતા કે આ ગ્રન્થમા આપેલા મન્ત્રોનો પાઠ કરવાથી મૃતાત્મા ન્યાયસભામા બેસનારાં દેવદેવીઓના કોપથી સુરક્ષિત રહે છે. સામાન્ય ભોળા ને વહેમી લોકો એમ પણ માનતા કે પૂજારીઓ ને પુરોહિતોએ લખેલી આ ગ્રન્થની નકલ કબરમા મૂકી હોય તો મરેલો માણસ નિર્વિઘ્ને ઓસાઈરીસની પાસે પહોચી શકે છે દેવોના સ્તોત્રો ઋગ્વેદમા આપેલી દેવોની સ્તુતિઓનું સ્મરણ કરાવે એવા છે એમા કાવ્ય, ભક્તિભાવ, માનંદાશ્ચર્ય વગેરે છે. પણ ઋગ્વેદના જેટલી ભાષા કે ભાવની ઊંચાઈએ તે પહોચતા નથી જેવી દેવોની સ્તુતિઓ છે તેવી જ દેવસમાન ગણાતા રાજાની પણ સ્તુતિઓ લખાયેલી છે કેટલીક ધાર્મિક પુરાણકથાઓ પણ છે, દા. ત. 'રાને સર્પદંશ' (પૃ ૩૧) આ બધાની ભાષા શિષ્ટભોગ્ય ને શણગારવાળી છે, એ આ ગુજરાતી અનુવાદ પરથી પણ જોઇ શકાય એમ છે રાજાઓએ શિલાલેખોમા યા બીજાં સ્થળોએ પોતાની કીર્તિગાથાઓ લખાવી છે તેની ભાષા ને તેના વર્ણનો અનેમા કૃત્રિમતા, અતિશયોક્તિ ને આડંબર છે (દા ત 'વિજયનુ મહાકાવ્ય', પૃ ૪૯, અને રાજા રામીસીસનો કીર્તિલેખ, પૃ ૧૨૪) રાજકાજને અગે જ લખાયેલા હિતોપદેશમા ભાષા સાદી, સીધી ને સચોટ બને છે 'તા-હોતેપનો હિતોપદેશ' (પૃ ૫૯) એ શૈલીનો સુદર નમૂનો છે આજથી પાચ હજાર વરસ પર લખાયેલા એ ઉપદેશમાથી આજનો જમાનો પણ ઘણી શિખામણ લઈ શકે એમ છે. ત્યારપછીનું આદિત્ય ધીરેધીરે યથાર્થદર્શી બનતુ જાય છે, લોકજીવનને વધારે સ્પર્શે છે, અને પ્રજા હૃદયની અનેક ઊર્મિઓનું તેમજ તેની આશાનિરાશાનું પ્રતિબિંબ એમા વધારે આગે પડતુ દેખાય છે કયારેક કવિઓ સમાજની દુર્દશા જોઈ વલોપાત કરતા પણ દેખાય છે ('એવો રાજા કયા છે?' પૃ. ૬૮, 'વાત કોને કરુ?', પૃ ૭૦) નીતિપ્રવર્તકો ને ચાર્વાકવાદીઓ

મૃત્યુની નિશ્ચિતતાની યાદ દેવડાવી, પોતપોતાની ઢબે, સત્કર્મ કરવાનો કે મોજમજા કરી લેવાનો ઉપદેશ આપવા નીકળી પડે છે ('જીવન માણી લે', પૃ ૭૩, 'સત્કર્મ કરી લે' પૃ ૭૫) 'અમલદાર થજો' (પૃ ૭૭) એ જેમ તે વેળાની પરિસ્થિતિનો ચિતાર આપે છે, અને જુદા જુદા વર્ગોની સ્થિતિ વર્ણવે છે, તેમ હાસ્યરસનો પણ એક સુદર નમૂનો છે પ્રેમગીતો (પૃ ૮૦) ઘણા થોડા ને નાના ટુકડા જેવા મળ્યા છે ખરા, પણ તેમાયે પ્રેમ સાદી ને સ્પષ્ટ રીતે વ્યક્ત થયેલો છે વિલાપના ગીતો (પૃ ૮૨, પૃ ૮૪) થોડા પણ હૃદયસ્પર્શી છે આ આખા સાહિત્યમા ભાવની ઉત્કટતા લાગણીની તીવ્રતા, કે ભાષાની ભવ્યતા જોવામા આવતી નથી ભાવ કે ભાષા ગિરિશિખર જેવી ઊંચાઇએ પહોચતા દેખાતા નથી એનું એક કારણ તો એ કે એ પ્રાચીન પ્રજાને શબ્દશક્તિ નવી ખીલવવાની હતી, અને બીજુ કારણ એ કે રાજકાજ, આર્થિક સંપત્તિ, યુદ્ધો અને વિજયો, અને દેવાલયો તથા રાજમહેલોની રચનામા રચ્યાપચ્યા રહેલા સમાજને ભાષા ને સાહિત્યની ખિલવણી પાછળ આપવા જેટલો સમય કે એ માટેની શક્તિ પણ ન રહ્યા હોય

લોકકથાઓ

આ પછીનો સાહિત્યનો એક પ્રકાર છે લોકકથાઓનો મિસરના સાહિત્યમા એવી લોકકથાઓ છેક પ્રાચીનકાળથી ચાલી આવી છે એવી એક એક વાર્તાની અનેક હાથપ્રતો મળી છે તે એની લોકપ્રિયતાનો પુરાવો આપે છે એ લોકકથા કહેનારો એક નોખો વર્ગ હોય એ પણ સંભવિત છે આ કથાઓમાની કેટલીક તો આખા દેશમા યુગો લગી પ્રચલિત હશે, ને આબાલવૃદ્ધ સ્ત્રીપુરુષો તે બહુ રસથી કહેતા ને સાભળતા હશે, એમ લાગે છે આ પુસ્તકમા આપેલી બે ભાઈની રસિક વાર્તા સેટના અને જાદુની ચોપડીની કરુણરસથી ભરપૂર વાર્તા, રોબીનમન ક્રૂસોની

પુરોગામી જેવી ભાગેલા વહાણની વાર્તા, બિરબલ બાદશાહની યાદ કરાવે એવી ખેડૂતના ન્યાયની વાર્તા, એ કોઇ પણ દેશના સાહિત્યમાં કાયમનું સ્થાન પામે એવી લોકકથાઓ છે. ઓસાઇરીસ અને આઇસીસની વાર્તા, જેનો ઉલ્લેખ પ્રસંગોપાત્ત આ પુસ્તકમાં કરેલો છે, તે એક સનાતન પ્રણયકથા છે.

જીવન અને મૃત્યુ

મિસરના સાહિત્યમા ને જીવનમા મૃત્યુ તથા તેને લગતી વસ્તુઓને — મમી, કબર, પિરામીડ વગેરેને — ઘણું મહત્ત્વ અપાયેલું હતું. મેટરલિન્કે તો એમ પણ કહ્યું છે કે "પ્રાચીન મિસર એ જ એક કબરરૂપ હતુ. મૃત્યુનો વિચાર એના આખા જીવનને વ્યાપી વળેલો હતો......જીવતાંનાં નગરો એ મરેલાંનાં નગરોની આગળ કશી વિસાતમાં નહોતાં......જે વસ્તુઓ જીવનની સેવા કરનારી હતી તે નદીના પ્રવાહમાં વહી ગઇ છે કે રણની રેતીમાં દટાઇ ગઈ છે. જે વસ્તુઓ મૃત્યુની સાથે સંબંધ ધરાવતી હતી તે રહી ગઇ છે ને ચિરસ્થાયી બની છે. કેમકે મિસરની આખી જમીનનો અંદરનો ભાગ વાદળીની પેઠે અગણિત કબરોથી ખીચોખીચ ભરાઈ ગયેલો છે; અને એ જમીનની સપાટી પિરામીડો અને મંદિરોથી—એટલે કે વસ્તુતઃ રાજાઓ અને દેવોની કબરોથી — છવાઇ ગયેલી છે.[૯] [illegible] મિસરની જીવનવિમુખ નહોતી, તેનો જીવનરસ ઊં[illegible] [illegible]નો, સંસ[illegible] સાનવી સ્નેહસંબંધો તેને અકારા નહોતા, [illegible] પુરાવો સાહિત્ય પૂરો પાડે છે. મૃત્યુનું ચિન્તન [illegible] એ જીવનના ઉલ્લા[illegible] [illegible]ગ ને વિલાસો છોડ[illegible] [illegible] એ અને એશઆ[illegible] [illegible] છેવટે, અમુક અં[illegible] પરાજયનું, એ [illegible], ને એના અ[illegible] પડયા, એ પ[illegible] ઘટના છે.

૯. 'એનશ[illegible]

ધર્મવિચાર

આ પુસ્તકમાં આપેલા મિસરના ધર્મસાહિત્યના કેટલાક ભાગો મિસરમાં કેવો ધર્મ પ્રચલિત હતો તેનો કંઈક ખ્યાલ આપશે. અનેક દેવદેવીઓની સ્તુતિ, તેમની પૂજા, તેમને રીઝવવાને આપેલાં પ્રાણીઓનાં બલિદાનો, ને તેમને માટે બધાવેલાં મોટાં મંદિરો, એ આ ધર્મની વિશેષતાઓ હતી. રા, અમન, ઓસાઈરીસ, નાઈલ, થોથ વગેરે મુખ્ય દેવો હતા. આઇસીસ, હથોર, નૂત વગેરે કેટલીક દેવીઓ પણ હતી. નાનાં નાનાં દેવદેવીની સંખ્યા ઘણી મોટી હતી. ઋગ્વેદની જેમ નિસર્ગનાં કેટલાક અંગોને જ દેવદેવીરૂપે કલ્પી તેમની સ્તુતિ કરવામાં આવતી; પણ તેમની સંખ્યામાં કે તેમની સ્તુતિમાં ઋગ્વેદના જેટલી વિવિધતા ન હતી. શરૂઆતમાં પ્રાણીઓને દેવરૂપે પૂજવામાં આવતાં. બળદ, બિલાડી, માછલી, બાજ, શિયાળ, સાપ, વાનર, ગરોળી, મગર, દેડકાં, સમલાં, પારેવાં વગેરે પ્રાણીઓ દેશમાં જુદે જુદે સ્થળે ને જુદે જુદે સમયે પવિત્ર ગણાઈને પૂજાતાં, પળાતાં ને અવધ્ય મનાતાં. ગ્રીક ઇતિહાસકાર હેરોડોટસ લખે છે કે "આ પ્રાણીઓની હાજરીમાં નગરવાસીઓ બાધાઓ ઉતારતા. સામે ઊભેલું પ્રાણી જે દેવનું પ્રતીક હોય તે દેવની પ્રાર્થના એ પ્રાણીને ઉદ્દેશીને એ લોકો કરતા." બાઈબલના જૂના કરારમાં મિસરવાસીઓને વાછડાની સોનાની મૂર્તિની પૂજા કરતા વર્ણવ્યા છે, એ પણ આ પ્રાણીપૂજાનું જ ઉદાહરણ છે. આગળ જતાં દેવોને મનુષ્યરૂપધારી કલ્પવામાં આવ્યા. સૂર્ય એ મુખ્ય દેવ હતો, ને ઘણા દેવો એ સૂર્યનાં જ વિવિધ રૂપો છે, એમ કહેવામાં આવતું. જે દેવની સ્તુતિ ચાલતી હોય તે જ સર્વશ્રેષ્ઠ દેવ છે એમ કહેવા સુધી—અંગ્રેજીમાં જેને Henotheism કહે છે ત્યાં સુધી—એ લોકો પહોંચ્યા હતા; એકદેવવાદ કે એકેશ્વરવાદ લગી પહોંચ્યા ન હતા. દેવોની મૂર્તિઓ બનાવવાનો રિવાજ ઘણો વહેલો શરૂ થયો

પુરોગામી જેવી ભગેલા વહાણની વાર્તા, બિરબલ બાદશાહની યાદ કરાવે એવી ખેડૂતના ન્યાયની વાર્તા, એ કોઈ પણ દેશના સાહિત્યમા કાયમનું સ્થાન પામે એવી લોકકથાઓ છે આસાઈરીસ અને આઈસીસની વાર્તા જેનો ઉલ્લેખ પ્રસંગોપાત્ત આ પુસ્તકમા કરેલો છે, તે એક સનાતન પ્રણયકથા છે

જીવન અને મૃત્યુ

મિસરના સાહિત્યમા ને જીવનમા મૃત્યુ તથા તેને લગતી વસ્તુઓને — મમી કબર, પિરામીડ વગેરેને — ઘણુ મહત્ત્વ અપાયેલું હતુ અટરલિન્ક તો એમ પણ કહ્યુ છે કે 'પ્રાચીન મિસર એ જ એક કબરરૂપ હતુ મૃત્યુનો વિચાર એના આખા જીવનને વ્યાપી વળેલો હતો. જીવતાના નગરો એ મરેલાંના નગરાની આગળ કશી વિસાતમા નહોતા જે વસ્તુઓ જીવનની મેરા કરનારી હતી તે નદીના પ્રવાહમા વહી ગઈ છે કે રણની રેતીમા દટાઈ ગઈ છે જે વસ્તુઓ મૃત્યુની સાથે સબધ ધરાવતી હતી તે રહી ગઈ છે ને ચિરસ્થાયી બની છે કેમકે મિસરની આખી જમીનનો અંદરનો ભાગ વા ળીની પેઠે અગણિત કબરોથી ખીચોખીચ ભરાઈ ગયેલો છે, અને એ જમીનની સપાટી પિરામીડો અને મંદિરોથી—એટલે કે વસ્તુત ગજાઓ અને દેવોની કબરોથી — છવાઈ ગયેલી છે'[૯] છતા મિસરની પ્રજા જીવનવિમુખ નહોતી, તેનો જીવનરસ ઊડી ગયેલો નહોતો સસારના માનવી સ્નેહસબધો તેને અકારા નહોતા એનો પૂરતો પુરાવો આ સાહિત્ય પૂરો પાડે છે મૃત્યુનું ચિન્તન કરવા છતા એ પ્રજાએ જીવનના ઉલ્લાસ, રગરાગ ને વિલાસો છોડ્યા નહોતા અને એ વિનાસ અને એશઆરામ એ જ છેવટે, અમુક અંશે, એની ક્ષીણતાનુ એના પરાજયનું, એની પરાધીનતાનુ, ને એના અન્તિમ નિકંદનનું કારણ થઇ પડ્યા, એ પણ ઇતિહાસસિદ્ધ ઘટના છે

૯ 'એનશન્ટ ઇજિપ્ટ', પૃ. ૩૭–૯

ધર્મવિચાર

આ પુસ્તકમા આપેલા મિસરના ધર્મસાહિત્યના કેટલાક ભાગો મિસરમા કેવો ધર્મ પ્રચલિત હતો તેનો કઈક ખ્યાલ આપશે. અનેક દેવદેવીઓની સ્તુતિ, તેમની પૂજા, તેમને રીઝવવાને આપેલા પ્રાણીઓનાં બલિદાનો, ને તેમને માટે બધાવેલા મોટા મંદિરો, એ આ ધર્મની વિશેષતાઓ હતી રા, અમન, ઓસાઈરીસ, નાઈલ થોથ વગેરે મુખ્ય દેવો હતા આઇસીસ, હથોર, નૂત વગેરે કેટલીક દેવીઓ પણ હતી. નાના નાના દેવદેવીની સખ્યા ઘણી મોટી હતી ઋગ્વેદની જેમ નિસર્ગના કેટલાક અંગોને જ દેવદેવીરૂપે કલ્પી તેમની સ્તુતિ કરવામાં આવતી, પણ તેમની સખ્યામા કે તેમની સ્તુતિમા ઋગ્વેદના જેટલી વિવિધતા ન હતી શરૂઆતમા પ્રાણીઓને દેવરૂપે પૂજવામાં આવતા ખળદ, બિલાડી માછલી, બાજ શિયાળ, સાપ, વાનર, ગરોળી, મગર, દેડકા, મમના, પારેવા વગેરે પ્રાણીઓ દેશમા જુદે જુદે સ્થળે ને જુદે જુદે સમયે પવિત્ર ગણાઈને પૂજાતા, પળાતા ને અવધ્ય મનાતા ગ્રીક ઇતિહાસકાર હેરોડોટસ લખે છે કે "આ પ્રાણીઓની હાજરીમા નગરવાસીઓ બાધાઓ ઉતારતા સામે ઊભેલુ પ્રાણી જે દેવનુ પ્રતીક હોય તે દેવની પ્રાર્થના એ પ્રાણીને ઉદ્દેશીને એ લોકો કરતા" બાઈબલના જૂના કરારમા મિસરવાસીઓને વાછડાની સોનાની મૂર્તિની પૂજા કરતા વર્ણવ્યા છે, એ પણ આ પ્રાણીપૂજાનું જ ઉદાહરણ છે આગળ જતા દેવોને મનુષ્યરૂપધારી કલ્પવામા આવ્યા સૂર્ય એ મુખ્ય દેવ હતો, ને ઘણા દેવો એ સૂર્યના જ વિવિધ રૂપો છે, એમ કહેવામા આવતું જે દેવની સ્તુતિ ચાલતી હોય તે જ સર્વશ્રેષ્ઠ દેવ છે એમ કહેવા સુધી—અગ્રેજીમા જેને Henotheism કહે છે ત્યા સુધી—એ લોકો પહોચ્યા હતા, એકદેવવાદ કે એકેશ્વરવાદ લગી પહોચ્યા ન હતા દેવોની મૂર્તિઓ બનાવવાનો રિવાજ ઘણો વહેલો શરૂ થયો

હતો. નિરાકાર ઈશ્વરને આકાર આપવાનો પ્રયત્ન ખોટો છે, ને એ વિશ્વવ્યાપીને સમાવી શકે એવી કોઈ ઇમારત માણસથી રચી શકાય એમ નથી, એવા વિચારના ઝબકારા પણ ક્યારેક દેખા દે છે ખરા. ('જીવનદાતા નાઇલને', પૃ ૨૨) એ એમના તત્ત્વવિચારની પરાકાષ્ઠા છે. ઈખનાતને રચેલા સૂર્યસ્તોત્રમાં પણ દેવો વિષેની કલ્પનાને શુદ્ધતર રૂપ આપવાનો પ્રયત્ન દેખાય છે.

ધર્મની સાથે રાજસત્તાને બહુ નિકટનો સંબંધ હતો; અને રાજાઓ પોતાની સત્તા ટકાવવા માટે પ્રજાની ધર્મશ્રદ્ધાનો ઘણો ઉપયોગ કરી લેતા. રાજા એ સૂર્યનો ઔરસ પુત્ર છે એમ કહેવામાં આવતું. અમન દેવને રાણીઓ સાથે સંભોગ કરતો વર્ણવનારાં કાવ્યો પણ રચાયાં હતાં. છતાં ખુદ મિસરની પ્રજા પર રાજાઓ જુલમ કરતા હશે એમ માનવા માટે ખાસ પુરાવો નથી રાજા અને તેના અમલદારોનો ન્યાય કરવાનો ધર્મ છે એમ જ મનાતું. 'પ્રધાનનો ધર્મ' (પૃ ૫૭), 'તાહોતેપનો હિતોપદેશ' (પૃ. ૫૯), અને 'ખેડૂતનો ન્યાય' (પૃ. ૧૧૩) એ પ્રકરણો એના પુરાવારૂપ છે. મદિરોના પૂજારીઓ ને ધર્માધિકારીઓનુ પ્રાબલ્ય ઘણું હતું. તેઓ જાદુ ને જતરમતર કરી જાણતા, ને તેને જોરે લોકોને વશ રાખતા. તેમનાં આપેલા તાવીજો, હસ્તલિખિત મન્ત્રો વગેરેની લોકોમાં ઘણી માગ રહેતી. તેમણે વિદ્યા સાચવવાનુ ને વધારવાનું કામ ઘણુ કર્યુ હતુ શિક્ષણ આપવાનુ કામ પણ તેઓ જ કરતા. એ વર્ગની પાસે વેઠ, લશ્કરી સેવા કે સામાન્ય કર એમાંનું કશુ લેવાતુ નહીં. એમનું જીવન સામાન્યપણે ઠીકઠીક કઠણ હતું; જોકે એમાં ક્યારેક અનાચારનો પ્રવેશ થતો ખરો. ઈખનાતન રાજાએ એવા અનાચારની સામે જ ઝુંબેશ ઉઠાવેલી. છતાં એ ધર્મ એકંદરે નીતિપોષક હતો, અને નીતિને લગતી એ પ્રજાની કલ્પના ઠીકઠીક આગળ વધેલી હતી, એમ 'પાપ માટે ક્ષમાયાચના'

(પૃ ૧૬) અને 'મેં પાપ નથી કર્યું' (પૃ ૧૭) એ પ્રકરણો વાચતા દેખાઇ આવે છે

માણસનુ જીવન મૃત્યુ પછી પણ કાયમ રહે છે એ કલ્પનાએ મિસરના ધર્મમા મોટો ભાગ ભજવ્યો હતો તેથી માણસ જીવતા જે જે ચીજો વાપરતો તે બધી તેને મરણ પછી વાપરવા માટે કબરમા મુકાતી તેને સ્ત્રીઓ અને નોકરો જોઈએ, તેને માટે શરૂઆતમા કેટલોક વખત સ્ત્રીઓ અને નોકરો આપઘાત કરીને તેની સાથે મરતા પણ પાછળથી એ રિવાજ બદલાયો, ને તેની જગાએ સ્ત્રીઓ, નોકરો વગેરેની પ્રતિકૃતિઓ મુકાવા લાગી સર્વ વર્ગોમા જાદુ અને વહેમનું જોર ભારે હતુ દેવોને સદાચારથી રીઝવવા કરતા મન્ત્રોને જોરે રીઝવવાનો રિવાજ હતો, તેથી અનેક પ્રકારના મત્રો લોકો શીખતા ને અનેક કામ માટે તેને વાપરતા મિસરમા ધર્મ હતો પણ ફિલસૂફી ન હતી સ્વતન્ત્ર વિચાર કરવાની શક્તિ અને છૂટ બને ઓછી હશે. ધર્મની કલ્પનાઓને વિષે શંકા ઉઠાવી, તેના મૂળ લગી ઊતરી તેને તપાસવાની વૃત્તિનો અભાવ હતો. એટલે ધર્મની પ્રગતિ થવી જોઇએ તેવી ન થઈ શકી દેવ અને મનુષ્ય બેની વચ્ચે અદ્વૈત છે એ કલ્પનાથી એ લોકો બહુ દૂર હતા 'હું રા છુ' (પૃ ૩૭) એ પ્રકરણમા એ વિચારની કઇક ઝાખી થાય છે, પણ એનો ઉપયોગ તો મુખ્યત્વે રક્ષાના મન્ત્ર તરીકે જ થતો

પૂજારીવર્ગ

પૂજારીઓના પ્રાબલ્યની વાત પાછળ કરી છે એ વર્ગની પાસે સંપત્તિ પણ અઢળક હતી એક કાળે આ પૂજારીવર્ગ સાત લાખ એકર જમીનનો માલિક હતો, તેમાના ૭ લાખ એકર તો થીબ્સ શહેરની નજીકમા હતા રામીસીસ ત્રીજાના સમયમા એ વર્ગની પાસે ૧,૦૭,૦૦૦ ગુલામો — દેશની કુલ વસ્તીના ત્રીસમા ભાગ જેટલા

—હતા; તેમના હાથમાં ગાડામાત લાખ એકર જમીન—ખેડી શકાય એવી કુલ જમીનના સાતમા ભાગ જેટલી—હતી; ૫ લાખ ઢોર હતાં; મિસર અને સિરિયાનાં ૧૬૯ ગામની આવક તેમને મળતી, ને તેના પર કશો કર ન આપવો પડતો રાજા રામીસીસ ત્રીજાએ અમન દેવના પૂજારીઓને ૩૨,૦૦૦ કિલોગ્રામ (૭૦,૫૬૦ રતલ) સોનું અને ૧૦ લાખ કિલોગ્રામ (૨૨,૦૫,૦૦૦ રતલ) રૂપુ આપેલુ, ને દર વરસે ૧ ૮૫,૦૦૦ ગૂણ અનાજની આપતો જેમની પાસે તેઓ પુષ્કળ મહેનત કરાવેલી તે મજૂરોને આપવા એના ખજાનામા પૈસા ન હતા, પણ પૂજારીઓને આપવા સારુ હતા આમ લોકાને ભૂખે મરતા દહને જ્યારે પૂજારીવર્ગ મધન થયો હશે ત્યારે લોકાને તેને વિષે દ્વેષ અને અણગમો પેદા થયા હોય એ સ્વાભાવિક છે. એ વર્ગે સંસ્કૃતિની રક્ષા કરી ખરી, પણ સ્વતન્ત્ર વિચારની પ્રગતિને પણ રોકી સુધારક રાજા ઈખ્નાતન સામેનો તેનો વિરોધ, અને તેના મૃત્યુ પછી તેમણે વાળેલું વેર, એ એના ઉદાહરણો છે. એક કાળ એવો પણ આવ્યો જ્યારે પૂજારીઓ જ રાજા થઇ બેઠા, ને તેમણે પોતાનો વશ ચલાવ્યો

રાજાઓ

મિસરના રાજાઓના ઉલ્લેખ વિના આ લેખ અધૂરો જ ગણાય મિસરના જેટલા રાજાઓ ને એટલા રાજવરો બીજા કોઈ દેશમા થયા જાણમા નથી હજારો વરસના એના ઈતિહાસમા રાજાઓ સામે બળવા થયાના દાખલા નથી એ હકીકત કેટલેક અંશે રાજાઓની લોકપ્રિયતાની સૂચક છે. એ રાજાઓ વિદ્યાના, કલાના સ્થાપત્યના, ધર્મના પોષક અને આશ્રયદાતા હતા, એ એમણે મૂકેલા સ્મારકો બતાવે છે તેમની કલ્પના ભવ્યતામા વિહરતી તેમણે જે કંઈ રચાવ્યુ તે ભવ્ય પ્રમાણ પર જ રચાવ્યુ ફ્રેંચ વિદ્વાન શૅપોલિયોએ કહ્યુ છે કે “ સ્થાપત્યકળાની કલ્પના જેટલા ભવ્ય, જેટલા વિશાળ,

જેટલા વિસ્તૃત પ્રમાણ પર પ્રાચીન મિસરવાસીઓએ કરી છે તેટલી પ્રાચીન કે અર્વાચીન કોઈ પ્રજાએ કરી નથી તેઓ જાણે સો ફીટ ઊંચા માણસો ન હોય એની પેઠે તેમની કલ્પના ચાલતી." મરણ પછી પોતાનું નામ જ નહીં, પોતાની કૃતિઓ જ નહીં પોતાનો દેહ સુદ્ધા કાયમ રહે એની ખેવના પણ જગતના બીજા કોઇ રાજાઓએ એમના જેટલી નહીં રાખી હોય અને એ નામોને ચિરસ્થાયી કરનાર રમારકો પણ તેઓ કેવા મૂકી ગયા છે! કર્નાકનું આલેશાન, રોનકદાર મહામંદિર બંધાવવામાં પચાસ રાજાઓએ ફાળો આપેલો છે, ને સાઠ એકર જમીન પર એ મંદિરને વિસ્તારેલું છે દરેક બાજુ કું માઇલ લાંબા એવા અનેક વિશાળ ચતુષ્કોણ પ્રાંગણો એમાં છે એક કાળે એમાં ૮૬,૦૦૦ પ્રતિમાઓનો વાસ હતો એના સ્તંભોની ઊંચાઇ ને તેના પગના કોતરકામની કુમાશ આજે પણ આશ્ચર્ય ઉપજાવે છે. એક જ સભાગૃહમાં એવા ૧૪૦ સ્તંભોનું જાણે અરણ્ય પેદા કર્યું છે આ ઉપરાંત બીજી અનેક કળાઓ આ રાજાઓને આશ્રયે ખીલી હતી પિરોલ નામના એક યુરોપિયન લેખકે કહ્યું છે મિસરવાસીઓના તથા આપણા કળા અને ઉદ્યોગહુન્નરને સરખાવીએ તો સ્પષ્ટ દેખાઇ આવે છે કે વરાળયન્ત્રની શોધ થયા પહેલા આપણે કોઇ પણ વસ્તુમાં એમનાથી ભાગ્યે જ આગળ વધ્યા હઇશું "

એમના એ અનેક સ્મરણચિહ્નોને પ્રતાપે એમાંથી કેટલાય રાજાઓના —ને કેટલીય રાણીઓના પણ—નામ વિસ્મૃતિને હફાવી હજુ લગી ટકી રહ્યા છે ઉત્તર દક્ષિણ મિસરના વૈમનસ્ય ભૂંસી નાખી તેમને એક કરનાર ને દેશમાં સંસ્કૃતિનું બીજારોપણ કરનાર અહમજ અથવા મીનીઝ, પિરામીડોના બંધાવનાર ખુફુ અને ખફ્ર, પશ્ચિમ એશિયાના દેશમાં મિસરની હાક વગડાવનાર થુતમોસ ૧લો, પિતાના આદર્શો અધૂરા પૂરા કરનાર પુરુષવેશધારી એની પુત્રી રાણી હતશેપસુત,

—હતા; તેમના હાથમાં માડામાત લાખ એકર જમીન—ખેડી શકાય એવી કુલ જમીનના સાતમા ભાગ જેટલી—હતી; ૫ લાખ ઢોર હતાં; મિસર અને સિરિયાનાં ૧૬૯ ગામની આવક તેમને મળતી, ને તેના પર કશો કર ન આપવો પડતો. રાજા રામીસીસ ત્રીજાએ અમન દેવના પૂજારીઓને ૩૨,૦૦૦ કિલોગ્રામ (૭૦,૫૬૦ રતલ) સોનું અને ૧૦ લાખ કિલોગ્રામ (૨૨,૦૫,૦૦૦ રતલ) રૂપુ આપેલુ, ને દર વરસે ૧ ૮૫,૦૦૦ ગૂણ અનાજની આપતો જેમની પાસે તેણે પુષ્કળ મહેનત કરાવેલી તે મજૂરોને આપવા એના ખજાનામા પૈસા ન હતા, પણ પૂજારીઓને આપવા સારુ હતા આમ લોકોને ભૂખે મરતા કરીને જ્યારે પૂજારીવર્ગ સધન થયો હશે ત્યારે લોકોને તેને વિષે દ્વેષ અને અણગમો પેદા થયા હોય એ સ્વાભાવિક છે. એ વર્ગે સંસ્કૃતિની રક્ષા કરી ખરી, પણ સ્વતન્ત્ર વિચારની પ્રગતિને પણ રોકી સુધારક રાજા ઈખનાતન સામેનો તેનો વિરોધ, અને તેના મૃત્યુ પછી તેમણે વાળેલુ વેર, એ એનાં ઉદાહરણો છે. એક કાળ એવો પણ આવ્યો જ્યારે પૂજારીઓ જ રાજા થઈ બેસા, ને તેમણે પોતાનો વશ ચલાવ્યો

રાજાઓ

મિસરના રાજાઓના ઉલ્લેખ વિના આ લેખ અધૂરો જ ગણાય મિસરના જેટલા રાજાઓ ને એટલા રાજવશો બીજા કોઈ દેશમા થયા જાણવામા નથી હજારો વરસના એના ઈતિહાસમા રાજાઓ સામે બળવા થવાના દાખલા નથી એ હકીકત કેટલેક અશે રાજાઓની લોકપ્રિયતાની સૂચક છે એ રાજાઓ વિદ્યાના, કલાના સ્થાપત્યના, ધર્મના પોષક અને આશ્રયદાતા હતા, એ એમણે મૂકેલા સ્મારકો બતાવે છે. તેમની કલ્પના ભવ્યતામા વિહરતી. તેમણે જે કંઈ રચાવ્યુ તે ભવ્ય પ્રમાણ પર જ રચાવ્યુ ફ્રેંચ વિદ્વાન સે પોલિયોએ લખ્યુ છે કે “ સ્થાપત્યકળાની કલ્પના જેટલા ભવ્ય, જેટલા વિશાળ,

જેટલા વિસ્તૃત પ્રમાણ પર પ્રાચીન મિસરવાસીઓએ કરી છે તેટલી પ્રાચીન કે અર્વાચીન કોઈ પ્રજાએ કરી નથી. તેઓ જાણે સો ફીટ ઊંચા માણસો ન હોય એની પેઠે તેમની કલ્પના ચાલતી." મરણ પછી પોતાનું નામ જ નહીં, પોતાની કૃતિઓ જ નહીં, પોતાનો દેહ સુદ્ધાં કાયમ રહે એની ખેવના પણ જગતના બીજા કોઇ રાજાઓએ એમના જેટલી નહીં રાખી હોય. અને એ નામોને ચિરસ્થાયી કરનારાં સ્મારકો પણ તેઓ કેવાં મૂકી ગયા છે! કર્નાકનું આલેશાન, રોનકદાર મહામંદિર બંધાવવામાં પચાસ રાજાઓએ ફાળો આપેલો છે; ને સાઠ એકર જમીન પર એ મંદિરને વિસ્તારેલું છે. દરેક બાજુ ૧/૪ માઇલ લાંબાં એવાં અનેક વિશાળ ચતુષ્કોણ પ્રાંગણો એમાં છે. એક કાળે એમાં ૮૬,૦૦૦ પ્રતિમાઓનો વાસ હતો. એના સ્તંભોની ઊંચાઈ ને તેના પરના કોતરકામની ફુમાશ આજે પણ આશ્ચર્ય ઉપજાવે છે. એક જ સભાગૃહમાં એવા ૧૪૦ સ્તંભોનું જાણે અરણ્ય પેદા કર્યું છે. આ ઉપરાંત બીજી અનેક કળાઓ આ રાજાઓને આશ્રયે ખીલી હતી પિરોલ નામના એક યુરોપિયન લેખકે કહ્યું છેઃ "મિસરવાસીઓનાં તથા આપણાં કળા અને ઉદ્યોગહુન્નરને સરખાવીએ તો સ્પષ્ટ દેખાઇ આવે છે કે વરાળયન્ત્રની શોધ થયા પહેલાં આપણે કોઇ પણ વસ્તુમાં એમનાથી ભાગ્યે જ આગળ વધ્યા હઈશું."

એમનાં એ અનેક સ્મરણચિહ્નોને પ્રતાપે એમાંથી કેટલાય રાજાઓનાં —ને કેટલીય રાણીઓનાં પણ—નામ વિસ્મૃતિને હફાવી હજુ લગી ટકી રહ્યાં છે. ઉત્તર દક્ષિણ મિસરનાં વૈમનસ્ય ભૂંસી નાખી તેમને એક કરનાર ને દેશમાં સંસ્કૃતિનું બીજારોપણ કરનાર અહમંજ અથવા મીનીઝ; પિરામીડોના બંધાવનાર ખુફુ અને ખફ્રર; પશ્ચિમ એશિયાના દેશમાં મિસરની હાક વગડાવનાર થુતમોસ ૧લો, પિતાનાં આદર્યાં અધૂરાં પૂરાં કરનાર પુરુષવેશધારી એની પુત્રી રાણી હતશેપસુત,

ને તેનો અનુગામી પ્રસિદ્ધ વિજેતા થુતમોસ ત્રીજો; અમનહોતેપ અને રામીસીસ નામ ધારણ કરનારા અનેક પ્રતાપી રાજાઓ; તથા કળાની આશ્રયદાતા તાઇ જેવી સંસ્કારી રાણીઓ; એમના નામ કોઇ પણ દેશના ઇતિહાસને શોભાવે એવાં છે. મિસરની વિજયપતાકા પશ્ચિમ એશિયાના દેશો પર સેંકડો વરસ લગી ફરકતી હતી. પરદેશોથી આવેલી અનેકવિધ ખંડણીથી મિસરના ખજાના ઊભરાયા હતા પણ એ જાહોજલાલી ને એ સામ્રાજ્ય ઝાઝો કાળ ટક્યા નહીં. સંપત્તિ, વૈભવ અને મોજશોખથી મિસરવાસીઓ ક્ષીણ થયા હતા પરાધીન પ્રજાઓ માથું ઊંચકવા ને પરદેશી ધૂંસરી ફગાવી દેવા ટાંપી રહી હતી. વખત જતા મિસરવાસીઓ સ્વાતંત્ર્ય ગુમાવી બેઠા, પરાધીન બન્યા; અને થોડાક સૈકામા તો એમની સંસ્કૃતિ પણ, થોડાક સ્થૂલ અવશેષો બાદ કરતા, નામશેષ થઇ ગઇ.

સંસ્કૃતિનું 'મરણ'

સંસ્કૃતિનો નાશ થવાના અનેક કારણો સંભવે છે. "પૃથ્વીના થરોમા કંઇક ઊથલપાથલ થાય કે આબોહવામાં ભારે ફેરફાર થાય; કોઇક ભયંકર ચેપી રોગ ફાટી નીકળે ને અંકુશમા ન આવે; જમીનના રસકસ ઊડી જાય ને તેથી અનાજ માટે પરદેશ પર આધાર રાખવાનો વખત આવે, બળતણ અથવા બીજા કાચા પદાર્થો ખૂટી પડે; જગતના વેપારના માર્ગો બદલાય; નગરજીવનના સસર્ગ, ઉત્તેજના અને ઘસારાને લીધે કે સમાજની પ્રણાલિકાઓ તૂટી જવાને લીધે પ્રજાની બુદ્ધિ અને નીતિનો હ્રાસ થાય; સ્વેચ્છાચારી કામસબન્ધોને લીધે, અથવા તો ભોગરત, નિરાશાવાદી કે પ્રવૃત્તિવિમુખ ફિલસૂફીને લીધે, પ્રજાનો 'સંકર' થવા પામે; સમર્થ માણસો વાંઝિયા બનવાથી ને સંસ્કારોનો વારસો પૂરેપૂરો મૂકી જાય એવાં કુટુંબોની સખ્યા ખૂટી જવાને લીધે સમાજનું નેતૃત્વ નબળું પડી જાય; સંપત્તિ થોડા જ હાથમા ભેગી

થવાને લીધે વર્ગવિગ્રહો ને સમાજઘાતક બળવા થાય — એ સંસ્કૃતિનાશનાં કેટલાંક કારણો છે," એમ વિલ ડુરાંએ લખ્યું છે.[૧૦] એમાનાં કયાં કારણોએ મિસરની સંસ્કૃતિનો નાશ નિપજાવ્યો એ પ્રશ્નની ચર્ચામાં ઊતરવાનું આ સ્થળ નથી. મિસરવાસીઓ પણ સંસ્કૃતિને ચિરસ્થાયી તો બનાવવા માગતા હતા; પણ તેમણે મૃત દેહને સાચવી રાખી તે વાટે ચિરંતન જીવન પામવાનો પ્રયત્ન કર્યો. તેમણે પ્રાણની ઉપાસના કરવાને બદલે કલેવરની ઉપાસના કરી. પ્રાણપંખેરુ ઊડી ગયા પછી નિષ્પ્રાણ કલેવરો ('મમી') સાચવી રાખવામાં સાર નથી, ને અમૃતત્વની પ્રાપ્તિનો એ રસ્તો નથી, એમ તેઓ ન સમજ્યા. પરિણામે તેમની સંસ્કૃતિનું પણ નિષ્પ્રાણ કલેવર જ રહી ગયું.

સાહિત્ય અને સહૃદયતા

છતાં જે પ્રજા હજારો વરસ જીવી, જેણે અનેક સાહસો કર્યાં, અનેક પરાક્રમો ખેડ્યાં, અનેક ક્ષેત્રોમાં નવાં પદાર્પણો કર્યાં, ને પોતાના વારસારૂપે કેટલીક વસ્તુઓ અનુગામી પ્રજાઓને આપી, તે પ્રજાના જીવનનું અને તેની કૃતિઓનું અવલોકન કરતાં આજે પણ આપણે આનંદાશ્ચર્ય અનુભવીએ છીએ. એ પ્રજાએ જે સાહિત્ય રચ્યું તેમાં ઊંચાણ કે ઊંડાણ ભલે ઘણાં ન હોય; છતાં એ પરથી આપણે એટલું તો જોઈ જ શકીએ છીએ કે જે પ્રકારની આશાનિરાશાઓ, ઊર્મિઓ ને લાગણીઓ આપણે અનુભવીએ છીએ તે સંવેદનો સનાતન હોઈ એ પ્રજાએ પણ અનુભવેલાં હતાં. એમ જોયા પછી આપણે નમ્ર બનીએ છીએ; સહૃદય બનીએ છીએ; ઇતર પ્રજાઓને આદર અને સમભાવથી જોતાં શીખીએ છીએ; અને આપણા પુરોગામીઓની બહુવિધ સિદ્ધિઓ જોઈ આપણી મૌલિકતા વિષેનો આપણો ગર્વ શમે છે. એ લાભ પણ જેવોતેવો નથી.

---

૧૦. 'ધી સ્ટોરી ઑફ સિવિલિઝેશન', પૃ. ૩–૪.